

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.509>

<https://orcid.org/0009-0008-8629-4383>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Alfredas Buiko

Sąmokslo teorijų demonologiniai aspektai

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filosofija (H 001)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2017–2023 metais Vilniaus Universitete.
Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas – prof. habil. dr. Tomas Sodeika (Vilniaus Universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija, H 001).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – doc. dr. Arūnas Mickevičius (Vilniaus Universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija, H 001).

Nariai:

prof. dr. Milda Ališauskienė (Vytauto Didžiojo Universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005),

doc. dr. Pawel Bytniewsky (Marijos Kiuri-Sklodovskos Universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija, H 001),

prof. dr. Tomas Kačerauskas (Vilniaus Gedimino Technikos Universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija, H 001),

prof. dr. Lina Vidauskytė (Generolo Jono Žemčiaio Lietuvos Karo Akademija, humanitariniai mokslai, filosofija, H 001).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2023 m. rugsėjo mėn. 15 d. 13.00 val. Vilniaus Universiteto Filosofijos fakulteto 201 auditorijoje. Adresas: (Universiteto g. 9, 201, Vilnius, Lietuva), tel. (8 5) 266 7600; el. paštas fsf@fsf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus Universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.509>

<https://orcid.org/0009-0008-8629-4383>

VILNIUS UNIVERSITY

Alfredas Buiko

Demonological Aspects of Conspiracy Theories

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philosophy (H 001)

VILNIUS 2023

The dissertation was prepared between 2017 and 2023 at Vilnius University. The research was supported by the Research Council of Lithuania.

Academic supervisor –

Prof. Habil. Dr. Tomas Sodeika (Vilnius University, Humanities, Philosophy, H 001).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defense Panel:

Chairperson – Assoc. Prof. Dr. Arūnas Mickevičius (Vilnius University, Humanities, Philosophy, H 001).

Members:

Prof. Dr. Milda Ališauskienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology, S 005),

Prof. Dr. Paweł Bytniewsky (Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland, Humanities, Philosophy (H 001),

Prof. Dr. Tomas Kačerauskas (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, Philosophy, H 001),

Prof. Dr. Lina Vidauskytė (General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Humanities, Philosophy H 001).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defense Panel at 13:00 on 15 September 2023 in Room 201 of Vilnius University Faculty of Philosophy.

Address: Universiteto 9-201, Vilnius, Lithuania Phone (8 5) 266 7600; e-mail: fsf@fsf.vu.lt;

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. ŠAMOKSLO TEORIJŲ APIBRĖŽIMAS.....	13
1.1 Šamokslo teorijų apibrėžimo problemos	13
1.2. Šamokslo teorijų apibrėžimų tipologija: bendriniai ir įprastiniai apibrėžimai.....	16
1.3 Šamokslo teorijų idealusis tipas	27
1.4. Šamokslo teorijų ryšys su tikrove: demaskavimas, simuliškai ir paistalai	32
2. DEMONOLOGIJA IR ŠAMOKSLO TEORIJOS	40
2.1. Du demonologijos tipai - teorinė demonologija ir praktinė demonologija.....	40
2.2. Praktinės demonologijos idealusis tipas	46
2.3. Šamokslo teorijų ir demonologinių įsitikinimų panašumai.....	50
2.4. Raganos ir raganiai kaip šamokslininkai: daktaro Fausto atvejis.....	59
2.5. Žydas gėjus demonas: Šamokslininko kaip „kito“ įvaizdis šamokslo teorijose.....	63
3. NUO COGITO IKI DAIKTO SAVAIME: DEMONOLOGIJOS IR ŠAMOKSLO TEORIJŲ GENEZĖ IŠ NAUJOS METAFIZINĖS PARADIGMOS.....	70
3.1. Substancijos mąstymas ir subjekto mąstymas	70
3.2. Šamokslo teorijų ryšys su ontologinė pasaulėžiūra: nuo substancijos link subjekto.....	74
3.3. Šamokslo teorijos ir demonologija: nuo transcendentiško link transcendentalumo.....	77
3.4. Šamokslas kaip kantiškas daiktas savaime	79
4. ŠAMOKSLO TEORIJŲ DEMONOLOGINIAI ELEMENTAI: „SIONO IŠMINČIŲ PROTOKOLŲ“ PAVYZDYS.....	82
4.1. „Protokolų“ kilmė	83
4.2. Religinis „Protokolų“ lygmuo – „pasaulio karalius“	84
IŠVADOS.....	93

LITERATŪROS SĀRAŠAS	95
PRIEDAI.....	103
SANTRAUKA.....	105
SUMMARY	113

ĮVADAS

XX amžiaus antroje pusėje sąmokslų teorijos tiek akademinės bendruomenės, tiek plačiosios visuomenės dažniausiai buvo traktuojamos kaip gana nerimtas, visuomenės paribiuose gyvenantiems marginalams būdingas reiškiny. Atrodytų, tai ne daugiau nei šypsena keliančių ir galvą kasytis verčiančių įsitikinimų krūva. Didžiąją XX amžiaus dalį vyravo gana plačiai išplitęs įsitikinimas, jog sąmokslų teorijos yra tam tikro protinio silpnumo arba prarasto ryšio su tikrove, psichinės ligos požymis, o sąmokslų teoretikai buvo asocijuojami su iš aliuminio folijos išlankstytų skrybėlių dėvėjimu, kliedesiais, žaliu rašalu bei nerišlia, klaidų pilna gramatika. Tačiau šiandien būtent šis sąmokslų teorijas ir jų tyrinėjimus „nerimtais“ laikantis požiūris yra nustumtas į debatų pakraščius – sąmokslų teorijos yra tapusios tiek kasdienės politikos, tiek populiariosios kultūros dalimi. Internete sklando ironiškai ir neironiškai laidomi pokštai, esą rugsėjo vienuoliktosios teroro aktą įgyvendino tuometinis prezidentas George'as Bushas, o Donaldas Trumpas, verslininkas, kurį laiką pagarsėjęs kaip sąmokslų teoretikų, teigusių, esą Barackas Obama neturi teisės būti JAV prezidentu (vadinamųjų „Birthers“), *de facto* lyderis, pats ketverius metus vadovavo Jungtinėms Amerikos Valstijoms. NSO ir kitų sąmokslų teorijų pagrindu sukurtas serialas apie du tiesos ieškančius FTB agentus „X-failai“ susilaukė dviejų ilgametražių filmų bei vienuolikos sezonų, kurių paskutiniai – dešimtas ir vienuoliktas – eteryje pasirodė visai neseniai, 2016-2018 metais (IMDb 2022). COVID-19 pandemiją sekė sąmokslų teorijos apie 5G bokštų skleidžiamas ligas ir mikroschemas skiepuose, o Rusijos karo prieš Ukrainą metu Rusijos žiniasklaida ėmė skleisti sąmokslų teorijas apie slaptas JAV ir Didžiosios Britanijos biologinių ginklų laboratorijas Ukrainos teritorijoje ir ypatingus cheminius preparatus, paverčiančius Ukrainos kareivius „monstrais“ (Teh 2022). Sąmokslų teorijos yra tapusios kasdienybės dalimi, ir nepanašu, kad artimiausiu metu ruošūsi pasitraukti iš žiniasklaidos, interneto ar kasdienių pašnekesių sričių. Tačiau koks sąmokslų teorijų santykis su platesne kultūrine erdve ir kokie Vakarų kultūros elementai lemia šių įsitikinimų formavimąsi bei neblėstantį populiarumą?

XIX, XX ir XXI amžiai pasižymėjo ne tik sąmokslų teorijų gausa, bet ir jų svarba. Užuot egzistavusios visuomeninio diskurso paraštėse, sąmokslų teorijos, tokios kaip įsitikinimas, esą JAV prezidento J. F. Kennedy žmogžudystė buvo suorganizuota jo priešininkų (pvz., ČŽV, mafijos, ar turtingų pabėgėlių iš Kubos) įsakymu, JAV kariuomenė 51 zonoje įkurtoje karinėje oro bazėje slepia sudužusius ateivių laivus ir gyvus ateivius, arba jog JAV slapta valdo kanibalizmą ir pedofiliją praktikuojančių velnio

garbintojų grupė, kuriai priešinas Donaldas Trumpas ir pseudonimu „Q“ žinomas asmuo, yra tapę nepaprastai svarbia šiuolaikinės Vakarų civilizacijos gyvenimo būdo ir šio laikotarpio *zeitgeist* dalimi. Pastūmėti šių įsitikinimų žmonės surengė humoristinius festivalius (Greenspan 2020) arba bandė įvykdyti teroro aktus (Jenkins 2022). „Visi esame sąmokslų teoretikai“, rašo sąmokslų teoretikų psichologiją tyrinėjantis Robertas Brothertonas (2015: 15) – tai, kad tam tikra žmonių dalis netiki ar nesidomi sąmokslų teorijomis, nekeičia to fakto, jog kasdienybėje jiems vis dėl to tenka susidurti su gausybe sąmokslų teorijų, ir pats šių sąmokslų teorijų egzistavimas formuoja kiekvieno visuomenės atstovo požiūrį ne tik į jas, bet ir į visą pasaulį. Kitaip sakant, jos yra kultūros dalis, kurios neįmanoma išvengti ir nuo kurios neįmanoma pabėgti, ir vienintelis būdas visiškai nieko nežinoti apie sąmokslų teorijas - atsiriboti nuo visuomenės ir gyventi atsiskyrėlišką gyvenimą vidury miško ar aukštai kalnuose. Vargu, ar galima tikėtis suvokti įvairius dabarties Vakarų pasaulio visuomenėje vykstančius reiškinius, tokius, kaip Qanon judėjimas Jungtinėse Amerikos Valstijose, priešiškus COVID-19 vakcinoms ir vakcinavimui kaip tokiam, netgi įvairius internetinius pokštus - memus, nesuprantant, ar bent jau nesant susipažinus su sąmokslų teorijomis bei jų įtaka. Tai lemia keistą ir neįprastą sąmokslų teorijų situaciją, nes sąmokslų teorijos yra pernelyg populiaros ir visa Vakarų visuomenė yra smarkiai jomis persmelkta, tačiau tuo pat metu gyvuoja įsitikinimas, esą sąmokslų teorijos atsiranda, funkcionuoja ir plinta daugiausia visuomenės pakraščiuose. Paradoksalu, bet pačios sąmokslų teorijos yra tapusios kažkuo panašiu į jų centrinės figūras, piktuosius „sąmokslininkus“ – kažkuo, kas egzistuoja žinojimo paribiuose, bet tuo pat metu yra kažkas apie ką „visi žino“, kažkuo, kas yra slapta ir anapus kasdienybės, tačiau tuo pačiu metu persmelkia visą kasdienę tikrovę, nuo politikų pasisakymų iki interneto slengo ir pop kultūros. Net žmonės, kuriems kitomis aplinkybėmis sąmokslų teorijos visiškai nerūpėtų, gali būti priversti bent minimaliai susipažinti su šiomis idėjomis tam, kad suprastų tiek žiniasklaidoje (laikraščiuose, žurnaluose, internetinėse platformose ir kitose medijose), tiek jų aplinkoje sklindančius pasakojimus, paprasčiau sakant, suprastų, apie ką kalba laiptinės kaimynai ar šalia viešajame transporte sėdintys nepažįstamieji. M. J. Woodo vykdyto tyrimo metu buvo pastebėta, kad bent jau internetinėje erdvėje, pats „sąmokslų teorijos“ terminas yra praradęs negatyvias ir stigmatizuojančias konotacijas ir tyrimų respondentai įsitikinimus, įvardytus kaip „sąmokslų teorijos“ traktuoja identiška įsitikinimams, neturintiems šios etiketės (Wood 2015). Nors atrodytų, kad „sąmokslų teorijos“ etiketė turėtų padaryti įsitikinimą mažiau patrauklų, prilygindama jį kitiems stigmatizuotiems ir keistiems įsitikinimams,

bei priversti vos ją pamačius suabejoti įsitikinimo teisingumu, iš tiesų taip nėra (ibid 2015). Vieno ar kito įsitikinimo įvardijimas kaip „šamokslo teorija“ ar „šamokslo teorijos“ etiketės priklijavimas neturi (arba jau nebeturi) anksčiau egzistavusios galios išstremti įsitikinimą į epistemologines paraštes – kas taip pat reiškia, kad šamokslo teorijos yra tapusios normalaus, kasdienio žinojimo dalimi.

Nors galima rasti įvairių šamokslo teorijų traktavimo būdų (nuo teorijų, laikančių šamokslo teorijas tam tikromis pažeistomis, iškreiptomis ar nenormaliomis epistemologijomis (crippled epistemologies) (Sunstein, Vermeule 2009: 211), iki teorijų, teigiančių, esą šamokslo teorijos yra normalios reakcijos į gyvenimą susvetimėjusioje, Vakarų stiliaus demokratinėje visuomenėje (Heins 2009: 796)) ar teorijų, esą šamokslo teorijos terminas tėra tik peyoratyvinis terminas, etiketė, kuria siekiama apjuodinti arba užčiaupti “modernius eretikus” (Coady 2018), artimiausiu laiku jų populiarumo sumažėjimas ar išnykimas iš viešojo diskurso yra menkai tikėtinas arba visiškai neįtikimas. Jas taip pat yra tapusios svarbia popkultūros, masinės medijos bei politikos dalimi. Šamokslo teorijas skleidžiantis (arba, atvirkščiai, jas demaskuojantis ir jų skleidėjus įvardijantis kaip šamokslo teoretikus) asmuo gali tapti įtakingas ir svarbus, ir taip kaupti socialinį ir kultūrinį kapitalą. Tai taip pat reiškia, kad profesionalūs šamokslo teoretikai, tokie kaip radijo laidų vedėjas ir interneto garsenybė Alexas Jonesas, Qanon šamokslo teorijų skleidėja JAV senatorė Marjorie Taylor Greene, komikas, aktorius ir garsios tinklalaidės vedėjas Joe Roganas, ar jau minėtas buvęs JAV prezidentas D. Trumpas, užima galios pozicijas, pelno šlovę bei žinomumą ne tiek nepaisant jų skleidžiamų šamokslo teorijų (Merlan 2019), bet būtent dėl jų skleidžiamų šamokslo teorijų. Šamokslo teorijos nėra vien tam tikra stigma pasižymintys įsitikinimai, kuriuos būtina slėpti ir neigti turint, bet gali būti naudojamos kaip įrankis siekiant padidinti savo populiarumą ar įtaką visuomenėje - kažkas, kas užuot smukdęs skleidėjų socialinį bei kultūrinį kapitalą, ši didina, bent jau tam tikruose visuomenės sluoksniuose.

Tačiau nepaisant beveik šimtmetį vykstančių tyrinėjimų, šamokslo teorijos, jų kilmė, raida ir plitimo mechanizmai išlieka gana neaiškūs, ką puikiai parodo šiuo metu tarp šamokslo teorijų tyrinėtojų išplitusios skirtingos fenomeno kilmės, struktūros, netgi paties termino interpretacijos. Šiuo metu vis dar neegzistuoja visuotinis termino „šamokslo teorija“ apibrėžimas, o dauguma mokslininkų, vietoj to, kad remtųsi kurio nors kito autoriaus pasiūlyta šamokslo teorijų klasifikavimo schema, siūlo kitą, savo pačių sukurtą klasifikaciją. Nepanašu, kad bent viena iš jau sukurtų šamokslo teorijų klasifikacijos sistemų ypatingai tenkintų visą šamokslo

teorijas ir jų platintojus tyrinėjančią akademinę bendruomenę (sociologus, psichologus, politikos mokslininkus, istorikus, antropologus, filosofus ir kitų disciplinų atstovus). Kai kurie autoriai, kaip, pvz., Thomas Milanas Konda, net abejoja „šamokslo teorijos“ sampratos nauda ir siūlo šio termino atsakyti (2019: 5), esą šis terminas sukelia daugiau žalos negu naudos. Taip pat yra siūlomos ir kitokios šio reiškinio sampratos – pvz., siūloma atsakyti tyrinėti šamokslo teorijas kaip tiesiog paskirus reiškinius ir veikia sutelkti dėmesį į bei tyrinėti polinkį tikėti (ypač nepagrįstomis) šamokslo teorijomis – tai, ką Richardas Hofstadteris vadino „paranojiniu stiliumi“ (1964: 77), o T. M. Konda ar Michaelas Dentithas – „konspiracizmu“ (Dentith 2014: 33; Konda 2019: 2). Ši skirtingų požiūrių gausa patvirtina faktą, kad šamokslo teorijos, nepaisant jų gajumo ir populiarumo, vis dar tebėra prastai suvokiamas ir menkai pažintas, taigi vertas tyrinėjimų, reiškinys. Šia disertacija siekiama ne tiek pateikti dar vieną „šamokslo teorijų visko teoriją“, bet pateikti tam tikros šamokslo teorijų grupės (eschatologinių, antisemitinių, antimasoniškų šamokslo teorijų) struktūrinę ir genealoginę analizę, šią įsitikinimų grupę sudarančių idėjų „istoriją“, parodant tiek šių įsitikinimų tarpusavio sąsajas, tiek jų ryšius su ankstesnėmis religinėmis, politinėmis ir kultūrinėmis Europos bei Šiaurės Amerikos idėjomis.

Tezė: Pagrindinė šios disertacijos tezė – šamokslo teorijos ir Naujųjų laikų raganų teismai nėra kažkokie neracionalūs, ankstesnio maginio mąstymo reliktai, bet tiesioginės Naujųjų laikų abejonės visa tikrove, skepticizmo bei poreikio viską kvestionuoti ir viskuo abejoti pasekmės. Jas produkuoja nepasitikintis, tik subjekto kaip savaime suprantamo egzistavimą pripažįstantys modernus požiūris į tikrovę. Taip yra todėl, kad tiek Naujųjų laikų demonologinių įsitikinimų, tiek Naujausiųjų laikų šamokslo teorijų kilmė - kultūrinė mąstymo transformacija, kurios metu visa ko pagrindu ir savaime suprantama būtimi laikytą substanciją pakeitė subjekto samprata (kurią galima iliustruoti Renee Descarteso „cogito“ ir Imanuelio Kanto transcendentalinio subjekto sąvokomis). Įsitikinimų transformacijų ir mutacijų analizė atskleidžia, kad tokių šamokslo teoretikų, kaip Robertas Pattisonas, Davidas Icke'as ar Williamas Miltonas Cooperis šamokslo teorijų naratyvai ne tik tęsia ir plėtoja XVIII, XIX ir XX amžiaus šamokslo teorijų tekstų (tokių kaip Johno Robisono „Proofs of conspiracy“, Augustino Baruelio „Memoires“, taip pat kitų tekstų, pvz., „Siono išminčių protokolai“) idėjas, be taip pat yra persmelkti XV-XVII amžiaus raganų medžiotojų ir pasaulio pabaigos pranašų tekstų bei idėjų dvasia. Atidi šių tekstų ir jų idėjų analizė leidžia teigti, kad tam tikra šiuolaikinių populiarių šamokslo teorijų grupė netgi yra iš dalies kilusi iš senesnių, religinių ir

pseudo-religinių teiginių bei įsitikinimų, teigusių, jog materialusis pasaulis yra tam tikrų blogio jėgų viešpatija, kuria negalima pasitikėti.

Tiksiai ir uždaviniai: Disertacijos tikslai - pateikti sąmokslo teorijų tyrimų apžvalgą, sąmokslo teorijų apibrėžimą (taip pat aptariant su skirtingais sąmokslo teorijos apibrėžimais susijusias problemas), bei, atlikus šią konceptualinę analizę, palyginti sąmokslo teorijų reiškinių su tikėjimo demonais, raganomis ir kitomis blogio jėgomis reiškiniu (demonologija), atskleidžiant panašumus ir potencialius skirtumus;

- aptarti modernios demonologijos ir raganų medžioklių kilmę, susiejant jas su modernių laikų filosofijos paradigmos pokyčiais;
- pateikti Descarteso pradėtą modernios filosofijos paradigmos, šio filosofinio pasaulėvaizdžio įtaką modernios demonologijos ir sąmokslo teorijų atsiradimui, taip parodant, kad tiek viena, tiek kita yra naujo požiūrio į tikrovę pasekmės,
- naudojant idėjų genealoginės analizės metodą parodyti, kad demonologiniai modernių laikų įsitikinimai tampa sąmokslo teorijų dalimi; pasitelkiant "Siono išminčių protokolų" kaip sąmokslo teorijų "idealo tipo" pavyzdį, parodyti, kad pačios populiariausios antisemitinės ir iš šių kilusios kitos sąmokslo teorijos ne tik buvo įkvėptos ankstesnių demonologinių įsitikinimų, bet vis dar turi tam tikrą tiems įsitikinimams būdingą ir iš subjekto mąstymo pasaulėvaizdžio kylančią nepasitikėjimo pasauliu ir antagonizmu tikrovei šerdį.

Metodai: konceptualinė analizė, idėjų genealogija. Tyrinėjant disertacijos literatūrą, remiamasi tekstų analizės, komparatyvistikos bei tekstų, idėjų ir diskurso genealoginės analizės metodais. Naudojantis tekstų struktūrinės ir turinio (content) analizės metodus buvo analizuojamos populiariausi sąmokslo teorijas platinančių tekstų (tokių kaip Johno Robisono „Sąmokslo įrodymai“, Augustino Barruelio „Memuarai, iliustruojantys jakobinizmo istoriją“, „Siono išminčių protokolai“) populiariausios ir labiausiai paplitusios idėjos, taip pat buvo tyrinėjamos 4chan, 8chan, Endchan ir 4kun interneto svetainėse publikuotos ir toliau tebeplintančios „QAnon“ ir kitos šiuolaikinės sąmokslo teorijos. Taip pat buvo analizuoti populiariausi ir didžiausia kultūrine svarba pasižymintys demonologiniai tekstai, tokie kaip Heinricho Kramerio „Malleus Maleficarum“ (angliškas vertimas), Johano Weyerio „De praestigiis daemonum“ (angliškas vertimas), Matthewso Hoppkinso „The Discovery of Witches“ bei Džeimso VI „Daemonologie“. Nors tekstinė ir turinio analizė atskleidžia šiuose skirtinguose, laiko strėlėje smarkiai nutolusiuose tekstuose

pasikartojančius įvaizdžius ir idėjas, pasikartojančių struktūrų egzistavimas nebūtinai yra pakankamas argumentas patvirtinti giminystės ryšius tarp skirtingų, skirtingomis epochomis gyvavusių turinių. Dėl šių priežasčių, remiantis idėjų genealogijos metodu, buvo nurodyti anapus pirminių šaltinių (t. y., analizuojamų tekstų) diskurse egzistavę ar egzistuojantys ryšiai, leidę tiek vienose, tiek kituose tekstuose aptinkamoms idėjomis transmigruoti iš, atrodytų, religinio į politinį klodus. Šiuo atžvilgiu remtasi jau surinkta bei susisteminta kitų tiek sąmokslo teorijas, tiek demonologinius įsitikinimus nagrinėjusių autorių, tokių kaip Umberto Eco, Michaelis Barkunas, ar Peteris Knights, surinkta informacija.

Disertacijos struktūra: disertaciją sudaro keturi skyriai. Pirmajame skyriuje pristatomas sąmokslo teorijos reiškinys, šio reiškinio apibrėžimo ir klasifikacijos problemos. Antrajame skyriuje aptariamas demonologijos reiškinys, taip pat parodoma, jog egzistuoja tam tikra praktinė arba egzistencinė demonologijos forma, kurios pagrindinė išraiška – pasaulio kaip piktųjų jėgų valdomos vietos suvokimas. Taip pat analizuojami šių įsitikinimų ir vėlesnių sąmokslo teorijų panašumai ir skirtumai. Trečiajame skyriuje pateikiama šiuos tiek demonologijoje, tiek sąmokslo teorijose sutinkamus elementus aiškinanti hipotezė – t. y., tiek viena, tiek kita buvo sukelta radikalios Naujaisiais laikais įvykusios mąstymo transformacijos, kurios metu įsigali nepasitikėjimas tikrove ir iš šio nepasitikėjimo tikrove kylanti pavojų ir piktos valios paieška. Ketvirtajame skyriuje, iliustruojant anksčiau aptartus sąmokslo teorijų ir demonologijos ryšius, analizuojama veikiausiai svarbiausio sąmokslo teorijų teksto - „Siono išminčių protokolų“ - kilmė, įtaka, taip pat parodoma, kaip kai kurie „Protokoluose“ aptinkami elementai yra transmigravę iš senesnių, piktųjų jėgų veikimą ir pasaulio pabaigą aprašančių naratyvų, bei „Protokolų“ tekste aptinkamas nepasitikėjimas pasauliu ir tikrove.

1. ŠAMOKSLO TEORIJŲ APIBRĖŽIMAS

1.1 Šamokslo teorijų apibrėžimo problemos

Viena pirmųjų problemų, su kuria susiduria mokslininkas, ėmęsis tyrinėti šamokslo teorijas – visuotinai priimto, universaliai pripažįstamo šamokslo teorijos termino apibrėžimo nebuvimas. Nors šamokslo teorijos yra platinamos žiniasklaidoje ir internete, jomis dalijamasi prie kavos puodelio ir apie jas prestižiniuose moksliniuose žurnaluose spausdinami straipsniai, nei plačioji, nei akademinė visuomenė nesutaria, kas tiksliai yra šamokslo teorija, o kas – ne. Nepaisant jau septyniasdešimt metų (nuo R. Hofstadterio 1964 metais išspausdinto straipsnio „The paranoid style of American politics“) vykstančio šamokslo teorijų tyrinėjimų, ne visai aišku, kurie įsitikinimai yra, o kurie nėra šamokslo teorijos. Tai taip pat reiškia, kad kartais terminu „šamokslo teorija“ yra įvardijama viskas, netgi alternatyvios literatūrinių veikėjų interpretacijos (štai, pvz., „Literatūroje ir mene“ spausdintame Emily Temple straipsnyje „Šamokslo teorijos apie literatūrinius personažus“ kaip „šamokslo teorijos“ yra įvardijami įsitikinimai, esą „Rugiuose prie bedugnės“ pasakotojas Holdenas Caulfieldas yra homoseksualas, o „Mikės Pūkuotuko“ veikėjai simbolizuoja psichines ligas (Temple 2022). Šie teiginiai vargiai gali būti pavadinti „šamokslo teorijomis“ visiškai nepraskiedžiant paties termino reikšmės ir nepaverčiant termino „šamokslo teorija“ tiesiog „alternatyvios interpretacijos“ sinonimu). Maža to, skirtingi žmonės tą patį naratyvą gali vadinti tiek pozityviai – „protingais klausimais“, tiek negatyviai – „šamokslo teorija“ – priklausomai nuo, kaip teigiamai ar neigiamai jie tą naratyvą traktuoja. Kitaip sakant, tai, ką vienas asmuo laikys „šamokslo teorija“, kitas gali matyti kaip nepatogių klausimų kėlimą arba sveiką skepticizmą.

Pvz., jeigu paukščius tyrinėjantys biologai neturi susidurti su gana rimta ir neįtikėtina galimybe, kad paukščiai yra tuščia klasė ir iš viso neegzistuoja, arba paukščių klasės apibrėžimas yra toks platus, jog apima šikšnosparnius, sklendžiančius driežus, sklendžiančias gyvates, žuvis skraiduoles ir lėktuvų keleivius, ir todėl yra nenaudingas tyrinėtojams. Tačiau šamokslo teorijas tyrinėjantys istorikai, sociologai, politologai, psichologai ir filosofai nuolat susiduria su šia problema – tai yra, skirtingų tyrinėtojų pasiūlyti apibrėžimai yra sunkiai tarpusavyje suderinami ir atrodytų minimalūs skirtumai lemia radikalai skirtingus rezultatus. Vienintelis visus šamokslo teorijų tyrinėtojus vienijantis įsitikinimas - tai tezė, kad šamokslo teorijų reikšiny egzistuoja, tačiau kas yra, o kas nėra šamokslo teorija - klausimas kur kas keblesnis. Ar vienas ar kitas teiginys,

pvz., planas nuversti tironą, slapta bendradarbių rengiamas gimtadienio vakarėlis, ar kliedesys, esą paciento skausmus sukelia nematomi psichotroninio ginklo spinduliai, yra ar nėra sąmokslų teorija, priklausys nuo sąmokslų teorijas tyrinėjančio mokslininko pasirinkto „sąmokslų teorijos“ apibrėžimo. Įsitikinimai, idėjos ar tekstai, atitinkantys M. Dentitho ir L. Bashamo sąmokslų teorijos apibrėžimą, nebūtinai atitinka M. Barkuno ar J. Uscinky'io ir J. Parento sąmokslų teorijų apibrėžimą. I. Bashamo ir M. Dentitho apibrėžimai suteikia galimybes egzistuoti sąmokslų teorijoms apie vertybiškai neutralius ar netgi geranoriškus sąmokslus. Michaelas Barkunas bei kiti autoriai neigtų pačią „geranoriškų sąmokslų teorijų“ galimybę ir tvirtintų, kad sąmokslų teorijos - tai naratyvai vien tik apie piktavalius (angl. malevolent), kokių nors žalingų ar bent jau nusikalstamų tikslų siekiančius sąmokslus (2013: 3). M. Dentithui slapto gimtadienio vakarėlio rengimas – puikus sąmokslų pavyzdys (2014: 40), ir spėjimai, kad šis vakarėlis rengiamas – tokia pati sąmokslų teorija, kaip įsitikinimas, esą COVID-19 virusas buvo sukurtas biologinių ginklų laboratorijoje. Kiti autoriai galėtų teigti, jog šie įsitikinimai – jokia sąmokslų teorija, nes jie yra pernelyg kasdieniški ir banalūs, kad būtų verti „sąmokslų teorijos“ termino. Aiškiai matyti, kad priklausomai nuo to, ar sąmokslas yra apibrėžiamas kaip visų pirmiausia slapta, ar slapta ir nelegali, ar kaip slapta, ir neetiška, ar slapta, nelegali ir neetiška organizuota veikla, smarkiai skiriasi tai, ką galima vadinti „sąmokslu“ (kas savo ruožtu taip pat smarkiai keičia tai, ką galima vadinti „sąmokslų teorija“). Kai kurie tyrinėtojai, tokie kaip Phillipe Hunemanas ir Marion Vorms, ne tik kritikuoja teiginį, esą unifikuoti „sąmokslų teorijų“ objektų aibė egzistuoja ar bent jau gali būti sėkmingai apibrėžta, bet ir siūlo liautis traktavus sąmokslų teorijas kaip abstrakčius objektus bei pereiti prie politiškai ir socialiai kontekstualizuoto racionalumo ir sąmokslų teorijų apibrėžimo (2018: 250, 262-264). Kitaip tariant, įmanomas ir požiūris, esą sąmokslų teorijos gali būti atpažintos tik kontekste, o ne kokios nors vidinės struktūrinės ypatybės dėka. Kiti, kaip pavyzdžiui, Ole Bjergas ir Thomas Presskornas-Thygesen, kvestionuoja požiūrį į sąmokslų teorijas bei teigia, jog tai, kas yra, o kas nėra sąmokslų teorijos, apibrėžia ne struktūriniai bruožai, bet įvairių kalbos žaidimų taisyklės ir politinė galia (2017: 2-3). Tai reiškia, kad kas yra, o kas nėra „sąmokslų teorija“ priklauso ne nuo paties teiginio, jo santykio su tiesa ir tikrove, bet nuo politinio požiūrio į šį teiginį bei įvairių galios žaidimų (žvelgiant iš šios perspektyvos, netgi tokie nekalti teiginiai kaip „2 plus 2 lygu 4“ ir „dangus yra viršuje“ gali kuo lengviausiai virsti sąmokslų teorijomis, tereikia, kad atitinkamos politinės instancijos paskelbtų šios teiginius sąmokslų teorijomis). Nors O. Bjergo pateikiamas sąmokslų teorijų

įvaizdis gali būti ir yra kritikuotinas, jis puikiai iliustruoja faktą, jog net sąmokslų teorijų tyrinėtojas ar jų „ekspertas“ (o galbūt ypač jiems) neaišku, koks įsitikinimas yra, o koks nėra sąmokslų teorija.

Maža to, net tie sąmokslų teorijų tyrinėtojai, kurie sutinka, jog sąmokslų teorijos egzistuoja, nebūtinai sutinka tarpusavyje: nors tiek J. Uscinkys ir J. Parentas, tiek D. Grohas, tiek M. Dentithas teigia, kad savo tyrinėjimuose naudoja vertybiškai neutralius sąmokslų teorijų apibrėžimus, būtina pripažinti, ne visai aišku, ar terminas „sąmokslų teorija“ gali būti apibrėžtas vertybiškai neutraliu apibrėžimu. J. Uscinsky ir J. Parentas savo knygoje „American Conspiracy Theories“ (2014) pastebi, kad remiantis jų pasirinktų sąmokslų teorijos apibrėžimu, visa visuomenė yra vienodai linkusi tikėti sąmokslų teorijomis, tačiau tuo pat metu visuomenėje pastebimas įsitikinimas, esą „kita pusė“ (respublikonams demokratai, demokratams respublikonai) generuoja klaidinčias, su tikrove nesusijusias sąmokslų teorijas, kaip jų pačių pusės sąmokslų teorijos yra logiškos ir faktiškos (2014, 87). Dešiniųjų politinių pažiūrų JAV politiniai ar religiniai veikėjai, savo įsitikinimus laiko ne sąmokslų teorijomis, bet pagrįstais ir dėmesio reikalaujančiais klausimais, net jeigu tie klausimai yra „ar Barackas Obama iš tikrųjų gimė Jungtinių Amerikos Valstijų teritorijoje?“ arba „Kaip galima žinoti, kad JAV nevaldo slapta satanistų ir pedofilų grupė?“ Tas pats galioja ir kairiųjų pažiūrų amerikiečiams. J. Uscinsky ir J. Parent tai vadina „konspiracine dimensija“, asmenų polinkiu aiškinti istorinius ir politinius įvykius sąmokslų teorijų pagalba, ir, kaip jie patys pastebi, ši konspiracinė plotnė nėra susijusi su politinėmis pažiūromis ar ideologija (2014, 14, 18-19, 74-76). Žmonės nelaiko savo įsitikinimų „sąmokslų teorijomis“, ar bent jau nelaiko savo asmeninių sąmokslų teorijų tokiomis pat nereikšmingomis ir keistomis kaip tos sąmokslų teorijos, apie kurias jie yra tik girdėję, tačiau netiki jų pagrįstumu. Netgi tada, kai asmenys pripažįsta, kad jų įsitikinimai yra „sąmokslų teorijos“, jie pastebi, kad jų įsitikinimai yra „teisingos“ arba „pagrįstos“ sąmokslų teorijos, taip iš karto juos išskirdami iš platesnio, pagal nutylėjimą a priori neteisingų sąmokslų teorijų lauko. Pats teiginys, kad šios sąmokslų teorijos, kurios yra svarbios ir atrodo tikros jomis tikinčiam subjektui, yra „kitokios“, nes yra teisingos, suponuoja nutylėtą sampratą, kad kitos sąmokslų teorijos nėra teisingos, arba jų teisingumas ar neteisingumas nėra tokie svarbūs. Arba, kitaip tariant, savo asmenines „sąmokslų teorijas“ jie laiko „tiesa“, kurią likusi visuomenės dalis mano esant „sąmokslų teorijomis“, o ne „tiesiog sąmokslų teorijomis“, kurios yra tokios pat vertingos ir tikros, kaip ir visos kitos.

Pats terminas „sąmokslų teorija“ nėra vertybiškai neutralus ir pasižymi stipriu prasmės bei vertinimo užtaisais. Alternatyvios interpretacijos

ar priešiškos hipotezės mandagioje aplinkoje paprastai nėra vadinamos „šamokslo teorijomis“. Kolegos akademiko tyrimų išvadinimas „šamokslo teorijomis“ paprastai būtų suprantamas kaip pats paprasčiausias įžeidimas, kuriuo siekiama parodyti, kad jo ar jos tyrimai yra marginalūs, menkos mokslinės vertės ir veikiausiai neteisingi. Pavadinti mokslininko tyrinėjimus „šamokslo teorijomis“ tik truputį švelniau nei išvadinti jo darbus „kliedesiais“ ar „klejonėmis“. Tai rodo, kad akademinėje bendruomenėje terminas „šamokslo teorija“ yra įgavęs pejoratyvinę, neigiamą reikšmę – kas savo ruožtu reiškia, kad naratyvai, atitinkantys apibrėžimus (tačiau nepasižymintys „populiariausiomis“ šamokslo teorijoms būdingais diskurso elementais arba šamokslo teorijų šnekai („parole“) būdingu žargonu), tiesiog nėra atpažįstami kaip šamokslo teorijos. Net kai šie įsitikinimai yra atpažįstami kaip šamokslo teorijos, jie nėra pripažįstami kaip šamokslo teorijos, t. y., nors pripažįstami šamokslo teorijoms būdingi elementai, jie yra izoliuojami ir elgiamasi taip, tarsi jų nebūtų. Atsiduriama įdomioje situacijoje, kai vienu metu toje pačioje akademinėje terpėje galima aptikti dvi skirtingas termino „šamokslo teorija“ vartosenas, vieną - „vertybiškai neutralią“, o kitą – pejoratyvinę ir įžeidžiančią.

Siekiant geriau suvokti „šamokslo teorijų“ reiškinį tiek akademinėje, tik plačiojoje visuomenėje, visų pirmiau būtina aptarti patį šamokslo teorijos apibrėžimą, skirtingas apibrėžimo sampratas bei pateikti šamokslo teorijų apibrėžimų tipologiją – tik tai leistų imtis tolesnių tyrimų ir analizės, leisiančios pateikti jeigu ne galutinę, tai bent jau gilesnę šamokslo teorijų sampratą ir iš šios sampratos sekančią klasifikaciją.

1.2. Šamokslo teorijų apibrėžimų tipologija: bendriniai ir įprastiniai apibrėžimai

Nors aptariant šamokslo teorijas nagrinėjančią literatūrą ir šamokslo teorijas nagrinėjančių autorių pasiūlytus apibrėžimus neįmanoma surasti jokio visus vienijančio tyrinėjamo reiškinio apibrėžimo, visus vienijančio „šamokslo teorijos“ ar netgi „šamokslo“ sampratos, juos įmanoma grupuoti ir skirstyti į kelias skirtingas apibrėžimų grupes. M. Dentithas savo knygoje „Philosophy of Conspiracy Theories“ šamokslo teorijų apibrėžimus skirsto į įprastus/pejoratyvinius apibrėžimus (šamokslo teorijų apibrėžimus, kurie a priori teigia, kad a) šamokslo teorijos yra neteisingi ir/arba klaidingi įsitikinimai, ir/arba b) šamokslo teorijos yra aiškinimai, aptariantys arba teigiantys piktavališko/blogų tikslų siekiančio šamokslo egzistavimą) ir bendrinius šamokslo teorijų apibrėžimus (šamokslo teorijų apibrėžimus, neteigiančius, esą šamokslo teorijos yra iš anksto klaidingos, o šamokslo iš

anksto piktavaliai) (2014: 50-51). Kita vertus, pats autorius pripažįsta, kad naudojant jo siūlomus „bendrinius“ apibrėžimus, sąmokslų teorijomis turėtų būti laikytini asmens įsitikinimai, esą jo bendradarbiai slapčia jam ar jai rengia gimtadienio vakarėlį (ibid, 40-41). Taip pat labai panašu, kad Dentithas specialiai siekia atsisakyti vieno iš įprastų sąmokslų (conspiracy) apibrėžimų, t. y., siūlo papildomą arba kitokį apibrėžimą, negu įprasta. Kembridžo anglų kalbos žodynas sąmokslą (conspiracy) apibrėžia kaip „slaptą planą įvykdyti kažką blogo arba neteisėto“ (2023). Žinoma, šis Kembridžo žodyno siūlomas sąmokslų apibrėžimas nėra vienintelis – Dentitho naudojamas Merriam-Webster sąmokslų apibrėžimas sąmokslą įvardija kaip „bendrą veiklą, kurios metu asmenys slapta kažką planuoja (conspire)“ bei kaip „sąmokslininkų grupę“ (2023), tačiau svarbu pastebėti, kad kai vartojamas terminas „sąmokslininkas“, paprastai turima omenyje ne slapta, tam, kad „pailsėtų nuo antrų pusių“ prie ežero stovyklauti išvykstanti draugų kompanija ar pdf failais nelegaliai besidalijančios studentų grupės, bet asmenų grupės, planuojančios teisėtų siuzerenų nuvertimą, žmogžudystes, ar bent jau sukčiavimą ar pinigų padirbinėjimą dideliu mastu (panašu, kad egzistuoja mastelio skirtumai, skiriantys „sąmokslą“ nuo „aferos“ ar „plano-chuligano“ tačiau turinys sąmokslų apibrėžimui yra tik truputį mažiau svarbūs, nei slaptumas). Ir nors galima įsivaizduoti studentus rengiant sąmokslą sukčiauti egzaminu metu ar moksleivius rengiant sąmokslą draugiškai pabėgti iš pamokų, niekas nekalba apie sąmokslą įgyvendinti ką nors gero, pvz., sąmokslą pasveikinti dėstytoją gimtadienio proga ar sąmokslą slapta pasveikinti mokytoją su Mokytojų diena. Tai paprastai yra įvardijama kaip „slaptas planas“ arba „staigmena“, bet ne kaip „sąmokslas“. Arba, kitaip tariant, nors visi sąmokslai yra slaptos veiklos, ne visos slaptos veiklos yra sąmokslai - tam, kad kažkas būtų sąmokslu, būtinas piktavališkumo, blogos valios, siekio kam nors pakenkti arba bent jau apgauti elementas. Maža to, Cambridge žodynas terminą „conspire“, „slapta planuoti sąmokslą“, apibrėžia kaip „slapta planuoti neteisėtus ar neteisėtus veiksmus ar veiksmus, kurie tampa neteisėtais todėl, kad yra slaptai planuojami“ (2023). Slapta rengti bendradarbio gimtadienio vakarėlį – joks ne sąmokslas. Lygiai taip pat slapta rengti bendradarbio žmogžudystę nėra sąmokslas, jeigu tai daro tik vienas žmogus, pvz., pavydus kolega. Tam, kad vieną ar kitą slaptą veiklą derėtų vadinti sąmokslu, ją turi vykdyti bent du asmenys, ir jie ta veikla turi siekti kažko nedoro, arba tiksliau tariant, tai, ko jie siekia, turi būti sąmokslų teoretiko, sąmokslų teorijos kūrėjo suvokiama kaip kažkas nedora. Masinės isterijos ar raganų medžioklės metu pats savęs slėpimo faktas yra suvokiamas kaip piktavališkumo ar blogio ženklas, panašiai, kaip kaukės dėvėjimas, priklausomai nuo konteksto, gali

būti suvokiamas kaip siekio paslėpti siaubingai sudarkytą veidą arba įvykdyti nusikaltimą ir nebūti atpažintam ženklas. Savo tikėjimą slėpę Ispanijos žydai nevykdė nieko nedoro. Tačiau juos persekiojusi inkvizicija patį tikėjimo slėpimo aktą suvokė ne tik kaip nedorą, bet ir kaip preliudiją tolesniems, dar nedoresniems veiksams. Arba, kitaip sakant, nors mūsų visuomenė ir ispanų persekiojami žydai nematė savo elgesyje ko nors netinkamo ar neteisingo, jų persekiotojams pats buvimas žydu ir šio fakto slėpimas buvo netinkamas ir nedoras veiksmas, patvirtinantis prieš šiuos asmenis nukreipto smurto būtinybę. Arba inkvizitoriams pats slapto buvimo žydu, žydų tikėjimo praktikavimo veiksmas buvo suvokiamas kaip blogas dalykas, leidžiantis daryti prielaidą, kad asmuo daro ne tik šiuos, bet ir kitus blogus, nedorus ir baustinus veiksmus. Tačiau M. Dentithas, tam, kad patvirtintų savo apibrėžimą, ignoruoja originalią ir plačiai paplitusią termino „šamokslas“ reikšmę ir prasmę ir ją pakeičia nauja, savo išgalvota termino „šamokslas“ prasme (jo knygoje termino „šamokslas“ reikšmė iš „slapta planuojamos nelegalios ar neteisingos veiklos“ virsta „bet kokia slapta planuojama veikla“ (2013, 23-24)). Šamokslo teoriją, pasak M. Dentitho, sudaro trys būtinosios dalys - naratyve veikia bent keli asmenys, naratyve jie veikia slapta, ir naratyve jie siekia kažkokio tikslo (ibid). M. Dentithas tiesiog ignoruoja ketvirtąją, piktavališkumo dimensiją, t. y., tai, kad šamokslo teorijų naratyvuose šie asmenys taip pat siekia piktavalių, blogo, netinkamo ar bent jau nepageidautino tikslo. M. Dentithas, užuot tyrinėjęs šamokslo teorijas ir tada, remdamasis surinktomis žiniomis, pateikęs tikslesnę ar aiškesnę apibrėžimą, tiesiog sugalvoja naują šamokslo teorijos apibrėžimą ir tada teigia, kad šamokslo teorija - kur kas platesnis fenomenas, nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio, nes net slaptų gimtadienio vakarėlių organizavimas ar dovanų „nuo Kalėdų senelio“ paslėpimas po eglute yra toks pats šamokslas, kaip valstybinis perversmas, politiko papirkimas, ar „nelaimingo atsitikimo“ suorganizavimas.

Šamokslo teorijos, tam, kad pritrauktų visuomenės dėmesį, taptų svarbios įvairiems žmonėms, privalo turėti tam tikrą emocinį užtaisą, žadinti ne lengvą nusivylimą ar nuostabą, bet ir baimę bei pyktį. Niekas nekuria šamokslo teorijų apie tai, kad vietiniai pienininkai slapčia pardavinėja skiestą pieną: jeigu apie tai ir kuriamos šamokslo teorijos, jose teigiama, kad pieno pardavėjai ne tik pieną skiedžia, bet ir jį nuodija (arba pakeičia pieną koku nors kitoku, dar nemalonesniu objektu, pvz., trintomis vabzdžių sultimis). Taip yra todėl, kad visos šamokslo teorijos pasižymi propagandiniu elementu, jos visuomet siekia ne tik lokalizuoti blogį, bet ir surasti šio blogio šaltinį - asmenis, kurie šį blogį vykdo, kurie už šį vienokį ar kitokį blogį yra atsakingi, ir, kas svarbiausia, kuriuos galima dėl šio blogio apkaltinti. Niekas

nekaltinanti sąmokslo teorija neegzistuoja - jos gali tiksliai neįvardyti kaltųjų, konstatuoti, kad šių už blogį atsakingų individų (bent šiuo metu) dėl jų galios ir įtakos tiesiog neįmanoma demaskuoti, arba viso labo užsiminti apie tai, kokie ženklai ar elementai leistų šiuos piktavalius blogio genijus identifikuoti, tačiau sąmokslo teorijos visada turi kažkokią piktavaleį asmenų grupę, kuri yra dėl kažko kalta. Nes būtent šita piktavaleį asmenų grupė ir jų vykdoma veikla ir yra sąmokslas. Šiuo atveju panašu, kad siūlydamas bendrinę sąmokslo teorijos apibrėžimą, M. Dentithas elgiasi panašiai, kaip į sieną iššovęs šaulys, kuris aplink kulkos paliktą skylę nupiešia taikinį, ir tada giriasi pataikęs į centrą, t. y., bando taikyti reiškinį prie apibrėžimo, užuot taikęs apibrėžimą prie tyrinėjamo reiškinio.

M. Dentithas taip pat nekreipia dėmesio į sąmokslo teorijų situaciją sudėtingesniame kultūriniam kontekste – pagal jo apibrėžimą, sąmokslo teorijomis gali būti bet kokie įsitikinimai, postuluojančios slaptą veiklą, netgi tie, kuriuos teigia, platina ar proteguoja absoliuti visuomenės dauguma ir kurie nesusilaukia visiškai jokio priešiško. Tėvų vaikams pasakojamos pasakos apie Šiaurės ašigalyje gyvenantį magišką barzdotojį storulį, tampa milžinišku sąmokslu – tačiau lygiai taip pat istorijų apie Kalėdų senelį sekimo pavertimas sąmokslu smarkiai niveliuoja sąmokslo sampratą. Sąmokslo teorijos nėra vien kokius nors sąmokslus aprašančios teorijos, jos taip pat yra sąmokslus (tikrus ar įsivaizduojamus) *demaskuojančios* teorijos: kitaip tariant, tam, kad sąmokslo teorija funkcionuotų kaip tokia, ji turi *kažką* demaskuoti, o demaskuoti įmanoma tik ką nors, kas atrodo normalu, įprasta, kasdieniška ar savaime suprantama. Ar demaskuojamo objekto ar subjekto normalumas ir kasdieniškumas yra tikras, ar demaskuotojas jam pripaišo savo paties prote glūdinčius įvaizdžius, nėra taip svarbu. Tiek kaukės nuėmimas ir po ją glūdinčio veido atskleidimas, tiek kaukės uždėjimas ant veido, parodant, kad kaukė idealiai tinka ir iš tiesų priklauso tam žmogui, žvelgiant iš šono, gali būti pateiktas ir paaiškintas kaip demaskavimo veiksmas. Svarbiausia šiuo atveju yra išlaikyti demaskavimo struktūrą, pagrindinį visų demaskuotojų teiginį „jūs galvojote, kad yra A, bet iš tikrųjų tai yra B“.

Knygoje „Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America“ M. Barkunas pastebi „stigmatizuotą“, „atmestą“ sąmokslo teorijų naratyvų aspektą (Barkun 2003: 26-28). Kitais žodžiais, Barkunas teigia, kad sąmokslo teorijos, tam, kad būtų atpažintos ir funkcionuotų kaip tokios, privalo užimti tam tikrą paribinę, marginalizuotą poziciją, arba bent jau nebūti dominuojančiu diskursu ar dominuojančio diskurso, savaime suprantamybės, dalimi. Ji turi turėti tam tikrą „stigmą“, būti tarsi kažkuo, apie ką viešai kalba ir skleidžia tik šios idėjos fanatikai.

Žodis “tarsi” šiuo atveju vartojamas neatsitiktinai - kai kurie visuomenėje priimtini įsitikinimai gali būti jais tikinčių traktuojami tarsi visuomenės stigmatizuoti. Lygiai taip pat visuomenės stigmatizuoti įsitikinimai gali jais tikinčių būti laikomi kur kas populiariesniais ir labiau priimtiniais, nei iš tiesų, jeigu jie šiuos įsitikinimus priskiria nebylioms masėms, tyliajai daugumai. Pvz., astrologiniai horoskopai yra pseudomokslo, taigi platesnio stigmatizuoto žinojimo ir kultinės terpės lauko dalis, tačiau tai netrukdo jiems būti labai populiariems - juk kiekvienas dienraštis ir savaitraštis turi horoskopų skiltį. Lygiai taip pat asmenys, tikintys tokiais marginaliais įsitikinimais, kaip plokščios žemės kosmologija, perpetuum mobile variklių inžinerija ar frenologija, gali manyti, kad jų nišinė žinių sfera yra kur kas populiariesnė ir labiau priimtina visuomenėje, nei yra iš tiesų.

Tai reiškia, kad sąmokslų teoriją sąmokslų teorija daro tam tikras pačioje teorijoje slypintis konfliktas tarp tų, kurie savo įsitikinimą laiko stigmatizuotu, bandomu nutildyti, paskelbti anatema, ir jų priešininkų, tų, kurie šį įsitikinimą laiko nepakankamai stigmatizuotu ir kurie norėtų, kad bet kokios kalbos apie Pasaulio prekybos centrą susprogdinusių slaptus sprogmenis, požeminėse bazėse Ukrainos teritorijoje kuriamus biologinius ginklus, ar pasaulį valdančių pedofilų ir kanibalų klaną dingtų ir daugiau niekada nepasirodytų jų horizonte. Tai visiškai suprantama – nekvestionuojama ir niekieno neneigiama sąmokslų teorija yra priimama kaip pats paprasčiausias faktas, nuo kitų faktų besiskiriantis tik tuo, jog jame figūruoja sąmokslas. Lygiai taip pat sąmokslų teorija, kuria tiki tik vienas ar keli žmonės, kuri išliko tik stalčiuje nugulusių užrašų ar egzistavo tik neišgirstų monologų pavidalu, niekada netaps viešojo žinojimo dalimi, nesusilauks nei šalininkų, nei priešininkų, neįžengs į niekieno kito horizontą ir todėl išnyks tarsi niekados neegzistavusi. Paradoksalu, tačiau tai reiškia, kad ši sąmokslų teorijų savybė reiškia, kad jos dažniausiai yra kur kas mažiau populiarios, nei atrodo jų šalininkams, ir kur kas labiau populiarios, nei norėtų pripažinti jų priešininkai. Būtent šis sąmokslų teorijų neapibrėžtumas, ši paradoksali jų situacija, populiarumo ir stigmos mišinys leidžia joms gyvuoti ir funkcionuoti. Šį stigmos ir populiarumo momentą suponuoja ir pats visoms sąmokslų teorijoms būdingas demaskacijos veiksmas, kuris gali baigtis dviem būdais – arba demaskavimą stebinti dauguma sutinka su demaskuotoju, ir tai tampa savaime suprantamu žinojimu (viena faktų iš daugelio); arba bent tam tikra, dažnai ir skaitlinga dalis nesutinka, ir tada pats demaskavimo veiksmas ir visos link jo vedusios bei iš jo išplaukiančios sampratos tampa stigmatizuoto žinojimo dalimi, yra pažymimos tam tikru stigmos ženklu. Tačiau tuo pat metu pats viešo demaskavimo stebėjimo reiškinys lemia ir įgalina populiarumą, nors galbūt

ir ne tokį, kokio norėtų šalininkai. Ir nors ši populiarumo ir stigmatos dialektika atrodo paradoksali (juk, šiaip ar taip, stigma ir populiarumas atrodo kaip kažkas, kas turėtų vienas kitam prieštarauti), pati stigma įmanoma tik populiarumo ir žinomumo dėka - nes tai, apie ką niekas nežino, negali būti nei stigmatizuota, nei destigmatizuota, nes tai apie ką niekas nežino, taip pat niekam nėra svarbu, o stigmatizuoti ir destigmatizuoti gali būti tik svarbūs dalykai.

Šiuo atžvilgiu sąmokslo teoretikas primena tiek pranašą, tiek mokslininką, visų pirmiausia todėl, kad visoms trimis grupėms (mokslininkams, pranašams ir sąmokslo teoretikams) nepaprastai svarbus tam tikrų giluminių, tikrovę pagrindžiančių tiesų atradimas bei dalijimasis šiomis tiesomis. Visos trys grupės save suvokia ir yra suvokiamos per ypatingą santykį su žinojimu - t. y., ne tik kaip žinojimo vartotojai, bet ir kaip žinojimo kūrėjai ir platintojai. Tačiau pranašas ir mokslininkas pasižymi tam tikra autoritetingumo aura - jų žodžiai yra suvokiami kaip ypatingai svarbūs. Sąmokslo teoretikai, kita vertus, dažnai yra suvokiami kaip keisti žmonės, tikintys netikrais dalykais. Populiariojoje kultūroje jie iš pat pradžių įsivaizduojami kaip juokingi. Bet tas pats sąmokslo teorijų platintojas gali tuo pat metu būti suvokiamas dvejopai - tai yra, jo šalininkai į jį žvelgia kaip į mokslininką ir pranašą, o jo priešininkai jame temato keistą žmogų, skleidžiantį melus ir tikintį pasakomis. Tas pats galioja ir mokslininkams bei pranašams - autoritetingais juos laiko tik tie, kas pritaria jų skleidžiamiems teiginiams. Tiems, kas mano, kad jų skleidžiami teiginiai yra neteisingi, tie pranašai ir mokslininkai yra geriausiu atveju ekscentriški keistuoliai, blogiausiu atveju - tvarkos drumstėjai ir potencialūs nusikaltėliai. Šią garbės ir pajuokos, autoriteto ir stigmatos dvejybę dažniausiai pastebi ir naudojami ir patys sąmokslo teoretikai - kadangi naujų religijų pradininkai ar mokslo reformatoriai irgi būdavo suvokiami kaip keistuoliai ar eretikai, ypač jeigu jų skleidžiamas tikėjimas ar atrastos žinios smarkiai kirsdavosi su įsisenėjusiu, jau tapusiu "savaiame suprantamu" žinojimu, sąmokslo teoretikai irgi save pozicionuoja kaip dar neatrastus ir neįvertintus tiesos reformatorius. Šalia įsimaišo ir daugumos nesuprasto kankinio, siekiančio atverti žmonėms akis ir juos išmokyti "tiesos", išlaisvinti iš pančių, tačiau susiduriančiu su pačių kalinių pasipriešinimu, figūra: tai viena priežasčių, kodėl sąmokslo teoretikai savo veikaluose gana dažnai tapatinasi su Trojos karo pabaigą išpranašavusia Kasandra ar bažnyčios nuteistu ir namų areštan uždarytu Gallileo Galilejumi. Nors skeptiškai sąmokslo teoretiko teiginius vertinantis kritikas teigtų, jog egzistuoja labai rimti skirtumai - Kasandra ir Galilėjus sakė tiesą, t. y., aprašė dalykų padėtį tokią, kokia ji iš tikrųjų yra, o sąmokslo teoretikas kalba netiesą, t. y., jo pasakojami dalykai neatitinka to, kaip yra iš tikrųjų,

sąmokslu teoretikas visada gali atsikirsti primindamas, kad tiek Kasandros, tiek Galilėjaus klausęsi žmonės irgi manė, kad jie kalbėjo netiesą. (šiuo atveju teigiama ne kad jie yra tarsi Kasandra ar Galileo Galilėjus, bet kad jie save regi tarsi Kasandrą ar Galilėjo Galilėjų. Sąmokslu teoretikai šiuo atveju daro gana dažną loginę klaidą, kuri, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, tik sustiprina jų išankstinius įsitikinimus - “Kasandra sakė tiesą ir ja niekas netikėjo. Niekas manimi netiki. Ergo, aš sakau tiesą”). Kitaip sakant, jeigu žmogus mano esąs tarsi Kasandra, labai sunku jį ar ją įtikinti, kad taip nėra. Taip pat tenka pripažinti, kad naujas mokslo sritis atradęs mokslininkas arba naujos religijos pranašas nuo eretiko, pseudomokslininko-šarlatano, ar sąmokslu teoretiko visų pirmiausia skiriasi tuo, kad pirmi du galiausiai susilaukia visuomenės pripažinimo arba tampa istorijos vadovėlių objektais, kai sąmokslu teoretikas ir į jį panašūs yra paprasčiausiai pamiršamas. Kasandra ir Galilėjus buvo teisūs, tačiau tol, kol jų teisumas nebuvo patvirtintas ar tapo savaime suprantamybe, jie menkai kuo tesiskyrė nuo kitų prieš srovę plaukiančių, nepopuliarius naratyvus skleidžiančių asmenų. Sąmokslu teoretikas šios ateities, kurioje jo ar jos teiginiai virs savaime suprantamais, nematys, be to, su jo ar jos grandioziniu įsitikinimu, esą ateitis jį išteisins, taip, kaip išteisino Kasandrą, tenka susidurti jau dabartyje.

Taip pat labai svarbu ir tai, kad sąmokslu teorijų teiginiai yra kur kas sudėtingiau įrodomi nei moksliniai, ar net negu religiniai teiginiai. Jeigu mokslinius teiginius galima pagrįsti eksperimentais bei apeliuoti į jų falsifikuotiną struktūrą, o religiniai teiginiai gali būti grindžiami apvaizdos arba stebuklų patirtimi, sąmokslu teorijos kalba apie slaptus, taigi ir nepatirtinus, dalykus (šiuo atveju terminas “įrodyti” yra vartojamas “įtikinti šiuo teiginiu netikintį asmenį teiginio teisingumu” prasme, o ne mokslinio įrodymo prasme). Sąmokslu teorijos aprašo grupes, kurios yra slaptos, ir kurių nariai trokšta ir visomis galiomis stengiasi, kad jų tapatybės, veiklos, tikslai ar netgi pačios organizacijos egzistavimas išliktų slapti. Šis slaptumo siekimas yra būdingas visiems sąmokslams – tiek tikriems, tiek išgalvotiems, ir būtent ši sąmokslų savybė lemia tai, kad sąmokslu teorijose nuorodoms, pėdsakams bei simboliams yra suteikiama ypatinga reikšmė. Maža to, dažnai net pats sąmokslu teoretikas, sąmokslu teorijų generatorius ir pirminis šaltinis neturi tiesioginės sąmokslu egzistavimo patirties - t. y., jis nėra buvęs sąmokslu narys, jam neteko būti nedorų sąmokslu veiklų liudytoju, jis veikia save pozicionuoja kaip sąmokslą įrodančių pėdsakų, ženklų ir simbolių atradėją, siekiantį kitus įtikinti savo išvadomis. Sąmokslu teorijose sąmokslas egzistuoja nuolatiniame įtampoje tarp slaptumo ir demaskavimo, ir akivaizdūs sąmokslu egzistavimo įrodymai šią įtampą išrištų ir sunaikintų (kitai nei simboliai ar sąmokslu egzistavimą implikuojančios žymės,

leidžiančios šiai įtampai gyvuoti toliau). Be to, kadangi sėkmingas sąmokslas, kaip ir sėkmingas nusikaltimas, iš tiesų neturėtų turėti „akivaizdžių“ savo veiklos įrodymų (nes įrodymai pačiu savo egzistavimu paneigtų sąmokslininkų ar nusikaltėlių sėkmę), sąmokslas negali jais remtis. Sąmokslas, kurio egzistavimas taptų akivaizdus, būtų suspenduotas, dekonstruotas, delegitimizuotas arba kitaip nukenksmintas, ir savo objekto netekusi sąmokslas teorija liautųsi funkcionavusi, taptų dar vienu iš daugybės istorijos vadovėlių puslapiuose aptinkamų faktų. Dėl šios priežasties galingą, savo egzistavimą paslėpti gebantį sąmokslą pozicionuojanti sąmokslas teorija neturi ir netgi nelabai gali turėti kitokių sąmokslas įrodymų, nei nuorodos ar simbolinės užuominos, tokios kaip, pvz., ant JAV vieno dolerio banknoto pavaizduota piramidė ir akis trikampyje, freskose užrašyti žodžiai, arba pop-dainininkų dainų tekstuose užkoduotos „slaptos prasmės“. Sąmokslas tokiu atveju gali būti vaizduojamas nuolatinėje įtampoje tarp akivaizdumo ir slaptumo, galios ir silpnybės, tikrumo ir netikrumo. Kaip straipsnyje „Ur-fašizmas“ pastebi Umberto Eco, fašizmas visada pasižymėjo dviem elementais, būdingais ir sąmokslas teorijoms: obsesiją apie piktavalių sąmokslas ar sąmokslų egzistavimą ir nuolat besikeičiančią retoriką, vaizduojančią šiuos priešus, šiuos sąmokslininkus tuo pat metu nepaprastai galingus ir nepaprastai silpnus (Eco 1995, 6-7). Lygiai taip pat sąmokslas yra vaizduojamas toks galingas, kad paslėptų viską apie savo egzistavimą, bet tuo pat metu nepakankamai galingas, kad pašalintų apie jį kalbantį sąmokslas teoretiką ar visiškai ištrintų jų pačių paliktus pėdsakus ir nuorodas apie savo egzistavimą.

Anksčiau minėti autoriai (M. Dentithas, L. Bashamas, J. Uscinsky, J. Parentas) siekė pateikti nuo politinio, kultūrinio, istorinio ir religinio diskursų atsietą sąmokslas teorijos apibrėžimą, kas savo ruožtu lėmė gana nenaudingą sąmokslas teorijų kaip „įsitikinimų, esą vienas ar kitas istorinis įvykis buvo įvykdytas slapta veikiančių agentų“ apibrėžimą. Nepanašu, kad pats sąmokslas teorijų atsiejimas nuo konteksto nors kažkiek padėtų geriau suprasti patį sąmokslas teorijos reiškinį. Atsietos nuo konteksto sąmokslas teorijos tampa efemeriškomis šmėklomis ar keletą struktūrinių panašumų turinčių naratyvų krūva būtent todėl, kad sąmokslas teorijos reiškinys pasireiškia tik platesniame kultūriniame, religiniame ir politiniame kontekste. Remiantis tokiu apibrėžimu, sąmokslas teorijomis turėtų būti laikytini įsitikinimai esą politikai ima kyšius, organizuotos nusikaltėlių grupuotės bendradarbiauja su verslo ar politikos atstovais, policijos pareigūnai dengia nusikaltimus padariusius kolegas, o karteliniai verslo susitarimai egzistuoja. Maža to, netgi įsitikinimai, esą slapti gimtadienio vakarėliai darbovietėse neatsiranda savaime, bet yra rengiami slapta

tarpusavyje susidariusių kolegų, remiantis šiuo apibrėžimu, turėtų būti vadinami sąmokslu teorijomis. Kitais žodžiais tariant, taikant tokį sąmokslu teorijos apibrėžimą, sąmokslu teorijomis būtų laikytini visi įsitikinimai, kuriuose figūruoja sąmokslai, netgi ir tie įsitikinimai, kuriais niekas neabejoja. Plėtojant šią mintį toliau, sąmokslu teorijomis taip pat turėtų būti laikytini Kalėdų senelio, dantukų fejso, Velykų triušio, ir įvairūs kiti suaugusiųjų vaikams, siekiant vienų ar kitų tikslų, pasakojami naratyvai. Tačiau vaikas, manantis, kad Kalėdų senelis neegzistuoja, o dovanas po egle padeda pasakas apie raudonais rūbais vilkintį ir Šiaurės ašigalyje gyvenantį senuką sekantys tėvai, nėra sąmokslu teoretikas. Žurnalistas, teigiantis, esą valdančios partijos narys, anksčiau baustas už kyšių ėmimą, yra potencialus kyšininkas, nėra sąmokslu teoretikas. Šizofrenija sergantis asmuo, kliebantis, esą blogio jėgos jo šeimos narius pakeitė antrininkais, nėra sąmokslu teoretikas.

Kitaip tariant siekis atsieti sąmokslu teorijas nuo kultūrinio ir socialinio konteksto, kuriose šios egzistuoja, yra ne siekiamybė, bet klaida. Būtent specifinis sąmokslu teorijų funkcionavimas šiame kontekste ir yra tai, kas padaro “naratyvą, kuriame aprašomas vienoks ar kitoks sąmokslas” pačia tikriausia “sąmokslu teorija”. Šis kontekstas pasireiškia per tris specifinius bruožus: blogio aiškinimą, priešišumą oficialiam naratyvui, ir paties naratyvo lakumą bei neapibrėžtumą.

Pirmasis aspektas - blogio aiškinimas, aptaria sąmokslu teorijų funkciją, t. y., kodėl sąmokslu teorijos egzistuoja, kam jos reikalingos, kokią funkciją jos atlieka socialiniame kontekste. Socialiniame kontekste sąmokslu teorijos atlieka modernios teodicėjos funkciją. T. y., kaip pastebi Dieteris Groh, sąmokslu teorijos paaiškina, kodėl “blogi dalykai atsitinka geriems žmonėms” (1987, 5). Šiuo atžvilgiu sąmokslu teorijos funkcionuoja panašiai kaip “teisingo pasaulio” loginė klaida ar aukos viktimizavimas. Tai taip pat viena priežasčių, kodėl bandymas paneigti vienas ar kitas sąmokslu teorijas pateikiant jas paneigiančius ar kokybiškesnius duomenis ar situaciją teisingiau apibūdinančius paaiškinimus dažnai susiduria su nesėkme. Taip yra todėl, nes sąmokslu teorijų, kaip ir teisingo pasaulio hipotezės ar aukos kaltinimo funkcija nėra vien tik situacijos paaiškinimas: galima būtų netgi teigti, kad šiems epistemologiniams konstruktsams situacijos aiškinimas tėra antrinė funkcija, sekanti pirminę nerimo, kaltės, diskomforto ar kitų nemalonių emocijų redukcijos funkciją (arba kitaip pasakius, jomis tikima ne todėl, kad jos laikomos teisingesnėmis nei alternatyvos, bet todėl, kad tikėti jomis yra maloniau, nei tikėti alternatyvomis). Sąmokslu teorijos ne tik paaiškina situaciją, jos taip pat paaiškina situaciją tokiu būdu, kuris silpnina su ta situacija susijusias nemaloniais emocijas, tokias kaip kaltė, nerimas ir

baimė. Psichologai Reiman, Farias ir Tausch teigė, kad sąmokslų teorijos padeda jomis tikintiems asmenims išsaugoti ir išlaikyti kontrolės, prasmės ir asmeninio saugumo pojūčius - t. y., atlieka šių pojūčių saugos ir įgalinimo funkcijas (2011, 1007). 1965 metais R. Hofstadterio atlikti tyrimai nustatė ryšį tarp bejėgiškumo pojūčio bei tikėjimo sąmokslų teorijomis – pasak R. Hofstadterio, žmonės, kurie jautėsi bejėgiai, marginalizuoti bei stokojantys būdų politinėje erdvėje reikšti savo poziciją, buvo labiau linkę tikėti sąmokslų teorijomis (1965). Nors Adrianas Funrhamas 2021 metais atskleidė, kad sąmokslų teorijomis tikintys asmenys buvo labiau linkę tikėti ne “teisingu pasauliu”, bet “neteisingu pasauliu” (t. y., buvo labiau linkę tikėti, kad socialinis pasaulis nėra teisingas ir blogi įvykiai nutinka geriems žmonėms, o ne tik blogiems žmonėms), tai nepaneigia to, kad sąmokslų teorijos veikia analogiškai “teisingo pasaulio hipotezės” pasaulėvaizdžiui. Tiek sąmokslų teorijos, tiek teisingo pasaulio hipotezės aiškina, kodėl žmonės susiduria su nelaimėmis ir sunkumais: tačiau teisingo pasaulio hipotezės naratyvai šį blogį paaiškina teigdami, kad šių nelaimių ir sunkumų ištiktas asmuo nusipelnė dėl savo moralinių trūkumų; tuo tarpu sąmokslų teorijų naratyvai aiškina blogio patirtį šešėliuose slypinčių ir blogių įgyvendinančių sąmokslininkų veikla.

Antrasis sąmokslų teorijų aspektas - egzistavimas nuolatiniame konflikte su oficialiu naratyvu. Sąmokslų teorijų naratyvai funkcionuoja analogiškai alternatyvios medicinos ar pseudomokslų naratyvams. Tai yra, tiek sąmokslų teorijos, tiek istorijos vadovėliuose, valstybės įstaigų tinklalapiuose ar kituose gerbtinuose šaltiniuose pasirodantys naratyvai aprašo tuos pačius dalykus (pvz., Rugsėjo 11 teroro aktą, COVID-19 pandemiją, JAV prezidento Kennedy nužudymą). Tačiau sąmokslų teorijos taip pat visa savo struktūra kritikuoja oficialius naratyvus ir pateikia save kaip viliojančią alternatyvą, “tikrąją tiesą”. Tai viena priežasčių, kodėl didelę sąmokslų teorijų dalį sudaro ne paties reiškinio aiškinimas (kaip reiškinys, pvz., Apollo 11 nusileidimas Mėnulyje, įvyko arba neįvyko ir buvo suvaidintas Holivudo studijoje), bet kritika ir kabinėjimasis prie oficialių ir respektabilių to reiškinio paaiškinimų (kodėl NASA, JAV vyriausybės ir astronautų teiginiai apie nusileidimą Mėnulyje yra neteisingi ir suklastoti, ir todėl verčiau derėtų tikėti sąmokslų teorijos naratyvu). Viena to priežasčių - ta, kad sąmokslų teorijos egzistuoja tam tikroje, iš savaimės suprantamo ir gerbtino žinojimo srities išstumtoje zonoje, kuri britų sociologo Colino Campbello buvo įvardyta “kultinės terpės” (“cultic milieu”) (Barkun 2013, 24), o amerikiečių religijotyrininko Michaelo Barkuno - “stigmatizuoto žinojimo” (stigmatized knowledge) (ibid. 26) terminais. Būtina suprasti, kad stigmatizuotas žinojimas nėra vien tik nepopuliarūs ar neišplitę įsitikinimai.

Pats stigos ir stigmatizacijos momentas yra visų pirmausia susijęs su oficialaus, priimto ir gerbtino žinojimo santykiu su "stigmatizuotu žinojimu". Taip pat labai svarbu suprasti, kad egzistuoja stigmatizacijos lygmenys (t. y., vieni įsitikinimai, pvz., sąmokslų teorija, kad Rugsėjo 11-osios teroro aktą suplanavo prezidento Busho administracija, yra mažiau stigmatizuoti ir labiau toleruojami negu kiti, pvz., antisemitinės sąmokslų teorijos apie visuotinį žydų planą užvaldyti pasaulį). Stigmatizuotą žinojimą (taip pat ir sąmokslų teorijas) gali platinti netgi labai galingi ar įtakingi žmonės - tačiau jie tokiais atvejais vis tiek jas platins kaip alternatyvą status quo patvirtinantiems ir palaimintiems oficialiems pasakojimams. Todėl tipinė sąmokslų teorija egzistuoja tam tikroje nuolatinėje įtampoje tarp tikėjimo ir abejonės, arba, kitaip sakant, yra „pilkojoje zonoje“, kaip įsitikinimas, kuris, nors negali būti nei pilnai patvirtintas, nei visiškai paneigtas, išprovokuoja stiprias emocijas ir reakcijas tiek iš jo šalininkų, tiek oponentų pusės. Tokiai teorijai būtinas ne tik jos šalininkų pritarimas, bet ir priešininkai, teigiantys sąmokslų teoriją esant klaidingai ir melagingai.

Trečias sąmokslų teorijų aspektas - tai naratyvo neapibrėžtumas bei lakumas. Sąmokslų teorijų naratyvas yra plastiškas, lengvai mutuojantis ir prisitaikantis prie besikeičiančių įvykių, prie socialinės bei kultūrinės situacijos. Šią sąmokslų teorijų savybę lemia pats jų objektas, arba tiksliau jų objekto neapibrėžtumas. Sėkmingi sąmokslai yra slapti - tai reiškia, kad nėra jokių tvirtų, įtikinančių įrodymų apie jų egzistavimą. Sąmokslų teorijos kalba būtent apie tokius sąmokslus, t. y., apie sąmokslus, numanomus iš nepakankamai aiškių įrodymų. Kalbant filosofškai, jie aptardami fenomeną ("įrodymus") bando įtikinti aplinkinius noumeno ("sąmokslų") egzistavimu. Maža to, sąmokslų savybė - nepalikti fenomeno, kuris aiškiai nurodytų į noumeno egzistavimą ar tikrumą. Šis sąmokslų teorijos objekto nepažinumas reiškia, kad sąmokslų teorijų naratyvas gali labai lengvai kisti priklausomai nuo poreikių. Sąmokslų teoretikas, prieš kelis mėnesius teigęs, esą COVID-19 virusą Vuhano virusologijos institute sukūrė Kinijos slaptosios tarnybos, po kurio laiko gali imti teigti, jog tikrasis viruso kūrėjas - Bilui Gatesui dirbančių mokslininkų komanda arba Centrinės Žvalgybos Tarnybos biologinių ginklų laboratorijos Ukrainoje. Esant norui arba poreikiui, šie skirtingi naratyvai gali būti sujungti, arba dalis jų gali būti paneigti kaip sąmokslininkų propaganda, skirta apkvailinti mases ir nuvesti tiesos ieškotojus nuo tikrojo kelio. Taip yra todėl, kad nors sąmokslų teorijos kalba apie tikrus įvykius, šių įvykių organizavimu kaltinamas sąmokslas yra tuščia erdvė, lengvai pakeičiamas ar modifikuojamas sakinyje veiksnys, kuriuo gali būti bet kas. Kadangi sąmokslas yra slaptas ir galingas, net nereikšmingos ar nesvarbios grupės nėra apsaugotos nuo tapimo veiksmu sąmokslų teorijų

sakiniuose - juk nėra geresnės vietos slėptis įtakingiems ir galingiems, nei apsimetant nesvarbiais ir nereikšmingais. Net holokausto katastrofa, kuri, atrodytų, turėjo padaryti galą antisemitinėms sąmokslų teorijoms kartą ir visiems laikams (bent jau paneigdamą įsivaizduojamą žydų visagalybę), buvo gana lengvai inkorporuota į naujas antisemitines sąmokslų teorijas - kaip žydų elito planas susargdinti visą Vakarų pasaulį kolektyvine kalte.

1.3 Sąmokslų teorijų idealūs tipai

Kaip dviejų dalių straipsnyje „Sąmokslų teorijų pagunda: Kodėl blogi dalykai nutinka geriems žmonėms“ („The temptation of conspiracy theories: Why do bad things happen to good people“) pastebėjo D. Groh, nebūtina apsiriboti vien trumpais, vieno ar dviejų sakinių sąmokslų teorijos termino apibrėžimais – galima pateikti ir Weberišką sąmokslų teorijų „idealų tipą“, tam tikrą abstrakčią iliustraciją, leidžiančią tyrinėtoji įvardyti sąmokslų teorijos bruožus. Tokiu atveju tampa aiškiau, kas turima omenyje naudojant „sąmokslų teorijos“ terminą, ir ar terminas „sąmokslų teorija“ reiškia visus, didelius ir mažus, kasdieniškus ir neįtikėtinus naratyvus, kuriuose figūruoja koks nors sąmokslas, ar kažką daugiau (1987, 2-3).

Kaip pastebi D. Groh, sąmokslų teorijos yra visų pirma teorijos, paaiškinančios ir teigiančios, esą istorijoje aptinkami įvykiai buvo a) suplanuoti ir jų vykdytojams pavyko b) pasiekti, kad šie jų trokštami įvykiai įvyktų būtent taip, kaip buvo norėta (kitais žodžiais, sąmokslų teorijos pozicionuoja istoriją kaip tikslingą, o istorinius įvykius kaip sukeltus, ar būsimus sukeltus veikiančių asmenų.) (ibid 3). Šiose teorijose nėra vietos kurioziškumui ar istorijos eigą viena ar kita tėkme nukreipusiems atsitiktinumams. Jeigu sąmokslininkai ir leidžia atsitiktinumams įvykti, šie įvyksta niekam nežinomi paprastų žmonių kasdienybėje, o ne istorijos arenoje. Netgi sąmokslininkams pakenkti galėję atsitiktinumai šiose teorijose yra paaiškinami kaip po to panaudoti sąmokslininkų savo pačių naudai, arba kaip nors kitaip nukentinti. Sąmokslų teorijos visada kalba apie kažkokio tikslo siekiančius sąmokslininkus. Jeigu naratyve neapskaidinamas vienoks ar kitoks tikslas (netgi toks paprastas, kaip „dabartinio status quo palaikymas“), kurio šie sąmokslininkai siekia arba sėkmingai pasiekė praityje, tai neverta vadinti sąmokslų teorija.

Patys sąmokslininkai, pasak D. Groho, sąmokslų teorijose yra vaizduojami kaip: a) galingesni ir protingesni nei tipinis mirtingasis, b) ypatingai solidarūs ir vieningi, ir c) tuo pat metu negebantys, negalintys arba nenorintys visiškai sunaikinti žinių apie save ar kitaip efektyviai panaudoti

savo kontroliuojamą galią (ibid). Kadangi pagrindinis visų sąmokslininkų bruožas - jų veikimas slapta, tam tikras egzistavimas anapus kasdienio akiračio, sąmokslininkais gali būti laikomi bet kokie asmenys. Maža to, tos pačios sąmokslų teorijos struktūra gali bet kada būti reformuluota, išimant senuosius sąmokslininkus ir į jų vietą patalpinant naujus. "Siono išminčių protokolai" gali būti peraiškinti, teigiant, esą nors tekstas teigia, kad pasaulio pavergimu užsiima žydai, iš tiesų už šią veiklą yra atsakingi iluminatai (Cooper 1999: 115, 186), Gyvatės Brolija (Icke 1990: 138-139) arba dar kokia nors kita grupė. Sąmokslininkams šiuose naratyvuose taip pat yra būdinga maskavimosi savybė - t. y., dviejų pavidalų turėjimas. Išorinis sąmokslininko "pavidalas" - normalumo ir kasdieniškumo įspūdžiui sudaryti skirtas visuomenę mulkinantis kostiumas (arba kitas variantas – apsimetimas neegzistuojančiais, kai kalbama apie kažkada gyvavusias, bet sunaikinta organizacijas, tokias kaip Tamplierių ordinas), bei vidinis sąmokslininko "pavidalas", atskleidžiamas tik visiškame slaptume, anapus uždarytų durų - požemiuose, katakombose, slaptose karinėse bazėse ar, kaip pastebi Umberto Eco, Prahos kapinėse. Šis pavidalas neprivalo būti žmogiškas, kaip puikiai iliustruoja Johno Carpenterio kino filmas "They Live!", serialas "V" ir jo perkūrimas, 1958 metų komunistų infiltracijos alegorija "Invasion of the body snatchers", ar Edgardo Wrighto ir Simono Peggo filmas "World's End". Šie sąmokslininkai gali būti ateiviai, ar net kokios nors kitos antgamtinės būtybės, pvz., vampyrai, nemirtingi burtininkai, lavonus pilotuojantys vaiduokliai ar kokie nors kiti padarai.

Sąmokslų teorijos, jų naratyvuose aprašyti įvykiai gali varijuoti tiek laiko plotmėje (nuo įvykusių senovėje iki vykstančių dabar, vykstančių ateityje, ar netgi prasidėjusių senovėje, tebevykstančių dabar ir vykstančių ateityje) ir lokaliaje erdvėje (nuo universalių, pasaulį ar Visatą aprašančių sąmokslų teorijų naratyvų, iki lokalių, vieną miestą ar vieną rajoną aprašančių sąmokslų teorijų) (Groh 1987, 3). Tai reiškia, kad sąmokslų teorijų naratyvams erdvė ir laikas yra ne tokie svarbūs, naratyvas išlieka sąmokslų teorija nepriklausomai nuo to, ar jame aprašomi veiksmai vyksta praityje, dabartyje ar vyks ateityje, ir nesvarbu, ar aprašoma palyginti maža teritorija (pvz., nedidelis miestelis Šiaurės Anglijoje), ar visa planeta, Saulės sistema ar netgi galaktika. Svarbu pastebėti tai, kad sąmokslų teorijose erdvės ir laiko dimensijos yra tiesiogiai priklausomos nuo sąmokslininkams priskiriamos galios - kitaip tariant, kuo galingesni ir įtakingesni yra sąmokslų teorijos naratyvo sąmokslininkai, tuo platesnius erdvės ir laiko plotus šis sąmokslų teorijos naratyvas apima. Ir atvirkščiai, kuo mažesnė vaizduojama sąmokslininkų galia ir įtaka, tuo siauresnė sąmokslų teorijoje aprašomų įvykių ir jų interpretacijų trukmė ir teritorija. Sąmokslų teorijos,

teigiančios, kad prezidentą J. F. Kennedy nužudė ne Harvey Lee Oswaldas, o CŽV agentas, yra smarkiai lokalizuotos laike ir erdvėje (nei įvykiai, įvykę Dalaso teritorijoje prieš du tūkstančius metų arba tuo pat metu vykę Grenlandijoje bei Antarktidoje šiems naratyvams nėra svarbūs). Tačiau sąmokslo teorijos, teigiančios, esą, pvz., visa žmonija gyvena piktavalių jėgų valdomoje simuliacijoje arba yra iš šešėlių valdoma piktavalių būtybių, apima kone visą žmonijos istoriją ir visas teritorijas, kuriose kada nors yra pabuvojusi žmogaus pėda (nes šiuose pasakojimuose sąmokslo teorija apima visą žmonijos istoriją, o ne tik vieną ar kitą istorijos epizodą, pvz., specifinį karą, specifinę žmogžudystę ar specifinį mokslinį atradimą).

Sąmokslo teorijų plitimui ir funkcionavimui yra būtinas istorinis kontekstas. Be tam tikrų kultūrinių ar idėjinių struktūrų sąmokslo teorijos negali įsišaknyti ir įsitvirtinti. Sąmokslo teorija, kuriai nepavyksta įtikinti žmonių savo tikrumo galimybe, taip ir lieka keista pasaka, jeigu ja niekas netiki, arba kliesdiesiu, jeigu ja tiki tik jos autorius. Tik istorinio ir kultūrinio sąmokslo teorijai palankaus konteksto dėka įmanoma pasiekti tam tikrą kritinę viena ar kita sąmokslo teorija tikinčių asmenų masę. Ši kritinė masė neprivalo būti fanatikai, aklaik tikintys sąmokslo naratyvu (veikiausiai fanatikų šiais atvejais niekada nebūna ypatingai daug), jie taip pat neprivalo visiškai tikėti ta ar kita sąmokslo teorija, pakanka to, kad jie nors dalį laiko elgtųsi taip, tarsi sąmokslo teorijos naratyvas teisingai arba bent iš dalies teisingai aprašo pasaulį (kitais žodžiais, leistų sąmokslo teorijos ar teorijų naratyvams formuoti jų elgesį ir požiūrį į pasaulį).

Galima konstatuoti, kad idealiam sąmokslo teorijos tipui yra būtini šie elementai - veikėjai (sąmokslininkai); jų tikslas bei priemonės tam tikslui pasiekti (sąmokslas); erdvė ir laikas, kuriuose vyksta šis tikslo siekimo procesas; kultūrinis, socialinis, religinis, politinis bei kitoks konsensusas, sudarantis galimybę asmenims vertinti sąmokslo teoriją kaip tikrovę teisingai aprašantį naratyvą; ir pakankamai didelis asmenų, bent iš dalies ir bent dalį laiko sutinkančių, esą sąmokslo teorija teisingai aprašo tikrovės situaciją. Pirmi trys punktai aprašo sąmokslo teorijos struktūrą, paskutiniai du - sąmokslo teorijos veikimą žmonių visuomenėje. Šis idealusis tipas taip pat leistų paaiškinti kintantį sąmokslo teorijų populiarumą - t. y., kodėl vienu metu ypač populiarios sąmokslo teorijos ima atrodyti juokingos ir fantastiškos, arba kaip fantastinių filmų ir knygų simboliai yra perkelti į sąmokslo teorijas ir tampa jų naratyvų dalimi. Jis taip pat įtraukia gana dažnai sąmokslo teorijų klasifikuotųjų pamirštamą populiarumo plotmę. Bet kuris naratyvas, pasižymintis visais šiais bruožais, turėtų būti laikomas jeigu ne sąmokslo teorija, tai bent jau sąmokslo teorijų reiškiniumi artimu ir

giminingu dariniu - net jeigu tas reiškiny s egzistavo anksčiau nei atsirado „sąmokslo teorijos“ terminas.

Ką tuomet būtų verta laikyti sąmokslo teorija, jei, kaip pastebi J. Raikka, ne visi paaiškinimai, kuriuose figūruoja sąmokslas, yra sąmokslo teorijos (2009: 187)? Sąmokslo teorija yra visų pirma naratyvas. Tai naratyvas, teigiantis, esą istorinis įvykis, globalus arba lokalus, praicityje, dabartyje ar ateityje, buvo įvykdytas, yra vykdomas arba bus įvykdytas slapta veikiančių veikėjų, kurie siekia, kad jų veikimas nebūtų atskleistas. Bet, kaip jau buvo minėta, šis apibrėžimas yra nepakankamas. Tam, kad „sąmokslo teorija“ nebūtų tik tam tikras tuščias skėtinis terminas, būtina šį bazinį apibrėžimą papildyti. Šie papildymai yra:

- Mastas: naratyve aprašomi istoriniai įvykiai turi būti egzistenciškai svarbūs tiek naratyvo kūrėjui, tiek jo platintojams. Naratyvas, esą visuotinis žydų ir masonų sąmokslas sukėlė Pirmąjį Pasaulinį karą, yra egzistenciškai svarbus, nes jame „sąmokslininkai“ yra kaltinami sukėlę milžiniškas kančias ir radikaliam transformavę iki Pirmojo Pasaulinio karo egzistavusią pasaulio santvarką. Naratyvas, esą visuotinis angliškai rašančių rašytojų sąmokslas yra atsakingas už tai, kad anglų kalbos antrojo asmens vienaskaitą „Thou“ pakeitė antrojo asmens daugiskaita „You“ nepasižymi pakankamu egzistenciniu ir emociniu užtaisu, todėl neturėtų būti laikytinas sąmokslo teorija. Taip pat sąmokslo teorijomis nereikėtų laikyti paranojinėi šizofrenijai ar kitoms psichinėms ligoms būdingų kludiesių, kurių metu pacientas teigia, esą asmuo ar asmenų grupė naudoja nuotoline technologijas, burtus ar kokias nors kitas priemones, tam, kad jį ar ją kankintų (pvz., pirmasis aprašytas paranojinės šizofrenijos atvejis, kurios metu Anglijos arbatos prekeivis Jamesas Tilly Matthews'as teigė, esą nusikaltėlių ir šnipų grupė kankina jį nuotoliniu būdu naudodami mašiną, kurią jis pavadino „air loom“, „oro verpykla“ (Haslam 1810: 39-40)).

- Kritinė masė: šis naratyvas privalo turėti pakankamą jį platinančių skaičių, kad taptų pastebima diskurso dalimi. Šiuo atveju svarbiausia – ne vienoks ar kitoks šiuo įsitikinimu tikinčiųjų procentas, o veikiau pats dalijimosi ir komunikacijos momentas. Sąmokslo teorija, nedalyvaujanti diskurse, kuriame susiduria su nuolatinio dialektiniu virsmu, nuolatine neigimo ir tvirtinimo kaita, yra ne tiek sąmokslo teorija, kiek slaptas asmeninis įsitikinimas. Tam, kad sąmokslo teorija pasiektų kritinę masę, ji privalo būti prasminga ją išgirstantiems žmonėms, kitaip tariant, ji turi gebėti įsirašyti į kultūrinį ją aptinkančių žmonių kontekstą.

- Slaptumas: tam, kad įsitikinimas būtų laikytinas sąmokslo teorija, jis, paradoksaliai, privalo būti nepatvirtintas, nepripažintas arba neigiamas

oficialų, politinė ar epistemologine galia pasižyminčių asmenų ar institucijų (tokių, kaip valstybių vyriausybės, policija, kariuomenė ar universitetai.). Kaip pastebi J. Raikka, 1941 metais Holokaustas buvo sąmokslų teorija, nes įsitikinimas, esą žydai yra masiškai žudomi, prieštaravo oficialiai Nacistinės Vokietijos vyriausybės pozicijai, esą žydai yra relokuojami į rytus (2009: 187) (lygiai taip pat įsitikinimas, esą JAV prezidentas Richardas Nixonas buvo atsakingas už įsilaužimą į Watergate'o viešbutį buvo sąmokslų teorija tol, kol šis įvykis nebuvo oficialiai patvirtintas ir netapo „kasdieniu žinojimu“, t. y., visuotinai pripažintu ir diskusijų nekeliančiu įvykiu).

- Stigma: ši sąmokslų teorijos apibrėžimo dalis yra tiesiogiai susijusi ir kyla iš prieš tai paminėtos kritinės masės sąlygos. Pasiekusi kritinę masę, verta tikėtis, kad bent tam tikra visuomenės dalis (nebūtinai dauguma) šį naratyvą suvoks kaip a) klaidingą ir b) netinkamą. T. y., naratyvas suvokiamas ne tik kaip klaidingas (t. y., netiksliai ar neteisingai aprašantis tikrovę) bet ir marginalizuojantis juo tikintį asmenį – asmuo suvokiamas kaip „šiek tiek prastesnis“ todėl, kad tiki šiuo naratyvu, skleidžia šį naratyvą, ar palaiko kitus šio naratyvo skleidėjus. Kitaip nei religiniai ar dvasiniai įsitikinimai, kurie dažnai ar beveik visada būna tokie pat neįtikėtini ar net labiau neįtikėtini, nei sąmokslų teorijos, tačiau nesu laukia pasmerkimo ir pajuokos, nes yra apsupti tam tikra šventumo aureole, sąmokslų teorijos negali mėgautis sakralumo teikiama sauga, ir todėl anksčiau ar vėliau tampa pajuokos, neigimo ar (pasyvios arba aktyvios) agresijos taikiniu.

Nors, aptarus šias tris papildomas sąmokslų teorijos apibrėžimo sąlygas, sąmokslų teorijų samprata tampa aiškesne, sąmokslų teorijų klasifikacijos problema niekur nedingsta. Skirtingi tyrinėtojai siūlė savas sąmokslų teorijų klasifikacines sistemas: M. Barkunas siūlo skirstyti sąmokslų teorijas į „įvykio sąmokslų teorijas“ („event conspiracy theories“), aprašančias vieną atskirą įvykį, pvz., JAV prezidento J. F. Kennedy žmogžudystę, „sistemų sąmokslų teorijas“ („system conspiracy theories“) aprašančias tam tikras sudėtingas sistemas, pvz., farmacijos pramonę ar bankininkystę, kaip sąmokslų veiklos rezultata, ir „super-sąmokslų teorijas“ („super-conspiracy theories“), ypač didelius ir sudėtingus naratyvus, siekiančius aprašyti visą fizinę, epistemologinę ir net metafizinę tikrovę kaip skirtingų ar tarpusavyje susijusių sąmokslų vykdomos veiklos areną (2013: 5-6). Daniel Pipes siūlė sąmokslus, taigi ir sąmokslų teorijas, skirstyti į „smulkius“ („petty“) ir „pasaulinius“ („world“), t. y., remiantis sąmokslų ir sąmokslų teorijos globaliu ir geografiniu mastu (1999, 21). J. Raikka siūlo sąmokslų teorijas skirstyti į tris tipus – lokalias, globalias ir totalines (2009, 186) (šios trys klasifikacinės grupės daugiau ar mažiau atitinka M. Barkuno

įvykio, sistemų ir super sąmokslų teorijas). Galima teigti, kad dauguma tyrinėtojų sąmokslų teorijas visų pirmaisia klasifikuoja pagal tam tikrą naratyvo sudėtingumo ir globalumo lygį: kitais žodžiais, į smulkias/lokalias, vidutines/globalias, ir stambias/superglobalias sąmokslų teorijas.

1.4. Sąmokslų teorijų ryšys su tikrove: demaskavimas, simuliškai ir paistalai

Vienas atrodytų, gana paprastų, tačiau iš tiesų gana sudėtingų filosofinių klausimų, susijusių su sąmokslų teorijų reiškiniu, yra šių įsitikinimo santykio su tikrove klausimas. Šis probleminis sąmokslų teorijų aspektas kyla todėl, kad ne tik patys sąmokslų teorijų teiginiai negali būti sėkmingai falsifikuoti – to neleidžia pati sąmokslų teorijų struktūra, tačiau ir sąmokslų teoretikų intencijos niekada negali būti visiškai tiksliai žinomos (kitaip pasakius, ir sąmokslų teoretiko intencijos, t. y., priešastys, kodėl jis ar ji skleidžia sąmokslų teorijas, yra tokios pačios nepažinios, toks pats Kantiškas “daiktas savaime”, kaip ir pats sąmokslas). Sąmokslų teorijų neįmanoma tiesiog imti ir paneigti, nes bet koks sąmokslų teorijos paneigimas patvirtina sąmokslininkų gudrumą slepiant sąmokslų egzistavimą. Tai visiškai logiška – net patys banaliausi, kasdienybėje sutinkami sąmokslai, tokie, kaip kyšio davimas politikui mainais į palankius sprendimus, reikalauja slaptumo, ir todėl sėkmingas sąmokslas neturėtų palikti jokių žymių, įrodančių jo egzistavimą. Maža to, sąmokslai pasižymi ta pačia savybe, kaip ir nusikaltimai – t. y., tyrinėti bei analizuoti galima tik išsiaiškintus sąmokslus ir nusikaltimus, kitais žodžiais, tik tuos, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių nepavyko ir buvo atskleisti. Todėl teiginys, esą sąmokslų teorijos yra neteisingos, nes visi sąmokslai yra anksčiau ar vėliau išaiškinami, yra toks pats nepagrįstas, kaip įsitikinimas, esą neišaiškinti ir nenubausti nusikaltimai neegzistuoja, nes visi nusikaltimai yra kada nors išaiškinami.

Ne visada aišku, ar sąmokslų teoretikai savo sąmokslų teorijomis tiki iš tikrųjų, ar pragmatiškai jomis naudojasi tam, kad įgytų statuso, parduotų prekes, manipuliuotų aplinkinių nuomone, ar dėl kokių nors kitų priežasčių. Žmonės gali dalyvauti sąmokslų teorijų platinime ir tiesiog todėl, kad ši veikla jiems teikia malonumą ar jiems patinka jaustis sąmokslų teorijas platinančios grupės dalimi. Internetas dar labiau apsunkina situaciją – šios medijos anonimiškumas leidžia egzistuoti troliams, asmenims, kurie dažnai ironiškai apsimeta ar parodijuoja vienas ar kitas sąmokslų teorijas, taip tikėdamiesi iš kitų interneto naudotojų reakcijos, tokios kaip pyktis, įsiūtis, nevilts ar pasimetimas. Kaip pastebėjo Christianforums.com

kūrinijos ir evoliucijos forumų naudotojas Nathanas Poe, internete (į pagalba nepasitelkiant akivaizdžių humorą signalizuojančių elementų, tokių kaip šypsenėlės) neįmanoma parodyti keistų įsitikinimų taip, kad kas nors kitas nepalaikytų šios parodijos nuoširdžiais ir rimtais įsitikinimais (rationalwiki 2023). Iš šono žvelgiant neįmanoma arba labai sunku atskirti satyrą ir ironiją nuo pakankamai keistų, tačiau tvirtai laikomų įsitikinimų. Ši pastaba tapo interneto folkloro dalimi, žinoma „Poe dėsnio“ vardu. Su šia problema susiduria ne tik internetiniuose tinklalapiuose plintančių sąmokslo teorijų tyrinėtojai. Pvz., Davido Icke'o, buvusio futbolininko ir sąmokslo teoretiko tyrinėtojai ginčijasi, ar Icke'o teorijas derėtų traktuoti kaip tam tikrą šiuolaikinę visuomenės situaciją kritikuojančią ir išjuokiančią satyrą (Lewis, Kahn 2010: 73, 75), ar kaip tam tikrą Naujojo amžiaus mitologiją (Barkun 2013: 10-11, 107-108), kurią derėtų suvokti pažodžiui (Widdas 2018).

Galbūt būtent dėl šio fakto, kad sąmokslo teorijas skleidžiančio žmogaus santykis su pačiomis sąmokslo teorijomis yra labai ambivalentiškas, todėl niekada negali žinoti, ar jis ar ji „kalba rimtai“ ir „tiki tuo, ką sako“, sąmokslo teorijas derėtų traktuoti kaip Jeano Baudrillardo aprašytus simuliakrus? Viena pagrindinė priežasčių - sąmokslo teorijų „hyper-realumą“ bei simuliakrišką jų egzistavimo būdą pastebi ir analizuoja kiti tyrinėtojai, pvz., Barry Vacker nagrinėja COVID-19 sąmokslo teorijų baudrillardišką aspektą (2021), arba James Morris klausia, ar Baudrillardą būtų galima laikyti šiuolaikinių melagienu (kurioms dažnai priskiriama ir didelė dalis naujesnių sąmokslo teorijų) pranašu (2021). Pasak paties Jeano Baudrillardo, simuliakras – simboliai ir ženklai, pakeičiantys tikrovę ir panaikinantys ribą tarp tikrovės ir reprezentacijos (1994: 6) (kitais žodžiais, simuliakrai yra ženklai, pakeičiantys tikrovę – t. y., jie nereprezentuoja tikrovės, neslepia tikrovės ir tiesą sakant, netgi nėra ypatingai susiję su tikrove. Jie yra vietoj tikrovės.). J. Baudrillardas žvelgia į simuliakrus ir simuliacijas, o taip pat ir į postmodernią visuomenę nihilistiškai (ibid., 105). Pasak autoriaus, tokioje visuomenėje gėrio ir blogio, pradžios ir pabaigos bei originalo ir kopijos sampratos yra sunaikinamos kapitalo bei tampa tuščios ir beprasmės (ibid. 18). Atrodytų, kad J. Baudrillardo požiūris turėtų būti gana artimas ir netgi priimtinas postmodernia visuomene nusivylusiems sąmokslo teoretikams, vien tik todėl, kad tiek vidutinišką sąmokslo teorijų faną, tiek šį prancūzų filosofą vienija tam tikras nusivylimas esama situacija ir jų vykdoma „demaskavimo“, t. y., kaukių nuėmimo, „parodymo, kaip yra iš tikrųjų“ veikla. Tačiau egzistuoja ir keli labai svarbūs skirtumai.

Sąmokslo teorijos ir simuliakrai smarkiai skiriasi. Ir vieni ir kiti kyla neaiškios tikrovės struktūros ir išnykusių didžiųjų pasakojimų dėka. Tačiau siekis paaiškinti tikrovę sąmokslo teorijomis ir tikrovės paaiškinimas per

simuliakrus smarkiai skiriasi. Vienas svarbiausių skirtumų – sąmokslų teorijose teigiama, kad tikrovė yra paslėpta, tuo tarpu kai „Simuliakruose ir simuliacijose“ teigiama, kad tikrovė yra pradingusi. Šis vieno žodžio skirtumas gal ir neatrodo ypatingai svarbus, bet jis leidžia pastebėti, kad simuliakro ir sąmokslų teorijos santykis su tikrove (tikra ar įsivaizduojama) gana smarkiai skiriasi (šiuo atveju turimas omenyje tik naratyvas, o ne naratyvą vienaip ar kitaip skleidžiantis asmuo). Sąmokslų teorijų santykis su tikrove radikaliai kitoks, nes sąmokslų teorijos funkcionuoja ir jų proponentų yra suprantamos kaip tikrosios, po melų ir apgaulės šydu paslėptos tikrovės aprašymai. Pvz., asmuo, teigiantis, esą Adolfas Hitleris ar Elvis Presley vis dar yra gyvas, arba kad princesės Dianos mirtis - Jungtinės Karalystės karališkosios šeimos užsakyta žmogžudystė, tiki, kad oficiali istorija, teigianti, esą viskas yra visiškai kitaip (t. y., Adolfas Hitleris ir Elvis Presley iš tiesų mirė, o ne suklastojo savo mirtis ir tada pasitraukė į pogrindį, arba kad princesės Dianos mirtis - ne užsakyta žmogžudystė, bet nelaimingas atsitikimas) yra netiesa ir apgaulė, o štai sąmokslų teoretiko skelbiamos sąmokslų teorijos ne tik aprašo tikrąją situaciją, tai, kaip “viskas buvo iš tikro”, bet tuo pat metu “demaskuoja” (jų nuomone) apsišaukėlišką, apsimitėlišką ir melagingą “tikrosios istorijos naratyvą”. Arba, kitaip sakant, sąmokslų teorijos veikia kaip pasakojimai, siekiantys tuo pat metu a) demaskuoti ir paneigti privilegijuotą įprastinį naratyvą apie vieną ar kitą pasaulio įvykį ar netgi patį pasaulį ir b) pakeisti šį privilegijuotą, įprastinį ir normalų naratyvą savimi. Tai nereiškia, kad neįmanomas kitoks, ironiškas sąmokslų teorijų funkcionavimo būdas - kai jas pasakojantis asmuo humoro ar skepsio pagalba atsiriboja nuo demaskuojančio sąmokslų teorijų elemento, teigdami, esą jie “rimtai netiki”, “tik juokauja”, ar “nežiūri į šį pasakojimą rimtai”. Tai visiškai normalus sąmokslų teorijų funkcionavimo būdas, ir net egzistuoja visas humoristinių ir parodijuojančių sąmokslų teorijų žanras (kaip tokias galima įvardinti sąmokslų teorija, teigiančią, esą visi JAV paukščiai iš tiesų yra vyriausybės kontroliuojami dronai (Lorenz, 2021) arba tarp vokiečių populiarią humoristinę sąmokslų teoriją, teigiančią, esą Bielefeldo miestas neegzistuoja, o visą informaciją apie jo egzistavimą sukūrė ir platina slapta grupė, žinoma kaip “SIE” (vok “JIE”)(Winter, 2019). Tačiau parodijos ir ironiškas atsiribojimas nėra pirminiai reiškiniai - jie gali atsirasti tik tada, kai egzistuoja rimtai priimamas fenomenas, kurį įmanoma ironiškai ar humoristiškai transformuoti (tokiu pat principu funkcionuoja karikatūros ir šaržai, kurie atsiranda pašaipiai iškraipius ar pabrėžus žmogaus veido bruožus: arba, kitais žodžiais tariant, humorui reikia turėti kažką, nuo ko šis galėtų atsiriboti, taip sukurdamas galutinį humoristinį objektą). Humoristinės sąmokslų teorijos gali egzistuoti ir egzistuoja todėl,

kad egzistuoja rimtai priimamos ir rimtai tikimos sąmokslo teorijos (kurios savo keistumu nebūtinai taip smarkiai ir skiriasi nuo humoristinių jų antrininkų). Ironiškas santykis su sąmokslo teorijomis yra įmanomas būtent todėl, kad egzistuoja tiesioginis ir rimtas santykis su šiais įsitikinimais ir juose teigiama informacija. Arba kitaip pasakius, atsiribojęs, humoristinis santykis su sąmokslo teorijomis yra įmanomas tik rimto, pirminio, neatsiribojusio kai kurių žmonių santykio su šiais įsitikinimais dėka.

Simuliakrų santykis su tikrove yra visai kitoks - simuliakrams, ženklams, nurodantiems tik į save pačius, pats tikrovės klausimas nėra svarbus (šiuo aspektu simuliakrai primena „paistalų“ („bullshit“) fenomeną). Tačiau tai nereiškia, kad sąmokslo teorijos (bei kiti stigmatizuoti naratyvai) negali veikti tarsi simuliakrai ar negali virsti simuliakrais. Tačiau svarbiausias elementas - tai, kad simuliakrai nebeturi jokio ryšio su tikrove. Sąmokslo teorijos, savo ruožtu, egzistuoja tarp antrosios ir trečiosios baudrillardiškojo ženklo pakopos, t. y., tarp blogosios regimybės ir regimybės vaidinimo - t. y., sąmokslo teorijos atsiranda, kai subjektas ar subjektai suvokia, kad ženklas ar ženklai slepia ir iškreipia tikrovę, tačiau užuot žengę toliau J. Baudrillardo nupasakotu keliu (t. y., konstatuojant, kad ženklai, sąvokos ar simboliai slepia ne giluminę tikrovę, bet faktą, kad jie neturi jokio ryšio su tikrove, nes neegzistuoja jų pirmavaizdis) sąmokslo teoretikai siekia demaskuoti blogąją regimybę ir grįžti atgal į gerosios regimybės būseną. Tačiau, kalbant J. Baudrillardo terminais, taip jie viso labo produkuoja trečiąją atvaizdo stadiją, regimybės vaidinimo pakopą (1994: 6, 10), t. y., produkuoja regimybę, kuri neturi jokio antecedento ar provaizdžio. Arba, kitaip tariant, sąmokslo teorijos, kol jomis tikima ir kol jos funkcionuoja ne vien kaip įdomios istorijos ar retoriniai įrankiai, priklauso trečiajai ženklo stadijai - bet kai šio elemento nelieka, ir kai jos tegali funkcionuoti kaip paistalai, jos ima priklausyti ketvirtajai ženklo stadijai, t. y., gryno simuliakro kategorijai.

Henry Frankfurt savo garsiajame, vėliau knyga virtusiame straipsnyje „On Bullshit“ („Apie paistalus“) konstatuoja, kad modernioje, industrinėje ir postindustrinėje visuomenėje tiesos-melo skirtis nebėra pakankama. Tą lėmė radikalai pasikeitęs požiūris į tiesą ir tikrovę. Melagis funkcionavo ir funkcionuoja visiems identiškoje, vienodoje tikrovėje. Jis sau pačiam pripažįsta, kad tiek jis, tiek tie, kam jis meluoja, turi panašias ar net tapačias tikrovės patirtis (1986: 4,6, 13) (tuo jis skiriasi nuo bepročio, nuo psichozės ar kliesių kenčiančio asmens, kurio „tikrovės patirtys“ yra radikalai kitokios, nei likusių žmonių). Tačiau asmeniui, kuris praktikuoja „bullshit“, šis apgaulės momentas negalioja, nes tam, kad kažką apgaudinėtum, privalai pats netikėti savo sakomais dalykais (arba pats sau

pripažinti, kad tavo sakomi dalykai nėra tiesa, t. y., tikėti tam tikrais dalykais apie tikrovę, kuriuos meluodamas iškraipai arba paneigi). Bepročio pavyzdys tą puikiai iliustruoja - jeigu sergantis asmuo bando įtikinti jus, kad jaučia, kaip jo smegenyse šliaužioja ateivių lervos, arba kad Centrinės Žvalgybos Valdybos agentai jo dantyse įtaisė kiekvieną jo žodį įrašančias mikroschemas, nederėtų teigti, kad jis meluoja ar bando jus apgauti, nes jis ar ji visiškai tiki tuo, ką sako. Kaip "Ortodoksijoje" pastebėjo J. K. Chestertonas, beprotis, galvojantis esąs viščiukas, yra įdomus tik psichiškai sveikiems asmenims. Sau jis yra visiškai nuobodus, toks pat nuobodus ir niekuo neišsiskiriantis, kaip bet kuri višta (1909: 4). Taip pats ir beprotis, kliedintis apie ateivių lervas smegenyse, nemato savo pasakojime nieko keisto ar juokingo, nes jam tai yra savo artumu siaubinga tikrovės dalis. Tai, kad jo kliedesių objektas neegzistuoja, nėra niekada, kad jo jaučiama baimė yra absoliučiai tikra. Šitoks elgesys veikiausiai yra pagalbos šauksmas, tačiau tai jokia būdu nėra nei melas, nei apgaulė. Tai, kad ligonis bijo kažko, kas neegzistuoja, gali pastebėti tik nesergantys (o pats ligonis ir yra ligonis būtent todėl, kad negali to pastebėti ir suvokti). Bullshit platintojas, anot Frankfurto, skiriasi ne tik nuo bepročio, bet ir nuo melagio (Frankfurtas netgi teigia, jog paistalai labiau primena blefavimą, nei melą (1986: 11-12)). Melagis geba ir gali meluoti, nes jis žino tiesą, ar bent jau mano, kad žino tiesą (kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, melagis yra išsipareigojęs tiesai - t. y., išsipareigojęs būti neišstikimas tiesai). Tiesiog melagis tą tiesą neigia, pats niekada taip ir neįtikėdamas savo melu. Bet, kaip konstatuoja Frankfurtas, tam, kad užsiimtum paistalais, joks tiesos žinojimas ar santykis su tiesa yra nebūtinai. Jis netgi trukdo.

Tai, kad niekada neįmanoma visiškai tiksliai žinoti, ar sąmokslų teorijas skleidžiantis asmuo ar asmenys rimtai tiki sąmokslų teorijomis (t. y., turi demaskavimo troškimo ir tam tikros ideologijos sąlygotą santykį su sąmokslų teorija ir ją naudoja kaip įrankį demaskavimui bei propagandai), ar viso labo su jomis žaidžia, rimtai šiais teiginiais netikėdami arba naudojasi jomis kaip politinės plotmės įrankiais, kurie numetami, kai nebėra reikalingi (tokiu atveju sąmokslų teorija priklauso ketvirtajai ženklo stadijai, kurioje gyvuoja baudrillardiškieji simuliakrai ir Frankfurto "paistalai"). Tai yra gana rimta problema, nes šiuo atveju susiduriama su dviem juodosiomis dėžėmis, elementais, kurių neįmanoma visiškai nei patvirtinti, nei paneigti. Tai:

a) sąmokslų teorijoje aprašytu sąmokslu, kurio tikrumo (jeigu tai sėkmingas, savo egzistavimo faktą paslėpti sugebėjęs sąmokslas) neįmanoma nei patvirtinti, nei paneigti,

b) kito asmens sąmonės ir vidiniai procesai (t. y., ar jis ar ji sąmokslų teorijomis tiki rimtai, ar tik ironiškai jomis žaidžia), kurių tikrumo

irgi neįmanoma nei patvirtinti, nei paneigti, nei išsiaiškinti. Jie tokie pat tolimi kaip kito asmens sąmonė, kurioje šie procesai vyksta.

Ergo, nors atrodytų, kad skelbiančiojo motyvacija neturėtų būti toks svarbus dëmuo, siekiant suvokti, ar viena ar kita sąmokslų teorija priklauso trečiajai ar ketvirtajai ženklo stadijai, ar tai paistalų forma, neįmanoma ne tik pasakyti, ar viena ar kita sąmokslų teorija yra politinis teiginys, ar ironiškai naudojamas simuliakras, to neįmanoma pasakyti netgi kalbant su sąmokslų teoretiku, nes jis ar ji bet kurią akimirką gali radikaliai transformuoti naratyvą, pridëdamas paprastą sakinį “bet iš tiesų tai rimtai šiuo dalyku netikiu” arba “būtų labai juokinga, jeigu šitas dalykas iš tikrųjų būtų tiesa”.

Paistalų platintojas renkasi ir naudoja teiginius neatsakingai, nekreipdamas dėmesio į šių teiginių santykį į tikrovę, nes jis juos naudoja ne tam, kad pateiktų tikrą informaciją ar apgautų, bet tam, kad pasiektų savo tikslų, ir todėl yra dar didesnis tiesos priešas nei melagis (ibid 14-15). Šiuo atveju jis veikia analogiškai antisemitui Jeano Paulio Sartre'o knygoje “Antisemitas ir žydai”. Gana garsioje citatoje Sartre'as teigia, kad antisemitai puikiai supranta savo atsakymų absurdiškumą. Tačiau jie gali linksintis žaisdami su žodžiais ir jų reikšmėmis, nes žodžiais tiki ne jie, o jų priešininkai (Sartre 1944: 13). Ir, lygiai taip pat, kaip Franfurto „bullshit“ skleidėjams, šiems Sartre'o aprašytiems antisemitams kur kas svarbiau ne sakyti tai, ką jie laiko tiesa, bet įtikinti neapsisprendusius ir atitempti juos į savo pusę (Sartre'as netgi mini, jog vienintelės tikros jų baimės - tai pažeminimas ir kokios nors trečiosios, neapsisprendusios pusės netyčinis atstūmimas (ibid: 14)). Ir vieniems, ir kitiems žodžiai, teiginiai, sakiniai, pasakojimai, galų galiausiai pati kalba tãra įrankiai, skirti pasiekti savų tikslų. Toks kalbos ir žodžių traktavimas yra įmanomas tik todėl, kad tiek vieniems, tiek kitiems pats tiesos klausimas nėra reikšmingas. T. y., kadangi žodžiais išsakoma tiesa neegzistuoja, vienintelė žodžių nauda gali būti individuali, t. y., žodžiai yra naudingi tiek, kiek jie leidžia kalbančiajam pasiekti savo tikslų, ir nė trupučio daugiau. Tiek Sartre'o antisemitas, tiek Franfurto paistalų platintojas yra įmanomi visų pirmiausia Lyotaro “didžiųjų pasakojimų” išnykimo dėka. Nelikus vieno atskaitos taško, kuris įgalino visų dalykų vertinimą, vienintelis įmanomas tikrovės atskaitos taškas - Kanto transcendentalinis subjektas, o transcendentalinis subjektas negeba būti didžiojo pasakojimo pamatu, ar bent jau visiems ir kiekvienam galioti gebančio didžiojo pasakojimo pamatu.

Tenka konstatuoti, kad sąmokslų teorijų santykis su tiesa yra labai įdomus: viena vertus, visos sąmokslų teorijos, ir konspiracinė, sąmokslų teorijomis pasaulį aiškinanti sąmonė atrodo esanti netgi apsėsta tiesos idėjos. Tai vienintelis būdas paaiškinti anksčiau aprašytą, visoms sąmokslų

teorijoms būdinga demaskacijos procesą. Šamokslo teorijos visada siekia konstatuoti, kad tai, kas vadinama “savaimė suprantama” yra netiesa, melas ir apgaulė, o tikroji situacija yra kur kas sudėtingesnė, persmelkta pikta valia, slaptumu ir šamokslu. Tai atrodo įmanoma tik turint pretenziją į tiesą - t. y., šamokslo teoretikas, teigdamas, esą įvykis A įvyko visiškai kitaip, nei aprašyta laikraščiuose ir istorijos vadovėliuose, suponuoja, kad jo pasiūlytas aiškinimas, kaip įvykis A iš tiesų įvyko, yra teisingas. Jeigu šamokslo teoretikas nemanytų žinąs tikrosios dalykų padėties, jo priešiškus oficialiai versijai neatrodytų lengvai suprantamas - šiaip ar taip, oficiali versija turi didesnį tiek finansinio, tiek politinio, tiek intelektualinio elito palaikymą, daugiau įrodymų, ir tikėjimas ja nesusilaukia jokios stigmatos. Tačiau psichologiniai tyrimai rodo ką kita. 2012 Wood et al išspausdintas straipsnis “Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories” pateikia labai įdomias išvadas. Apklaustos metu žmonės buvo paprašyti įvertinti, kaip smarkiai jie pritaria arba nepritaria vienoms ar kitoms šamokslo teorijoms. Pasibaigus tyrimui buvo pastebėta, ne tik kad asmenys, tikintys viena šamokslo teorija, buvo taip pat labiau linkę tikėti ir kitomis šamokslo teorijomis, bet ir kad asmenys buvo labiau linkę tikėti šamokslo teorijomis apie tą patį įvykį, net jeigu tos šamokslo teorijos buvo viena su kita nesuderinamos (pvz., teigiamai vertinti tarpusavyje nesuderinamas šamokslo teorijas, tokias kaip “Princesė Diana inscenizavo savo mirtį” ir “Didžiosios Britanijos slaptosios tarnybos yra atsakingos už princesės Dianos nužudymą”, arba “Osama bin Ladenas jau buvo negyvas, kai JAV pajėgos šturmo jo slėptuvę” ir “Osama bin Ladenas vis dar yra gyvas ir šiuo metu slapstosi”). Šis faktas atrodo labai stebėtinai - atrodytų, asmuo, tikintis viena šamokslo teorija, turėtų ją laikyti tikrąja tiesa ir būti priešiškas kitoms šamokslo teorijoms apie šį įvykį ne ką mažiau nei “oficialiai versijai”. Tačiau situacija pasirodo esanti kitokia – veikiausiai todėl, kad šamokslo teorijos yra visų pirmiau nepasitikėjimo, priešiškusmo ir skepsio oficialiems naratyvams forma, nei absoliutus įsitikinimas alternatyvia kokia nors istorinio įvykio interpretacija. Asmuo, pritariantis šamokslo teorijai, esą Osama Bin Ladenas vis dar gyvena ir tuo pat metu pritariantis šamokslo teorijai, esą jis mirė dar prieš 2011 metų Rugsėjo 11os įvykius, nemano, kad abi teorijos įvyko tuo pat metu – veikiau jis ar ji a) nepritaria oficialiai įvykių versijai ir todėl b) pozicionuoja abi šamokslo teorijas kaip galimas ir įmanomas („Kadangi oficialus naratyvas yra nepatikimas arba neteisingas, kiti naratyvai yra tokie pat įmanomi“). Šitoks požiūris ir toks šamokslo teorijų traktavimas įmanomas būtent todėl, kad į tikrovę žiūrima rimtai, bet tuo pat metu nepatikliai, nepasitikint, neigiant dominuojančius naratyvus ir ieškant jiems alternatyvų. Arba, kitaip tariant,

sąmokslo teorijos traktuoja tikrovę rimtai, t. y., kaip kažką iš tiesų egzistuojančio ir svarbaus, tačiau tuo pat metu nepatikliai, ir būtent šis nepatiklumas generuoja naujų paaiškinimų poreikį ir siekio demaskuoti oficialius naratyvus ir oficialią tikrovės versiją troškimą. Taigi veikiausiai derėtų teigti, kad sąmokslo teorijų santykis su tiesa skiriasi tiek nuo paistalų, tiek nuo simuliakrų, tiek nuo faktinių teiginių santykio su tiesa. Jeigu pirmieji du teiginių tipai – paistalai ir simuliakrai – pagal apibrėžimą neturi jokio santykio su tiesa ir tikrove, t. y., tos dvi sampratos jiems nesvarbios, o faktiniai teiginiai yra pateikiami kaip kažkas, kas teisingai ir tinkamai išreiškia tikrovę ir tiesą kalbos medijoje, sąmokslo teorijos turi dar kitokį santykį. Jos nėra atskirtos nuo tiesos ir tikrovės, bet jų santykis yra visų pirmiausia neigiantis – t. y., jos visų pirma neigia, esą tiesa ir tikrovė yra tokios, kokias jas aprašo „faktiniai teiginiai“ ar „privilegiuotas žinojimas“, o jų naratyvai „kaip yra iš tikrųjų“ (t. y., ar pasaulį valdo piktavaliai iliuminatai, ar žydų ir masonų sąjunga, ar demonai arba piktavaliai ateiviai) nėra tokie svarbūs, kaip pirminis neigimo ir nepasitikėjimo veiksmas. Būtent dėl šios priežasties skirtingų sąmokslo teorijų šalininkai gali sutarti ir net palaikyti draugiškus santykius, užuot nuolat ginčijęsi, kurio iš jų „giliosios tikrovės“ interpretacija tiksčiausia. Galbūt jie nesutaria dėl detalių, bet jie visi sutinka, kad tikrovė, tokia, kokia ji yra, yra neverta pasitikėjimo ir egzistuoja visų pirmiausia kaip kažką paslepianči uždanga ar teatro kaukė.

2. DEMONOLOGIJA IR SĄMOKSLO TEORIJOS

2.1. Du demonologijos tipai - teorinė demonologija ir praktinė demonologija

Pateikus tenkinantį sąmokslo teorijos apibrėžimą, būtina siekti rasti atsakymus į du klausimus - pirmiausia, ar demonologiniai įsitikinimai gali būti laikomi konspiraciniais įsitikinimais, ir ar konspiraciniai įsitikinimai gali būti laikomi demonologiniais įsitikinimais. Net jeigu atsakymas į abu šiuos klausimus pasirodytų esąs neigiamas, būtina aptarti genealoginius ir struktūrinius ryšius tarp šių dviejų įsitikinimų grupių, ir taip paaiškinti ryšius tarp šių skirtingų naratyvų (nustatyti, ar egzistuoja kokie nors ryšiai tarp pirmųjų ir antrųjų, ir jeigu taip, kokie ryšiai tai galėtų būti). Tam būtinas ne tik sąmokslo teorijos reiškinio apibrėžimas, bet ir demonologijos reiškinio (ar po tuo pačiu terminu slypinčių reiškinijų) apibrėžimas. Pagrindinė šios situacijos problema – tai, kad terminas „demonologija“ yra kone toks pats išskydęs, lakus ir neaiškus kaip terminas „sąmokslo teorija“, ir dažnai atrodo, kad šis lakumas kyla dėl tų pačių ar bent panašių priežasčių.

Vartojant terminą „demonologija“ dažnai susiduriama su ta problema, kad skirtingos to paties termino reikšmės vartojamos tartum sinonimai. Tokiu atveju elgiamasi taip, tarsi terminas „demonologija“ turėtų tik vieną reikšmę, nors tuo pačiu terminu vadinami du skirtingi dalykai. Demonologija - tai ir a) demonus ir kitas blogio jėgas tyrinėjanti krikščionybės ar kito tikėjimo teologijas šaka; b) pats tikėjimas demonų ir kitų transcendentinių, fizinę realybę peržengiančių blogio jėgų egzistavimu (Merriam-Webster 2023)). Pirmu atveju terminas „demonologija“ reiškia tam tikrą discipliną (pvz., katalikiška demonologija, Islamo demonologija, judaistinė demonologija), antru - tikėjimo antgamtinėmis blogio jėgomis reiškinį. Kadangi reiškinys ir reiškinį tyrinėjantis mokslas nėra tapatūs, lygiai kaip cheminės medžiagos nėra tapačios chemijai, o gyvos būtybės nėra tapačios biologijai, taip tikėjimas demonais (demonologija b) nėra tapatus demonus tyrinėjantį disciplinai (demonologijai a). Tai nereiškia, kad tarp šių dviejų objektų neegzistuoja ryšys - anaipatol, ryšiai tarp demonologijos a ir demonologijos b ne tik egzistuoja, bet ir yra labai tvirti. Abi demonologijos pasižymi tampria sąveika, ir demonologija a nuolat darė įtaką demonologijai b, o demonologija b nuolat darė įtaką demonologijai a. Demonus tyrinėjanti disciplina darė įtaką tarp žmonių paplitusiems įsitikinimams, kas yra demonai ir kaip jie veikia, o tie patys įsitikinimai, formavo ir keitė demonologijos discipliną. Tačiau šie stiprūs ryšiai nekeičia fakto, kad kalbant apie demonologiją, kai vartojamas terminas

„demonologija“, kalbama ne apie vieną reiškinių grupę, bet apie bent dvi dideles reiškinių grupes. Kai vartojami terminai “krikščioniška demonologija”, “Islamo demonologija” ar “judaistine demonologija”, po vienu terminu apimami a) tekstai, kuriuos teologai ir kiti religiniai mąstytojai parašė apie demonus ir jų veiklą ir b) tarp kasdienių žmonių paplitę įsitikinimai apie demonus, jų veiklą bei būdus šių būtybių išvengti ir nuo jų apsisaugoti. Šias dvi demonologijas - demonologiją a ir demonologiją b - galima įvardyti teorinės demonologijos ir praktinės demonologijos vardais. Jas taip pat galima įvardyti kaip, a - teologinę demonologiją, nes ji visų pirma yra tam tikros teologijos teorinė dalis ir todėl yra pirmiau susijusi su religijos teorija, o ne praktika., ir b - egzistencinę demonologiją, nes šio demonologijos tipo atveju demonų veikimas ir kova prieš juos nebefunkcionuoja ir yra egzistencinės svarbos klausimas (nes nuo to, kaip sėkmingai bus identifikuojama demonų veikla ir kaip sėkmingai bus su jais kovojama tiesiogiai priklauso tiek atskirų individų, tiek žmonijos kaip tokios tolimesnis egzistavimas).

Netgi atskyrus šiuos du demonologijos tipus, susiduriama su faktu, kad vien krikščioniškos demonologijos laukas yra platus, sudėtingas, bei pasižymi skirtingomis pozicijomis. Riba tarp teorinės ir praktinės, teologinės ir egzistencinės demonologijos irgi dažnai nėra visiškai aiški. Tai, kas apie demonus parašyta kokiam nors teologiniame traktate, nėra vien tik teorinė demonologija. Nors tiek Tomo Akvieniečio „Summa Theologiae“ pirmos dalies 109 ir 114 klausimai, tiek Kramerio „Malleus Maleficarum“ kalba apie tuos pačius dalykus (t. y., demonus ir velnius - būtybes, sukilusias prieš pasaulio kūrėją ir kenkiančias pasauliui), šiuose tekstuose skiriamas dėmesys demonams bei spekuliacijai apie juos, jų siekius ar jų veikimo būdus radikaliai skiriasi. „Summa Theologiae“ neskiria ypatingo dėmesio blogio jėgoms (tiesą sakant, blogio jėgų aptarimui yra skirti tik keturi pirmos dalies klausimai ir vienas antrosios dalies klausimas, tuo metu kai angelų temai yra skirti devyniolika klausimų (2017)). Panašu, kad Tomui Akviniečiui demonai ir jų veikimas tėra viso labo viena tema tarp kitų temų, kuriai nesiekama skirti ypatingai daug dėmesio – kur kas įdomiau ir vertingiau jam atrodo rasti atsakymus į klausimus apie dorybes, Kristaus žmogiškosios ir dieviškosios prigimties ryšius, arba sakramentų apibrėžimus ir veikimą. Tuo pat metu visas Kramerio veikalas yra skirtas tik raganų veiklai ir jų santykiams su demonais aptarti. Kokie nors kiti, su raganomis ir velniais nesusiję klausimai net neaptariami. Patį tekstą sudarančios trys dalys visos yra kaip nors susijusios su demonų įgalinta raganų veikla - pirmoje dalyje pateikiamas teorinis raganavimo galimybės aprašymas (2005:91-250), antroje dalyje aptariami būdai, kuriais raganos veikia ir kenkia žmonėms bei

būdais, kuriais būdų galima padėti žmonėms prieš šiuos raganų kerus (261-470), o trečioje dalyje pateikiamos raganų teismo proceso gairės (t. y., kaip turėtų būti teisiami raganos ir raganiai, koks yra minimalus liudytojų skaičius, kaip ragana turėtų būti kalinama, ir kaip derėtų elgtis su inkvizicijos ir raganų medžiotojų darbui trukdančiais kilmingaisiais)(471-657). H. Kramerio tekstas yra parašytas a) tikint, kad demonų įgalintų raganų veikimas yra nepaprastai svarbi problema ir b) potencialūs raganų medžiotojai turėtų naudotis jo pateikta informacija tam, kad sugautų kaip įmanoma daugiau raganų ir taip sutrukdytų jų tolesnei veiklai. Jo tekstas siekia ne tik aptarti patį raganų ir velnių fenomeną, bet ir įtikinti skaitytoją fenomeno egzistavimo svarba, kovos prieš fenomeną svarba bei suteikti įrankius kovai. Akivaizdus ši dviejų rašytojų požiūrio į demonų klausimą skirtumas: kai Tomui Akviniečiui demonų veikla yra tiesiog vienas iš daugybės teologijos klausimų (ir tiesą sakant, net ne vienas pačių svarbiausių), panašu, jog H. Krameriumi klausimai nesusiję su raganomis ir jų medžioklę net nerūpi. Tai nereiškia, kad jam be raganų medžioklės daugiau niekas nerūpėjo (ką įrodo keletas kitų, eucharistijai ar kitiems teologiniams klausimams skirtų tekstų), bet veikiau parodo, kad priklausomai nuo laikotarpio ir autoriaus, požiūris į demonų ir jų sąjungininkių - raganų veiklos klausimą galėjo radikaliai skirtis.

„Raganų kūjis“ arba „Malleus Maleficarum“ yra pats populiariausias, bet tikrai ne vienintelis toks tekstas. Karo, epidemijų ir badmečio kreciamais Naujaisiais amžiais Europoje netgi išplinta naujas knygų žanras – demonus, jų galias, veikimo būdus bei hierarchijas aprašantys demonologiniai bestiarijai, tokie kaip jau paminėtas „Malleus Maleficarum“, Škotijos karaliaus Džeimso VI „Daemonologie“, ar raganų medžiotojo Matthewso Hoppkinso „The Discovery of Witches“. Šie tekstai irgi visiškai neprimena jau paminėtos „Summa Theologiae“, Augustino „Išpažinimų“, ar kitų teologinių traktatų. Šiuose bestiarijuose teologijos beveik nėra, o jeigu ji ir aptinkama, tai nebent pašalinių klausimų, tokių kaip „kodėl visagalis Dievas leidžia raganoms ir velniams veikti ir vykdyti šiuose puslapiuose aprašytas nedorybes“ arba „kokiais būdais demonai gali paversti žmones gyvūnais“ pavidalu. Šiuose tekstuose aprašomi demonų ir jų pakalikų (raganų, raganių, vilkolakių ar kitų būtybių) veikimo būdai bei skiriamieji ženklai, išsamiai aiškinama, kaip ir kokias negandas sukelia šios nematerialios blogio jėgos bei jų kūniškieji tarnai, bei teigiama, kaip raganas bei kitus velnio tarnus reiktų priversti prisipažinti vykdant savo nedoras veiklas bei kokiais būdais derėtų šiuos asmenis nubausti. Ankstyvųjų Naujųjų laikų raganų medžiotojams kipšų ir jų parankinių – raganų bei raganių elgesys ir niekšybės buvo ne tik ypač įdomios, bet netgi pasižymėjo

tam tikra egzistencine svarba. Iki Kramerio „Raganų kūjo“ raganavimas nebuvo prilygintas erezijai ir laikytas tiesiog nusikaltimu tarp kitų nusikaltimų, kaip, pvz., vagystė ar apiplėšimas. Šiuose Naujųjų laikų demonų bestiarijuose nagrinėjami klausimai, kurie Viduramžių teologams veikiausiai atrodytų neverti rašalo ir pergamento: „Raganų kūjyje“ didžiulė svarba skiriama būdams, kuriais raganos sanguliauja su velniais (2005: 302-315), sukelia audras (380-386), pakeičia žmonių pavidalą paversdamos juos gyvūnais (194-201, 330-334), ar netgi sunaikina ar pradangina vyrų lytinius organus (187-194, 323-330). Matthewso Hopkinso „The Discovery of Witches“ aprašomi ne tik teoriniai raganų skiriamieji ženklai, bet ir asmeninės raganų medžiotojo patirtys – Hopkinsas, pvz., teigia matęs raganoms patarnaujančius demonus, pasirodžiusius balto kačiuko, juodo triušio, didelio ir storo bekojo spanielio ir šuns jaučio galva pavidalais (1928: 50-51). Nepaprastai svarbi ne tik raganų ir raganavimo teorija, bet ir raganų medžioklės bei bausmių praktika - visa trečioji „Raganų kūjo“ dalis yra skirta raganų paieškų, teismų ir bausmių metodologijai. Raganų ir demonų egzistavimas nėra traktuojamas kaip tiesiog įdomus, analizės vertas klausimas – tai pateikiama kaip problema, kurią būtina spręsti, maža to, ši problema yra suvokiama kaip kelianti rimtą pavojų visam krikščioniškajam pasauliui ir todėl šiai problemai spręsti yra leistinos ir tinkamos bet kokios priemonės, tarp jų – kankinimai ir mirties bausmė.

Panašu, kad tai, kuris demonologijos tipas (ar scholastinė klasifikacija, ar egzistenciniu nerimu grįstas demonų ieškojimas) skirtingu laikotarpiu užimdavo dominuojančią poziciją visuotiniame diskurse priklausė daugiausia nuo istorinių aplinkybių. Žinoma, svarbu prisiminti, kad šie abu demonologijos tipai koegzistavo kartu nuo pat krikščionybės atsiradimo, tačiau kai kuriuo metu pirmu smuiku grieždavo vienas, o kitu – kitas tipas. Pirmojo (teologinio) demonologijos tipo dominavimo laikai daugiausia pasižymėdavo daugiau mažiau taikia bei stabilia politine bei socialine situacija, tuo metu kai antrasis (egzistencinis) demonologijos tipas suvešėdavo ir išpopuliarėdavo visuotinių neramumų, tokių kaip, pvz., religinės schizmos, metu. Tą puikiai iliustruoja jau paminėtas demonologijos populiarumas literatūroje. Kitas puikus šaltinis, padedantis nustatyti, kuris demonologijos tipas buvo labiau vyraujantis – raganų teismai. Raganų, raganių ir kitų „velnio tarnų“ teismų suvešėjimas vienu ar kitu laikotarpiu puikiai parodo, kad demonai nebuvo viso labo tik teologinė problema ar tam tikra religinė įdomybė, kartais pritraukdavusi tiek prasčiokų, tiek kilmingųjų dėmesį, bet suvokiamas kaip tikras, pavojingas ir realiai egzistuojantis reiškinys, su kuriuo būtina susidoroti, dažnai gana brutaliomis bei žiauriomis priemonėmis. Maža to, Europoje ir Amerikoje šie raganų teismai

neapsiribojo tik viena ar kita religine denominacija – raganas pakankamai aršiai medžiojo tiek katalikai, tiek protestantai. Tarp garsesnių raganų teismų galima įvardyti pirmuosius istorijoje organizuotus raganų teismus Valais, dabartinėje Šveicarijoje, prasidėjusius 1428 ir tęsusius 6 metus, net kelių siaubo filmų ir didelės dalies JAV folkloro šaltiniu tapusius Salemo raganų teismus Masačusetse, ar Škotijoje XVI amžiaus pabaigoje vykusius Šiaurės Berwicko raganų teismus, į kurių procesą netgi įsitraukė tuometinis Škotijos karalius Džeimsas VI. Raganų teismai buvo pasiekę neregėtą mastą – pvz., kai astronomo Johano Keplerio motina Katerina Kepler buvo apkaltinta raganavimu (raganavimu ją apkaltino net 24 žmonės, tarp jų – jos sūnus ir Johano brolis Heinrichas) - jos teismas truko šešerius metus, ir ji buvo išteisinta daugiausia savo sūnaus Johano pastangų dėka (Maksel, 2015). Nuo kartuvių ar laužo dažnai neišgelbėdavo nei turtas, nei titulai – tarp nuteistų mirtimi už raganavimą galima įvardyti ne tik Salemo raganas, bet ir kilmingas moteris ir vyrus, tokius kaip Škotijos Janet Douglas (Ridgway, 2018), Danijos kilmingoji Kristenze Kruckow (Kallestrup 2018: 276), ar Anglijos kilmingasis ir tyrinėtojas Thomas Doughty (Kelsey 1998: 104). Taip pat yra pastebima, kad raganų teismai išnyko būtent XIX amžiaus pabaigoje. Paskutine raganų teismų auka Europoje paprastai laikoma 1782 metais Šveicarijoje nukirsdinta Anna Göldi (Trempe, Trempe: 2021). Žinoma, galima teigti, esą raganų teismų pabaigą lėmė Europoje išsigalėjęs racionalumas ir plintantys Apšvietos idealai, tačiau tai pat būtina pastebėti, kad slaptųjų, Apšvietos idealams skirtų draugijų suklestėjimas, Prancūzijos revoliucija ir jos sukeltas sąmokslų teorijų sproginimas taip pat galėjo prisidėti prie raganų teismų išnykimo – tiesiog šiuo atveju raganas pakeitė piktavaliai sąmokslininkai, siekiantys sunaikinti monarchijas, panaikinti lyčių nelygybę bei pasėti ir įtvirtinti visuomenės sąmonėje ateistinius įsitikinimus.

Prieš imantis atidesnio sąmokslų teorijų ir demonologinių naratyvų lyginimo, būtina išsklaidyti neteisingus, jau keletą kartų paneigtus, tačiau dėl neaiškių priežasčių vis dar populiarius mitus apie Naujųjų laikų raganų teismus. Raganų teismai dažnai yra įsivaizduojami kaip pirmiausia prieš moteris nukreiptas mizoginistinis ir viešo populiarumo susilaukęs judėjimas. Taip pat labai didelė dalis raganų teismų aukų, net 80 procentų, buvo moterys (Briggs, 2002: 6), svarbu paminėti, kad didžioji dalis kaltintųjų irgi buvo moterys – panašu, kad viena pagrindinių priežasčių, lėmusių kaltinimus raganavimu, buvo vietiniai moterų kivrčiai (Purkiss 1996, 92). Kitais žodžiais, nors tikrai panašu, kad raganų medžioklės bei raganų teismai buvo paveikti bendros, tuometinėje Europos kultūroje viešėjusios mizoginijos (pvz., plačiai paplitusių įsitikinimų, esą moterys yra mažiau protingos nei vyrai ir labiau linkusios nusidėti, todėl labiau tinkančios tapti velnio tarnais),

šis paaiškinimas nėra vien pats iš savęs pakankamas paaiškinti raganų medžioklės reiškinį. Kitas išpopuliarėjęs mitas – įsitikinimas, esą raganų medžioklė buvo savaimė suprantamas, tiek prastuomenės, tiek intelektualų pritarimo sulaukiantis reiškinys, nors diskurso analizė smarkiai paneigia šį įsitikinimą. Raganų medžiotojai, tokie kaip Matthewsas Hopkinsas, rašydavo savo tektus ne tik tiems, kas jiems pritaria, bet ir tiems, kas juos kritikuodavo ir jiems prieštaravo. Hopkinso „The discovery of witches“ yra parašytas klausimų ir atsakymų forma, ir klausimai dažniausiai yra skeptiški raganų egzistavimo atžvilgiu – tą parodo, pvz., penktasis klausimas, kuriuo teigiama, kad žmonės, ypač vyresnio amžiaus, dažnai turi karpas, apgamus ar kitus odos darinius dėl kurių yra nuteisiami kaip raganos ar raganiai, nors šiuos odos darinius apžiūrėjo ir „raganų ženklų“ juos paskelbė viso labo vienas vyras ar viena moteris (1928: 52). Johano Weyerio „De Prestigiis Daemonum“, nors ir aptaria įvairius demonų iškvietimo būdus ir jų hierarchija, yra parašytas teigiant, kad raganos kaip tokios neegzistuoja, o žmonės, pasmerkti mirčiai už „raganavimą“ ar prisipažinę „raganaujantys“, iš tiesų kliepi, turi psichinių problemų ir turėtų būti gydomi (dėl šių priežasčių viena iš Nyderlandų nevyriausybinų organizacijų, sveikatos darbuotojų teisėmis besirūpinantis Johano Weyerio fondas, yra pavadinta jo garbei). Jėzuitas ir profesorius Friedrichas Spee veikale „Cautio criminalis“ kritikavo kankinimų naudojimą siekiant išgauti prisipažinimus užsiėmus raganyste, teigdamas, kad šie kankinimai priverčia žmones prisipažinti bet kuo, ko iš jų reikalauja kankintojai, ir taip sukuria raganas, kur jokių raganų nėra (Spee, 2003: 83). Anglų kilmingasis seras Reginaldas Scotas 1548 išleido traktatą „The Discovery of Witchcraft“, „Raganystės atradimas“, kurioje, panašiai kaip Johanas Weyeris, teigė, esą tikėjimas raganyste nėra pateisinamas nei religinėmis, nei racionaliomis priemonėmis, o taip vadinamos „raganystės“ ir „kerai“ yra sukelti apgaunant reginčiuosius naudojant iliuzijas ir triukus, įbauginant apkaltintus žmones kankinimais, arba yra tiesioginė stebinčiųjų psichologinių problemų ar sutrikimų pasekmė (1886: 40-43). Ši atidesnė analizė parodo, kad tikėjimas raganomis bei demonų veikla Naujųjų laikų Europoje pasižymėjo tuo pačiu aspektu, kuriuo pasižymi šiandieninės sąmokslų teorijos – tai yra., nuolatine įtampa tarp idėjos oponentų ir proponentų, tarp dviejų asmenų grupių, kurioms šių idėjų tikrumas arba netikrumas yra ne tik epistemologiškai, bet ir egzistenciškai svarbus.

2.2. Praktinės demonologijos idealusis tipas

Pateikus sąmokslų teorijos „idealią tipą“ taip pat būtų pravartu suformuluoti ir to, su kuo sąmokslų teorijos lyginamos - t. y., praktinės/egzistencinės demonologijos - idealią tipą. Visų pirmausia tai būtų naudinga todėl, kad leistų aiškiau apibrėžti patį demonologijos reiškinį, kuris, panašiai, kaip sąmokslų teorijų reiškinys, yra kažkas, kas atrodo savaime suprantama tik tol, kol į jo subtilybes nepradedama atidžiau gilintis.

Tokiu atveju pirmiausia derėtų pastebėti tai, kad demonologija, t. y., visi demonologiniai įsitikinimai, t. y., priklausantys abiem ankstesniame skyriuje įvardytiems tipams, yra tam tikri naratyvai, kuriuose veikia demono figūra. Tačiau tam, kad įsitikinimas būtų demonologinis, demono ar velnio figūra neprivalo užimti centrinio vaidmens. Įvairūs pasakojimai, pvz., Viduramžiais Vokietijoje išplitusios istorijos apie daktarą Faustą ar Lenkijoje populiarī legenda apie poną Twardowski irgi yra tam tikri demonologiniai naratyvai, tačiau jų pagrindinis veikėjas - ne demonas, o savo siela tamsos jėgoms pardavęs burtininkas. Tas pats galioja istorijoms apie raganų sąskrydžius ar juodąsias mišias - jose demonas pasirodo veikiau kaip piktašias jėgas - raganas ir raganius - įgalinantis viršesnio blogio agentas. Kitas svarbus demonologinio naratyvo elementas - tai, kad šio naratyvo autorius ar jo platintojai juo tiki - būtent dėl šių priežasčių Viduramžių legendos apie su velniu sutartį sudariusį daktarą Faustą turėtų būti laikomos demonologiniais naratyvais, o štai Marlowe pjesė „Daktaro Fausto tragedija“ ar Goethe's poema „Faustas“ - ne. Demonologiniuose naratyvuose demonas pasireiškia ne kaip literatūrinis personažas, bet kaip tikra, egzistuojanti būtybė, turinti savus tikslus ir jų siekianti. Patys demonologinių naratyvų autoriai savo tekstus traktuoja rimtai, t. y., taip, tarsi tai, ką jie rašo, iš tikrųjų būtų įvykę, arba kas gali įvykti, nes autorių nuomone šie, vienokie ar kitokie įvykiai iš tiesų įvyko (arba, net jeigu jie neįvyko, šias žinias vis vien svarbu platinti, nes taip kaip įmanoma daugiau žmonių bus išpėti apie demonų veiklą). Kitais žodžiais, demonologiniai naratyvai - tai naratyvai susiję su demonų veikla, rimtai traktuojantys demonų egzistavimą ir pripažįstantys jų veiklos tikrumą.

Pateikus šį apibrėžimą, būtina trumpai aptarti ir pačią demono figūrą, arba, tiksliau pasakius, kaip ši figūra vaizduojama ir suprantama tuose tekstuose (kitais žodžiais, kas yra „demonas“). Demonas yra būtybė, turinti tam tikrą egzistencijos pradžią (t. y., jie yra būtybės, kurios kažkada neegzistavo ir dabar egzistuoja.). Priklausomai nuo religijos, demonų kilmė gali skirtis - Islamo mitologijoje demonai - iš ugnies sukurti piktieji džiniai-šaitanai, tarnaujantys Iblui ir kovojantys prieš Alachą (Mitologijos

enciklopedija 2, 1999: 30-31, 40). Krikščionybėje demonai - puolę angelai, sukilę prieš kūrėją (ibid, 138), o kai kuriuose apokrifiniuose tekstuose, pvz., apokrifinėje Enocho knygoje teigiama, kad demonai - tai ne tik puolę angelai, bet ir tvano metu mirusių milžinų dvasios (Bamberger, 2006: 22). Kaip matome, nors abraomiškose religijose taip vadinamų demonų kilmė gali gana smarkiai skirtis, tačiau aprašomos būtybės taip ir nepraranda savo demoniškumo. Maža to, pvz., Islame egzistuoja ne tik piktieji, bet ir gerieji džiniai, kuriuos nuo jų piktavalių giminaičių skiria doras gyvenimo būdas ir tarnavimas Alachui. Tai nėra dvi skirtingos būtybių grupės, bet tos pačios būtybės, kurių vienos yra geros, kitos blogos. Tas pats galioja ir krikščionybėje - demonus ir angelus skiria ne koks nors ypatingas kūniškas skirtumas, bet etinis pasirinkimas - demonai sukilo prieš jų kūrėją ir todėl nupuolė, o angelai nedalyvavo sukilime ir priešinosi sukilėliams, bet tarp jų nėra radikalaus substancinio skirtumo, kaip tarp angelo ir žmogaus. Taigi pagrindinis demono elementas - etinis pasiryžimas daryti bloga, ir šiuo atveju panašu, kad angelas ir demonas ar gerasis džinas ir šaitanas skiriasi vienas nuo kito panašiai, kaip skiriasi užkietėjęs nusikaltėlis ir doras, įstatymų paisantis bei etiškai besielgiantis asmuo, t. y., nepanašu, kad egzistuočių koks nors akivaizdus substancinis skirtumas tarp gerųjų ir piktųjų būtybių, kaip neegzistuoja joks akivaizdus substancinis skirtumas tarp nusikaltėlių ir ne-nusikaltėlių. Netgi mirusių milžinų dvasios yra demonai, o ne paprasčiausi vaiduokliai visų pirmiausia todėl, kad yra pasiryžusios elgtis nedorai ir kenkti gyviesiems. Tačiau taip pat galima konstatuoti, kad demonai yra ne-žmonės. Pagrindinis skirtumas atsiranda lyginant demonus ne su angelais ar vaiduokliais, bet su žmonėmis – demonai priklauso kitai, paraleliai egzistuojančiai, paribio realybei. Jie pasižymi tam tikru fenomenologiniu atstumu nuo žmogiškos kasdienybės – demono apsėdimas yra neįprastas ir nekasdienis įvykis.

Demonologiniai naratyvai, arba tiksliau pasakius, gana didelė jų grupė, aprašo, kaip šios piktosios būtybės kenkia gyviesiems, ir ką daryti, ką jų kenkimas būtų sustabdytas. Iš abraomiškųjų religijų religinių tekstų galima matyti, jog vienas iš būdų, kaip demonai neigiamai veikia žmonių gyvenimą ir užsiima ardomąja veikla - ligos. Naujajame Testamente ligos yra išgydomos išvarant demonus (Mt 8, 16; Lk 7, 21; Lk 8, 2). Viename iš epizodų demonai yra išvaromi į kitas gyvas būtybes, t. y., kiaulių bandą (Mk 5, 13). Taip pat minima, esą nepaisant to, kad demonai yra piktavalės, vien blogio siekiančios būtybės, jie sugeba dirbti tarpusavyje ir vienas kitam nekenkia. Tai ypač aiškiai matoma tuomet, kai Jėzus yra kaltinamas išvarantis demonus Belzebubo, demonų karaliaus, galia, ir mainais yra atsakoma, kad jeigu šėtonas būtų pasidalijęs (ir demonai vienas kitam

trukdytų), kaip tada išsilaikytų jo karalystė (Mk 3:20-28, Mt 12:24-28). Maža to, panašu, kad šie žodžiai įtikina besiklausančius, kas sudaro įspūdį, jog jau senovės Judėjoje demonai buvo suvokiami ne tik kaip tarpusavyje bendradarbiaujančios, bet ir kaip hierarchiniais saitais susijusios (tokiais kaip karalius-pavaldinys, feodolas-vasalas) susijusios būtybės. Šios idėjos apie hierarchinius ryšius tarp demonų vėliau tapo dar populiareesnės - tokiuose tekstuose kaip Johanno Weyerio Pseudomonarchia daemonum (išleista 1563 metais) ar anoniminių autorių Lemegeton Clavicula Solomonis (XVII amžius) teigiama, esą demonai yra pasidaliję pragarą, valdo atskiras pragaro sritis, bei jiems tarnauja kiti, silpnesni demonai - pvz., šiuose tekstuose aprašytas demonas Stolas yra įvardijamas kaip princas (princeps), valdantis 26 demonų legionus (Mathers, 1903: 25), demonas Agares yra įvardijamas kaip rytų pragarą valdantis kunigaikštis (dux) kuriam tarnauja trisdešimt vienas demonų legionas (ibid.14), o demonas Paimonas yra minimas kaip vienas iš demonų karalių (rex) (16), maža to, Johanas Weyeris teigia, esą jis yra ištikimesnis ir labiau paklusnus visų demonų valdovui Liuciferiui nei kiti demonų karaliai, pvz., Asmodėjus (2000). Kitais žodžiais, tiek pati seniausia, tiek Naujųjų laikų demonologija pasižymi tais pačiais įsitikinimais, tai yra, demonai vaizduojami protingi ir individualūs (t. y., protingi ir savo veikimų siekiantys kokių nors tikslų, užuot tiesiog buvę antropomorfinės ligų ar gamtos jėgų personifikacijos), susieti hierarchiniais ir paklusnumo saitais, asocijuojami su valdžios simboliais (tokiais kaip, pvz., kilmingųjų – grafų, kunigaikščių ir markizų – titulai). Žydų mitologijoje sar- angelai kunigaikščiai, valdantys įvairias kitas pasaulio tautas, pvz., persus, egiptiečius, medus ar graikus, vėliau imami tapatinti su demonais ir piktosiomis dvasiomis, engiančiomis Izraelį, pvz., Samaelis būdavo įvardijamas kaip Romos imperijos sargas (Bamberger, 2006: 139-140). Šėtonas Naujajame testamente, tituluojamas šio pasaulio kunigaikščiu (Jn 12,31; Jn 14, 30) ir gundo Jėzų žadėdamas šiam visas pasaulio karalystes mainais už pagarbinimą (Lk 4, 1-13; Mt 4, 1-11), taip implikuodamas, kad yra visų šių fizinių karalysčių aukščiausia valdžia ir todėl gali suteikti jų valdžia. Laiške Efeziečiams teigiama, kad krikščionys grumiasi ne su kūnu ir krauju, bet su šio pasaulio kunigaikštystėmis, valdžiomis, tamsybių pasaulio valdovais ir dvasinėmis blogio jėgomis dangaus aukštumose (Ef 6, 12). Demonai taip pat dažniai vaizduojami ne vien kaip Tartare arba tamsiojoje pragaro bedugnėje uždaryti kaliniai (2 Pt 2, 2-4), bet kaip materialiam pasaulyje veikiančios galios, siekiančios blogio tikslų. Apreiškimas Jonui ir kai kurios šiomis dienomis tarp fundamentalistų populiarios interpretacijos netgi teigia, kad laikų pabaigoje, prieš jų galutinį demaskavimą ir sunaikinimą, šios blogio jėgos kurį laiką valdys pasaulį.

Tačiau net ir šiuo atveju teigiama, kad šios blogio jėgos sugebės įtikinti pasaulio gyventojus savo dorumu ir teisingumu bei bus jų garbinamos (šiuo atveju galima būtų teigti, kad Apreiškime Jonui yra aprašytas ateityje įvyksiančio politinio sąmokslas, kuriame figūruoja įvairios alegorinės būtybės, tokios kaip Slibinas, Žvėris bei Netikras Pranašas, demaskavimas).

Daugeliu atvejų demonai ir velniai primena nusikaltėlių ir sąmokslininkų grupę, veikiančia kiek platesniu mastu nei tipinė plėšikų gauja ar suokalbis nuversti teisėtą valdžią. Žinoma, būtų galima nesutikti ir teigti, jog tarp demonų ir sąmokslininkų bei nusikaltėlių yra keletas svarbių skirtumų, kurių pirmasis – tai, kad demonai nėra fizinės, kūną turinčios būtybės, ir antrasis – tai, kad demonai neveikia slapta, jų veikla, pvz., sukeltos ligos, yra visiems matoma. Demonų nefiziškumas šiuo atžvilgiu nėra ypatingai svarbus, nes nors jie nėra suvokiami kaip materialūs ir fiziniai, tai jiems visiškai netrukdo manipuluoti materija ir ja naudotis savo tikslais. Demonai nėra „nefiziniai“ tokiu pat būdu kaip, pvz., kiaurai sienas einantys, tačiau rankose negalintys išlaikyti daiktų vaiduokliai ar Endoro raganos iškviesta pranašo Samuelio dvasia (1 Sam 28, 7-14), kurios karalius Saulius net negalėjo regėti. Vien todėl, kad natūralioje būklėje demonai aprašomi kaip bekūnės dvasios, toli gražu nereiškia, kad dėl šios priežasties jie negali manipuluoti pasauliu ir jo keisti savo tikslams (šiuo atveju šis nefiziškumas jiems netgi yra naudingas, nes pasireiškia visų pirmiausia per galimybę manipuluoti materialiu pasauliu, patiems nebūnant taip pavaldiems materijos dėsniams, kaip būtų pavaldūs anksčiau paminėti nusikaltėliai – žmonės). Antras argumentas – teiginys, esą demonai veikia atvirai, irgi yra ginčytinas. Pirmiausia akivaizdžios veiklos pasekmės (pvz., sukeltos ligos, apsidėimai) dar nereiškia, kad šių veiklų planavimas nevyko ir nebuvo įgyvendintas slapta. Maža to, nusikaltėlių ar sąmokslininkų slaptų planų pasekmės (pvz., CŽV įvykdyta operacija AJAX, kurios metu buvo nuversta socialistinė Irano valdžia) irgi gali būti labai akivaizdžios. Trijų abraomiškųjų religijų atstovai - tiek žydai, tiek krikščionys, tiek musulmonai sutiko, kad pagonių garbinami dievai – iš tiesų ne dievai, ir jeigu jie nėra stabai, tada jie galbūt yra apsimetėliai velniai, demonai ir šaitanai. Nors jie yra garbinami, siekiant prisaukti sėkmę ir nuginti ligas, jie tuo pat metu yra visų nesėkmių ir ligų šaltiniai. Kol šių religijų atstovai buvo mažumos, apsuptos ar netgi persekiojamos pagonių, žiūrint iš jų požiūrio taško pasaulį valdė blogio jėgos, sugebėjusios įtikinti didesniąją pasaulio gyventojų dalį savo dieviškumu ir nuolatos kovojančios su ypatingą žinojimą turinčiais pašvęstaisiais (abraomiškųjų religijų atstovais), žinančiais, kad „pagonių dievai“ - jokie ne dievai, bet viso labo galingos būtybės, apsimetančios dievais ir bandančios uzurpuoti tikrojo „Dievo“ vietą žmonijos sielose ir

protuose. Taip pat svarbu paminėti, kad pvz., Naujajame Testamente yra išskiriamas faktas, kad kai kurios ligos yra sukeltos demonų, o kai kurios yra tiesiog ligos, tam tikri kūno negalavimai, kankinantys sergantį – ir nors Jėzus ir jo mokiniai aprašomi kaip galintys išgydyti tiek vienus, tiek kitus, sunku pasakyti, ar sergančių vaikų tėvai ir artimieji galėjo atskirti, ir ar iš viso egzistuoja galimybė atskirti paprastą ligą nuo demono apsėdimo (Stewart, 2023). Remiantis šia interpretacija, galima teigti, kad ir demonų veikla, tokia kaip sukelta liga ir apsėdimas, irgi yra tam tikras maskavimosi būdas, kurį atpažinti ir demaskuoti gali tik ypatingu žinojimu apdovanotas asmuo, pvz., egzorcistas, apaštalas, šventasis ar kitoks blogio jėgų ekspertas.

2.3. Sąmokslo teorijų ir demonologinių įsitikinimų panašumai

Kokie panašumai tarp demonologijos (abiejų tipų) ir sąmokslo teorijų? Gali pasirodyti, kad tai - nelabai tarpusavyje susiję dalykai, ypač kai demonologijai yra ypač svarbi transcendencijos, anapusių, antgamtiškumo bei religinė plotmė, o sąmokslo teorijos yra visų pirmiausia politinės dimensijos naratyvai. Tačiau šis požiūris subliūkšta, atidžiau panagrinėjus abu reiškinius. Tiek demonologiniai, tiek konspiraciniai naratyvai pasižymi dviem labai svarbiais elementais: a) jie aiškina blogį ir b) jie lokalizuoja blogį. Pirmu atveju šie naratyvai bando atsakyti į klausimą “kodėl įvyko šie blogi dalykai” (ligos, badmečiai, ekonominės krizės, teroro aktai, etc.). Antru atveju bandoma atsakyti į klausimą kas ir kokiais būdais sukėlė šį blogį. Taip pat svarbu, kad ir demonologiniai, ir konspiraciniai naratyvai į šį klausimą (“kas ir kaip yra atsakingas už blogį?”) atsako labai panašiai. Jie paaiškina blogį kaip tam tikrų būtybių sąmoningos ir apgalvotos veiklos pasekmę. Taip blogis šiuose pasakojimuose yra atsiejamas nuo neapibrėžtumo ir atsitiktinumo, juose blogis yra kažkas, kas įvyksta ne todėl, “kad kartais taip jau nutinka”, o todėl, “kad kažkas (nesvarbu, ar tai būtų velnias, ar ragana, ar pasaulinio iliuminatų sąmokslo narys) to norėjo”.

Tiek demonologiniai Naujųjų laikų naratyvai, tiek sąmokslo teorijos, atlieką tą pačią funkciją tokiu pačiu būdu. T. y., jie a) paaiškina pasaulyje sutinkamą blogį kaip b) sąmoningų būtybių vykdomos veiklos pasekmes. Taip pat abu šie naratyvų tipai teigia, kad šios blogį vykdančios būtybės veikia slapta ir siekia, kad niekas nesužinotų apie jų veikimą - blogį jos vykdo arba maskavimosi (t. y., apsimesdamos, kad yra niekam nepavojingi ir neypatingi visuomenės nariai), arba pasislėpimo (t. y., neleisdami visuomenei suvokti ir sužinoti apie savo egzistavimą) pagalba. Kaip buvo pastebėta ankstesniuose skyriuose, kartais netgi gana sunku atskirti, ar vieną naratyvą derėtų priskirti sąmokslo teorijai, ar demonologijos grupei (pvz.,

XX amžiaus pabaigoje JAV vykusios “šetoniškosios panikos” (“satanic panic”) masinės isterijos metu išplito įsitikinimai, jog milžiniškas satanistų tinklas yra infiltravęs vaikų namus ir planuoja užverbuoti jaunimą į savo religinį judėjimą pasitelkdami į pagalbą roko ir metalo muziką bei stalo žaidimus (Platts, 2019: 556-561). Tikrai nėra lengva atsakyti, ar šios masinės isterijos metu išplitusius pasakojimus derėtų priskirti vien tik sąmokslo teorijoms, ar vien tik demonologijai ir krikščioniškam fundamentalizmui). Panašu, kad egzistuoja netgi tam tikra įsitikinimų grupė, kurią derėtų laikyti tiek sąmokslo teorijomis, tiek demonologiniais įsitikinimais, ir nėra taip svarbu, ar tai bus vadinama sąmokslo teorijomis su demonologiniais elementais, ar demonologiniais naratyvais su sąmokslo teorijų elementais, ar dar kas nors kita. Kas šiuo atveju yra ypač svarbu, kad tiek vieni, tiek kiti paaiškina pasaulyje sutinkamą netgi ne analogišku, o identišku būdu - kaip tam tikrų asmenų veiklos rezultata.

Sąmokslo teorijos yra visiškai nepanašios į demonologiją, aptinkamą Origeno, Augustino, Tomo Akviniečio ar net tokių modernių teologų, kaip Cliveas Stepleas Lewisas ar Gilbertas Chestertonas raštuose (tiesą sakant, šią oficialią, scholastinę demonologiją labiau primena sąmokslo teorijas tyrinėjantys psichologų ar sociologų tekstai.). Tačiau ji smarkiai primena jau minėtų raganų medžiotojų ir velnių kataloguotųjų tekstus. „Summa Theologiae“ yra visų pirmiausia analitinis tekstas. Bet „Malleus maleficarum“, kaip ir „Siono išminčių protokolai“ ar Williamo Miltono Cooperio „Štai palšas žirgas“, yra visų ne tik analitiniai, bet ir propagandiniai ir praktiniai tekstai. Jais siekiama ne tik paaiškinti kokią nors problemą. Jais siekiama įrodyti, kad problema egzistuoja, kad tai yra rimta problema, ir kad ją būtina išspręsti. Jeigu „Summa Theologiae“ visų pirmiausia siekia pateikti atsakymus į tam tikrus klausimus, kiti paminėti tekstai siekia ne pateikti tam tikrų blogio jėgų aprašymą, bet ir įtikinti skaitytojus tų blogio jėgų egzistavimu (t. y. ne tik pateikti informaciją, bet ir paveikti skaitytoją galvoti tam tikru būdu, kitaip tariant sėkmingai skleisti propagandą). Kai kurie tekstai, tokie kaip jau minėtas „Štai palšas žirgas“ ar Davido Icke'o „Roboto sukilimas“ netgi pateikia pasiūlymus ir būdus, kaip šioms blogio jėgoms reiktų priešintis ir kokiais būdais derėtų su joms kovoti (t. y., pateikiant praktinius veiklos patarimus – ką daryti, kad blogis būtų sustabdytas).

Struktūriniu ar tekstologiniu atžvilgiu teoriniai ir propagandiniai raganų medžioklės/sąmokslo teorijų tekstai beveik nesiskiria – vien teorinis tekstas gali virsti propagandiniu, o propagandinis – teoriniu pasikeitus įvairioms konteksto aplinkybėms. Kitaip tariant, grynai teorinį sąmokslo teorijų tekstą nuo propagandinio/poveikį daryti turinčio sąmokslo teorijos

teksto skiria ne teksto savybės, bet jo daromas poveikis. Valstybių vyriausybes sandoriais su ateiviais kaltinančios sąmokslo teorijos kuo puikiausiai galėtų funkcionuoti kaip prieš tų valstybių vyriausybes nukreipta propaganda, jeigu ateiviai plačiosios visuomenės, ar bent jau visuomenės dalies būtų suvokiami kaip rimta (nors dar neįrodyta) grėsmė, o ne kaip tam tikra įdomybė. Taip pat įmanomas ir kitoks, propagandinės sąmokslo teorijos virtimas grynai teorine, arba propagandinio sąmokslo teorijos elemento transformacija sąmokslo teorijai patekus į kitokį kontekstą (kaip pavyzdį galima įvardyti Davido Kranzlerio įvardyta „Siono išminčių protokolų“ propagandinės žinios transformaciją Japonijoje – jeigu Europoje ir Amerikoje, kuriose ilgas šimtmečius gyvavo gilios antisemitizmo tradicijos, žydai buvo suvokiami kaip problema, kurią būtina pašalinti, Japonijoje, kurioje toks kultūrinis antisemitizmas anksčiau neegzistavo ir į kurią antisemitinės sąmokslo teorijos atvyko kartu su „Protokolais“, žydai buvo suvokiami kaip galimai Japonijai pavojingas elementas tačiau tuo pat metu – ir resursas, kurio turtai ir įtaka galėjo būti panaudoti Japonijos imperijos naudai (Kranzler 1976, 207)).

Praktiniai raganų medžiotojų ir sąmokslo teoretikų tekstai pasižymi kiek kitokia struktūra nei anksčiau paminėtieji, kadangi jų pagrindinė užduotis yra kitokia nei vien-teorinių ar propagandinių tekstų. Jeigu teorinių propagandinių tekstų egzistavimo paskirtis yra visų pirmausia informacijos perdavimas (tikintis, kad ši perduota informacija išprovokuos kokią nors reakciją), praktiniais tektais siekiama ne tik išprovokuoti reakciją, bet ir pateikti tam tikrą veiklos, kurios derėtų imtis po šios reakcijos, planą. Žinoma, dauguma tiek raganų medžiotojų, tiek sąmokslo teoretikų tekstų pasižymi tiek propagandiniu, tiek praktiniu aspektu – maža to, panašiai, kaip „Siono išminčių protokolų“ atveju, šių tekstų dalis gali palikti platesnį teksto korpusą, kuriame buvo pirmą sykį išspausdintos, ir įgyti nuosavą gyvenimą, t. y., funkcionuoti platesniame kultūriniame kontekste savarankiškai.

Galima konstatuoti, kad tiek sąmokslo teorijos, tiek raganų medžiotojų vadovėlių naratyvai funkcionuoja ir funkcionavo ir kaip teoriniai, ir kaip propagandiniai, ir kaip praktiniai tekstai. Kai kurie tekstai buvo visų pirmausia propagandiniai, kiti pirmausia praktiniai, o treči - tam tikras propagandos ir praktikos mišinys. Propagandinis tekstų veikimas pasižymėjo informacijos apie “priešą” (nesvarbu, ar tas priešas būtų raganos, ar žydai, komunistai, ar šėtono garbintojai). Propaganda šiuo atveju reiškė supažindinimą su šiuo “priešu” ir jo veiklomis, papasakojant, kaip ir kokiais būdais “priešai” slepiasi visuomenėje, kokias nelegalias ir visuomenės tabu vykdančias veiklas jie vykdo vienuose arba susirinkę grupėse toli nuo paprastų, nekaltų žmonių, tokių, kaip skaitytojai, akių, kokiais būdais jie

kenkė visuomenei ir jos bendrajam gėriui, ir kokie yra jų siekiai ir ateities planai. Toks propagandinis tekstas yra de facto “priešo” „demaskavimas“, kurio metu anksčiau minėtas “blogio specialistas” (pvz., raganų medžiotojas, sąmokslų teoretikas, šamanas ar dar kas nors) atskleidžia likusiai visuomenei, kad po normalumo kauke slepiasi piktosios jėgos. Praktinis vienu ar kitu tekstų aspektas savo ruožtu informuoja skaitytojus, kaip, kokiais būdais derėtų su šiuo demaskuotu blogiu kovoti. Praktiniuose tekstuose aprašomos ypatingos žymės, leidžiančios išskirti ir atpažinti pasislėpusį “priešą” (skausmui nejautrus apgamas ant raganos kūno; “žydiška nosis” ir apipjaustyta varpa; tam tikri sąmokslininkų viešai rodomi rankų gestai; etc.), bei būdai, kuriais derėtų su šiomis blogio jėgomis kovoti (siūlymai gali varijuoti nuo pacifistinio, nesmurtinio pasipriešinimo (Icke, 1994 :336-339) iki kvietimų priešintis ginklu (Cooper, 1990: 45, 118)). Tiek raganų medžiotojų, tiek sąmokslų teoretikų tekstai dažniausiai yra propagandinio ir praktinio stiliaus mišiniai: jie visų pirma demaskuoja priešą, įvardydamiesi tam tikrą piktų jėgų galios tašką ir lokalizuodami pasaulio blogį kaip valingą, protingų būtybių veiklos rezultatą, o po to siūlo būdus, kaip šią situaciją būtų galima pakeisti, arba kaip skaitytojais, turintys ypatingą žinojimą apie dalykų padėtį, galėtų lengviau išverti dabartinę tamsą prieš aušrą. Vienaip ar kitaip, šių tekstų struktūra yra gana panaši ir neypatingai sudėtinga:

Blogis egzistuoja -> Blogio šaltinis yra protingų, blogio siekiančių būtybių veikla -> šios būtybės kažkuo apsimeta, kad blogio veiklą joms vykdyti būtų lengviau -> Tam, kad blogis liautųsi, jas būtina nukenksminti.

Žinoma, galima prieštarauti, teigiant, esą sąmokslų teorijų naratyvai, kitaip nei raganų šabatu aprašymai, niekada nepalieka materialaus pasaulio ribų, bet šis argumentas subliūkšta, paminėjęs du svarbius elementus: visų pirma, žmogui, tikinčiam raganų egzistavimu, pasakojimai, esą raganos naktimis sanguliuoja su demonais ar turi trečią spenį, kuriuo maitina šeško pavidalo kipšą, taipogi nepalieka materialaus pasaulio ribų: tiesiog jo ir asmens, netikinčio raganų ir velnių egzistavimu, materialaus pasaulio sampratos bei įvaizdžiai radikaliai skiriasi. Tai ypač aiškiai matoma kai kurių mitologinių bei antgamtinių būtybių, tokių kaip vilkolakis ar vampyras, atveju. Vilkolakis ir vampyras, kaip ir demonas ar kipšas, atrodytų esą anapusinio, antgamtinio pasaulio padaras. Kas lemia jų antgamtiškumą? Vilkolakis yra žmogus, per pilnatį virstantis vilku, vampyras - kraują geriantis lavonas. Patys savaime nei žmonės, nei vilkai, nei lavonai, nei kraujas nėra anapusinio pasaulio elementai ar antgamtiniai reiškiniai. Pats šių padarų antgamtiškumas ir transcendentinis, jų anapusiškumas pasimato tik santykyje su gamtos mokslu, kuris neigia žmonių galimybę

virsti vilkais ar lavonų gebėjimą palikti karstus ir gerti kraują. Jie yra antgamtiški, nes nutrina ribą tarp skirtingų kategorijų, pvz., tarp žmogaus ir gyvūno ar gyvo ir negyvo kategorijų. Tačiau atsiejus šias būtybes nuo gamtamokslinio pasaulėvaizdžio, neigiančio pačių jų egzistavimo galimybę, labai sunku paaiškinti, kur slypi šių padarų antgamtiškumas, arba koku būdu jie nėra gamtos ir materialaus pasaulio dalis. Ta pati logika galioja ir demonams bei raganoms - jų antgamtiškumas įmanomas tik santykyje su gamtos mokslais, neigiančiais, jog bekūnės dvasios gali apsėsti žmones ir taip jiems sukelti ligas, o moterys gali sudaryti sutartis su šiais padarais ir taip įgyti stebuklingų galių. Sakydami, kad vampyras, vilkolakis, ragana ar demonas yra antgamtiški, viso labo teigiame, kad jog gamtamokslinis požiūris į pasaulį draudžia jų egzistavimą, ir jeigu jie egzistuotų, jie turėtų arba paneigti, arba kaip nors suspenduoti šį gamtamokslinį pasaulio supratimą (t. y., jeigu jie egzistuotų pasaulyje, veikiančiame pagal gamtos mokslų - fizikos, chemijos ir biologijos taisykles, jie turėtų veikti ir egzistuoti kaip nors kitaip nei egzistuoja akmenys, medžiai, šimtakojai ar žmonės). Galbūt galima ginčytis, teigiant, kad nors vampyrai, vilkolakiai ir raganos tokiu atveju priklausytų fiziniam, materialiam pasauliui, demonai vis tiek nusipelnytų išimties, nes jie yra nematerialūs, tai yra, neturi kūno ir yra tiesiog dvasios, ir todėl priklauso ne fiziniam, o dvasiniam pasauliui. Tačiau išėjus anapus gamtamokslinio pasaulio, demono nematerialumas yra antgamtinis tiek pat, kiek antgamtinis yra atsiminimų ar potyrių nematerialumas. Tokiu atveju skirtumas tarp demono ir kitų trijų paminėtų būtybių tėra tas, kad trys iš jų turi fizinį pavidalą, o ketvirtas (t. y., demonas) neturi, tačiau tai jam visiškai netrukdo veikti tarsi pasaulio daliai, pvz., sukelti ligas ir audras. Trumpai tariant, demonas yra pasaulio dalis, veikianti pasaulyje ir daranti jam įtaką, ir šiuo atžvilgiu jis menkai kuo tesiskiria nuo požeminėse katakombose susirenkančių ir pasaulio lemtį sprendžiančių sąmokslininkų. Tai yra, ateivis ar demonas yra transcendentiški tuo, kad peržengia ar išsviedžia iš įprastos, kasdieniškos būklės, bet tą patį padaro autoavarija ar sunkios ligos diagnozė. Jie nėra transcendentiški tokiu pat būdu kaip transcendentiškas yra krikščionybės teologų Dievas, Kierkegaardo ir Hegelio Absolutas, ar netgi pažinimo galimybes peržengiantis Imanuelio Kanto "daiktas savaime". Jų transcendentškumas ir keistumas įmanomas tik metafizikoje, kuri neigia jų, kaip tokių, egzistavimo galimybę. Tačiau metafizikoje, leidžiančioje raganų, vilkolakių, vampyrų, demonų ar ateivių galimybę (kitais žodžiais, ne gamtamokslinėje metafizikoje, arba gamtamokslinėje metafizikoje, leidžiančioje tam tikras "išimtis") jie būtų ne transcendentiniai, o viso labo nekasdieniški (t. y., ne pažeidžiantys tikrovės dėsnius ir išeinantys iš už jos ribų, bet viso labo labai neįprasti

normalios tikrovės situacijos atžvilgiu – taip pat nekasdieniški, kaip loterijos laimėjimas ar kamuolinis žaibas).

Galbūt demonai yra transcendentiški koku nors kitu būdu? Kai, kalbant apie demonus ar kitas mitologines būtybes, vartojamas terminas, kad šios būtybės yra “transcendentiškos”, kas turima omenyje? Terminas transcendentinis turi bent kelias prasmes - viena prasmė, tai neturintis tiesioginio ryšio su fiziniu pasauliu; kita prasmė - nepavaldus fiziniam pasauliui, peržengiantis fizinio pasaulio ribas ar nepaklūstantis materialaus pasaulio dėsniams; o trečia prasme - egzistuojantis anapus fizinio pasaulio, t. y., neimanentiškas, esantis ne čia, o kažkur kitur. Tiek demonai, tiek ateiviai, tiek sąmokslininkai nėra transcendentiški pirmąją prasme - jie naratyvuose veikia fizinį pasaulį, ir tiesą sakant, jų poveikis fiziniam pasauliui yra vienintelė priežastis, kodėl kas nors jais domisi ir kodėl apie juos išvis kalbama. Pagrindinė jų savybė – veikti fizinį pasaulį tuo pat metu išliekant slaptais ir nematoma. Su trečiąja prasme kiek sudėtingiau, atsakymas šiuo atveju nėra toks jau vienareikšmiškas, mat jeigu pragaras veikiausiai turėtų būti laikomas transcendentiška, nuo materialaus pasaulio atskirta vieta (nors įvairiuose tautosakiniuose ar mitologiniuose naratyvuose jis vaizduojamas kaip absoliučiai imanentiškas, t. y., kaip vieta, į kurią galima nukeliauti, netgi turinti įėjimus, pvz., Jeruzalės apylinkėse ir Negyvosios Jūros dugne Izraelyje, Averno ežero dugne Italijoje, ar Heklos ugnikalnio kraterijoje Islandijoje), koks atmosferos, kurioje, pasak Tomo Akviniečio, siaučia velniai, kuriems leidžiama egzistuoti materialiam pasaulyje, statusas imanencijos/transcendencijos atžvilgiu? Ir jeigu atmosferą vis dėl to būtų nuspręsta laikyti transcendentiška erdve, ar tai nereikštų, kad kosmoso erdvė tokiu atveju irgi turėtų būti laikoma transcendentiška (kas reikštų, kad ne tik ateiviai, bet ir meteoritai bei asteroidai turėtų būti laikomi transcendentiškais objektais)? Ši sumaištis verčia teigti, jog demonai ir kitos mitologinės būtybės nėra transcendentinės būtybės tokia pačia prasme kaip abraomiškasis dievas, tenka manyti, kad demonai yra transcendentiški antrąją prasme, t. y., kad jie nėra visiškai pavaldūs gamtos dėsniams ir gali naudoti gamtą savo tikslams - pvz., sukelti ligas, audras, žemės drebėjimus ar kitas negandas. Bet šiuo atžvilgiu atsiranda kita problema - įvairių sąmokslų teorijų veikėjai irgi galėtų būti pavadinti transcendentiški šiuo atžvilgiu. Kaip buvo pastebėjęs mokslinės fantastikos autorius Arthuras C. Clarke’as, bet kokia pakankamai pažangi technologija yra neatskiriama nuo magijos, ir tai galioja ir ir įvairiai sąmokslų teorijų naratyvuose aprašyti magiškajai technologijai (pvz., telūrinių gelmių valdymui, kurio gviesėsi Tres organizacija Umberto Eco romane “Fuko švytuoklė” (2004: 183, 321,)). Koks skirtumas, ar žemės drebėjimą pasitelkę magiškas jėgas sukėlė

demonai, ar pasitelkę nepaprastas, niekam nepažinias technologijas sukėlė sąmokslininkai? Be to, kaip jau buvo minėta ankstesnėje pastraipoje, šis transcendentiškas kaip nepaklusnumas gamtos dėsniams yra kažkuo keistas ir išskirtinis tik gamtamokslinėje metafizikoje, t. y. tokioje metafizikoje, kuri suponuoja gamtos dėsnių egzistavimą ir visų reiškinių ir objektų paklusimą gamtos dėsniams.

Dar būtina paminėti, kad didelė dalis sąmokslų teorijų pasižymi elementais, peržengiančiais to, kas įprastai suprantama kaip materialus pasaulis, ribas. Taip yra todėl, kad bent dalis sąmokslų teorijų atsisako gamtamokslinio pasaulėvaizdžio arba bent jau jį suspenduoja, teigdamos, kad nors gamtos mokslas draudžia įvykti sąmokslų teorijose aprašytiems įvykiams ar egzistuoti jose paminėtiems elementams, tačiau tie įvykiai vis tiek įvyko ir tie elementai vis tiek egzistuoja (t. y., gamtos dėsniams nėra laikomi aukščiausia tikrove, kuriai privalo paklusti visi kiti tikrovės reiškiniai ir objektai). Tai - viena iš priežasčių, kodėl sąmokslų teorijos ir pseudomoksliniai įsitikinimai, pvz., tikėjimas plokščia žeme, tikėjimas homeopatijos nauda, gana dažnai kuo puikiausiai sugyvena tų pačių žmonių protuose. Kai kurie sąmokslų teorijų teiginiai reikalauja gamtamokslinio požiūrio į pasaulį atsisakymo ar bent jau kai kurių gamtos mokslų teiginių paneigimo. Gamtamokslinis, materialistinis požiūris į visatą yra visiškai nereikalingas ir nebūtinai konspiraciniams naratyvams, o dažnai netgi jiems trukdo. Richardo Sharpe Shaveris, XX a. penktajame dešimtmetyje išpopuliarėjęs autorius, teigė, jog Saulė lėtai virsta anglimi, todėl ima skleisti nuodingą radiaciją (1984: 16). Jis taip pat teigė, kad žmonės yra senovinių ateivių - milžinų palikuonys, kad urvuose ir olose po žeme galima rasti šių ateivių milžinų pastatytų miestų griuvėsius, ir kad šiuose griuvėsiuose gyvena pikti, nuo saulės radiacijos degradavę nykštukai, kurie naudoja psichotroninį ginklą ir kitas senovines technologijas tam, kad pavergtų žmonių protus ir sukeltų įvairias skausmingas ligas (ibid: 26, 70). Visi šie teiginiai prieštarauja dabartiniam ir tuometiniam gamtos mokslui. Tas pats galioja Davido Icke'o teiginiams, esą pasaulį valdo pavidalą keičiantys ateiviai žmonės-driežai. Bent jau šiuo metu turimi duomenys apie pasaulį neleidžia egzistuoti pavidalą keičiantiems, kraują geriantiems žmonėms-driežams iš Drakono žvaigždyno. Ir jeigu tiek R. S. Shaverio, tiek D. Icke'o piktieji nykštukai ir žmonės driežai iš tikrųjų egzistuotų, jie būtų materialaus pasaulio dalis, ir tuo pat metu priverstų permąstyti viską, kas buvo laikoma savaimė suprantamomis tiesiomis apie Žemę ir visatą. Tačiau tiek R. S. Shaveriui, tiek D. Icke'ui tas visiškai netrukdė tikėti savo įsitikinimams, nes jiems jų įsitikinimai buvo ir yra kur kas svarbesni už mokslininkų teiginius. Pats „materialaus pasaulio“ terminas yra vargiai naudingas kalbant apie a

priori nefalsifikuotinus įsitikinimus – ar tai būtų hipotezė, esą audras ir prastą derlių sukelia su šėtonu ir pragaro demonais sandorius sudarę raganos ir raganiai, ar naratyvai, teigiantys esą pasaulį valdo slapta ypač galingų ir įtakingų asmenų grupė, siekianti jiems naudingų, tačiau visai likusiai žmonijai siaubingas pasekmes turėsiančių tikslų. Antgamtiskumo samprata nėra ypatingai svarbi tiems, kas tiki, kad antgamtiški dalykai, nors ir reti, tačiau vyksta nuolat, ji yra svarbi tik tiems, kurie mano, jog yra dalykų, kurie niekada negali įvykti. Pats šis požiūris, esą pasaulis yra pilnas antgamtinių reiškinių, paradoksaliai padaro antgamtiskumo sąvoką bevertę, nes tokiu atveju riba tarp “gamtos” ir “antgamtiskumo”, transcendencijos ir imanencijos išskysta, o kartais jo net nelieka išvis. Kaip pavyzdį galima pateikti tam tikrą nuo nereikalingų detalių apvalytą naratyvą - sakykime, asmuo teigia, esą tam tikra asmenų grupė kartą per metus susitinka jiems ypatinga svarba pasižyminčioje vietoje. Susitikę, tie asmenys užsiima veiksmais, kurie laikomi nelegaliais ir neetiškais, bei tariasi, kaip jie galėtų sustiprinti savo galią ir įtaką bei geriau įgyvendinti savo grupės vadovų norus. Ar šis asmuo bus laikomas sąmokslo teoretiku, ar religiniu fundamentalistu, priklausys ne nuo šio įsitikinimo struktūros, bet nuo šioje struktūroje įstatytų motyvų - pvz., jeigu asmuo teigs, kad šie asmenys yra raganos ir raganiai, susirenkančios ant Šatrijos kalvos, jis bus laikomas religiniu fundamentalistu. Tačiau jeigu jis teigs, kad šie asmenys yra įvairių pasaulio masonų ložių atstovai, susirenkantys į pasitarimą Šveicarijoje, Bazelyje, jis bus laikomas sąmokslo teoretiku. Jeigu šis asmuo teigs, kad šiai grupei vadovauja iš pragaro gelmių išropoję demonai, jis bus laikomas religiniu fundamentalistu. Jeigu jis teigia, kad grupei vadovauja iš galaktikos pakraščių atskridę ateiviai, jis bus laikomas sąmokslo teoretiku. Tačiau kuo jį derėtų laikyti, jeigu jis imtų teigti, jog danguje kartais matomi NSO yra fizinės demonų formos, arba kad Biblijoje ar kituose tekstuose aprašyti susitikimai su demonais iš tiesų aprašo susitikimus su būtybėmis iš kosmoso? Kitais žodžiais, vienas iš svarbiausių panašumų - ne tik, kad tiek vienu, tiek kitu atveju aiškinamas blogis, bet kad tiek vienu, tiek kitu atveju jis aiškinamas identišškai. Įsitikinimų struktūra ta pati - keičiasi tik naudojami įvaizdžiai, sudedamosios dalys. Tokiu atveju naratyvas apie raganų “juodąsias mišias” gali lengvai virsti naratyvu apie satanistų kultą arba naratyvu apie slapta asmenų grupę, kuri reguliariai susirenka vykdyti žmonių aukas (pavyzdžių toli ieškoti nereikia - galima paminėti naratyvus, esą žydai slapta aukoja krikščionių vaikus ir geria kraują, bei istorijas apie masonų apeigų metu vykdomas ritualines žmogžudystes; šie “tamsiųjų apeigų, kurias vykdo šalia gyvenantys žmonės” įvaizdžiai smarkiai primena istorijas apie raganų šabatus.). Kaip pastebi D. Frankfurteris, tiek Naujųjų laikų Europoje,

tiek šiandienėje Afrikoje buvo tikima piktavalių burtininkų ir raganų sąmokslais (2006: 73). Taip pat visose šiose istorijose pastebimi tie patys pasikartojantys motyvai - raganų ar sąmokslininkų ritualo metu vyksta įvairūs nešvarūs ir nešventi veiksmai, tokie kaip fizinis ir seksualinis smurtas prieš vaikus, kanibalizmas, seksualinio iškrypimo apraiškas, bei sakralių ar svarbių objektų išniekinimas (ibid.). Dar svarbiau yra tai, kad idėjos apie šias nešvarias veiklas, apie šiuos sąmokslininkus nėra generuojamos savaime - jos turi pirminį tašką, tam tikrą "blogio ekspertą", gebanti paaiškinti blogį, jį lokalizuoti ir parodyti kitiems (ibid.). Ši blogio eksperto figūra Naujųjų laikų pradžioje buvo raganų medžiotojas bei inkvizitorius. Šiomis dienomis tokią pačią blogio eksperto, lokalizuojančio už blogį atsakingas jėgas ir jas viešai demaskuojančio, vaidmenį atlieka naujų sąmokslų teorijų autorius ir senų sąmokslų teorijų skleidėjas.

Velniai, demonai ir kitos pragaro ar tamsos būtybės demonologiniuose naratyvuose dar yra panašios į sąmokslų teorijų sąmokslininkus todėl, nes yra vaizduojamos kaip linkusios bendradarbiauti tarpusavyje ir maskuotis (t. y., slėpti savo tikrąją prigimtį nuo pašalinių žmonių ir juos apgaudinėti, apsimetant kažkuo, kuo jie iš tiesų nėra). Demonai aprašomi kaip gebantys veikti per apsėstus žmones arba sukelti jų apsėstiems fizines ar mentales kančias, pasirodyti vizijose, apsimesti "šviesos angelais", cituoti Toros ir Biblijos knygas ir pastūmėti asmenis veikti vienokiais ar kitokiais būdais. Naujajame Testamente demonai yra asocijuojami su politinės galios institucijomis, jiems įvardyti vartojami tokie terminai kaip "galios", "karalystės", o jų valdovas Šėtonas yra įvardijamas kaip šio pasaulio kunigaikštis, turintis valdžią ir galią, iš kurių išsilaisvinama tampant Jėzaus pasekėju. Vėlesniuose, Viduramžių ir Naujųjų laikų tekstuose, demonai įgyja daugiau galių - jie ne tik gali patys įgyti įvairius pavidalus, bet ir pakeisti kitų gyvų būtybių pavidalus, išmokyti kalbų ir medicinos, sukelti žaizdas, keliauti po pasaulį, pakeisti orą, padėti atrasti paslėptus lobius bei sukelti pykčius ir nesantaiką tarp žmonių. Jie aprašomi kaip turintys karalių, markizų ar kunigaikščių titulus, valdantys tam tikras pragaro teritorijas bei susiję vienas su kitu ir su jų visų valdovu Liuciferiu vasaliniais saitais. Kitaip tariant, demonai nuo pat krikščionybės aušros yra vaizduojami ne kaip depersonalizuotos gamtos jėgos ar nuasmenintos svetimos "dvasios", bet kaip individualia valia pasižymintys, tačiau dėl tam tikrų priežasčių bendradarbiaujantys, kartu tam tikrų tikslų siekiantys asmenys. Maža to, bent dalyje ankstyviausių krikščionybės tekstų demonai ir kitos blogio jėgos yra aprašomos kaip de facto pasaulio valdovai - t. y., kaip ypatingą galia pasižyminčios esybės, kurioms tarnauja įvairios politinės ir religinės institucijos (įtampa tarp šio įsitikinimo ir tikėjimo, jog pasaulis yra

Dievo valdžioje, sukėlė gana rimtų klausimų apie santykį tarp Dievo ir šių tamsos jėgų. Tomas Akvinietas teigė, esą nors demonai veikia pasaulyje ir gyvena tamsiojoje atmosferoje, tai jiems leidžiama daryti Dievo valia, ir, patys to nenorėdami, šie demonai yra dieviškojo plano dalis. Ši idėja nebuvo nauja - tą patį teigė ir šventasis Augustinas, ir veikiausiai pati idėja, esą blogio jėgos veikė pasaulyje tik todėl, kad joms leido aukščiausia kūrinijos institucija - Dievas - buvo gana populiarūs ir anksčiau). Tai dar kartą patvirtina faktą, kad demonai yra ne personifikuotos, suasmenintos būtybės, bet ir tai, kad pagrindinis jų skiriamasis bruožas, išskiriantis demonus iš angelų, yra pikta valia ir sukilimas prieš Dievą (t. y., demoną demonu padaro ne jo substancija ar kilmė, bet moralinis pasirinkimas priešintis Dievui ir moralinis siekis siekti blogio (nes demonui tai - pagrindinis būdas priešintis Dievui)).

Gana akivaizdu, kad bent jau funkcinio lygmeniu raganų medžiotojų ir demonų gaudytojų įsitikinimai ir bent dalis XVIII, XIX, XX a. ar dabartyje veikiančių šamokslo teorijų funkcionuoja de facto identiška. Iš esmės tiek šamokslo teorijos, tiek demonologiniai naratyvai plito ir vis dar plinta tekstų pagalba (Nors būtina pripažinti, kad radijo, televizijos ir interneto dėka tiek vieni, tiek kiti įsitikinimai taip pat pradėjo plisti balso ir/arba vaizdo įrašo formomis), ir skaitytojo požiūris į šiuos tekstus tiesiogiai priklauso nuo to, ar jis ar ji iš anksto pritaria tų tekstų prielaidoms (tokioms, kaip "raganos ir demonai yra atsakingi už įvairius blogus įvykius" arba "miestą /šalį /pasaulį kontroliuoja piktavališkas ir slaptas šamokslas arba šamokslai"). Šie tekstai taip pat siekia patraukti neapsisprendusius skaitytojus savo pusėn ir įtikinti savo teisumu. Tiek šamokslo teorijos, tiek pasakojimai apie raganas ir demonus gali pasirodyti keisti ar juokingi, bet tik su sąlyga, kad jais nebetikima rimtai, t. y., jie nebėra traktuojami kaip tikrovė, ar bent tam tikrą tikrovės dalį aprašantys ar kaip nors kitaip smarkiai su tikrove susiję naratyvai. Lygiai taip pat, kaip pasakos liaujasi buvusios baisios, kai vaikai suvokia, kad joks vilkas nesiruošia jų praryti gyvų, o po jų lova nesislepia pabaisa, taip pat ir pasakojimai apie apsėdimus, raganų užkeikimų sukeltas ligas ir badmečius, ar šamokslininkų vykdomas ritualines žmonių aukas gali atrodyti keliantys šypsena tik tada, kai į juos nežiūrima rimtai – kai nebetiki, kad tai iš tiesų gali įvykti.

2.4. Raganos ir raganiai kaip šamokslininkai: daktaro Fausto atvejis

Vienas iš klausimų, kuriuos būtina aptarti – ar XVI-XVIII amžiaus raganų, raganių bei kitų transcendencijos ženklų pažymėtų būtybių personažai gali būti lyginami ir yra panašūs į XIX-XX amžiaus tamsiuose

kambariuose pasaulio pavergimą planuojančius sąmokslų teorijų veikėjus. Vienas geriausių būdų tai padaryti – aptariant pačius personažus, parodant šių ir kitų panašumus ir skirtumus.

Ar raganos ir sąmokslininkai - savo naratyvų “atpirkimo ožiai” - veikia identiškai? Ir vieniems, ir kitiems yra būdingos dvi savybės - piktavališkumas ir maskavimasis. Raganos apsimeta paprastomis kaimo moterimis, tuo pat metu kai sąmokslininkai vaidina geranoriškus filantropus, t. y., jie maskuojasi, apsimesdami, esą jie iš tiesų yra visiškai kitokie. Taip pat tiek sąmokslininkai, tiek raganos šiuose naratyvuose veikia tokiais būdais, kad jų veikla pakenktų visuomenės nariams. Tai nereiškia, kad raganos ar sąmokslininkai būtinai vaizduojami ar aprašomi kaip vien veikiantys iš piktos valios, t. y., blogi dalykai yra pagrindinis jų siekis, kurių jie siekia panašiai, kaip Imanuelio Kanto etinis subjektas siekia elgtis taip, kad jo maksima virstų universaliu dėsnium. Tačiau jie visada vaizduojami kaip veikiantys visų pirmiausia savo naudai ir veikiantys tokiais būdais, kurie yra žalingi kitiems žmonėms. Netgi tada, kai raganos ar sąmokslininkai yra aprašomi kaip užsiimantys “gera” veikla, pvz., raganos vaizduojamos gydančios ligonius, o įsivaizduojamas sąmokslininkas - aukojantis milijonus kovai su badu, šie veiksmai yra aprašomi kaip nenuoširdūs ir skirti visų pirmiausia žmonių klaidinimui ir tikrosios piktavališkos būtybės prigimties maskavimui. Taip pat tiek raganos, tiek sąmokslininkai yra vaizduojami kaip socialios būtybės – t. y., kitaip nei vampyrai ar vilkolakiai, kurie slepiasi už visuomenės ribų (kapinėse, miškuose, kriptose ar apleistose pilyse) ir savo elgesiu primena vienišus grobuonis, raganos ir sąmokslininkai ne tik slepiasi visuomenės viduje, bet ir bendradarbiauja, kad visuomenei kenktų. Naratyvuose net aprašomi tiek vienu, tiek kitų suvažiavimai ir susitikimai: raganos aprašomos, kaip susitinkančios dideliuose sąskrydžiuose: Vokietijoje ir Čekijoje teigiama, kad sąskrydžiai vyksta Šventosios Valpurgijos dienos išvakarėse (vad. Walpurgisnacht metu) (Mitologijos enciklopedija 1, 1997: 144), tuo metu Britanijoje ir Airijoje buvo manoma, kad raganos susitinką Halloweeno - t. y., Visų Šventųjų dienos išvakarės - metu. Buvo netgi identifikuojamos šių sąskrydžių vietos - pvz., taip vadinamieji “Plikieji kalnai” Lenkijoje ir Ukrainoje (Даль 1888), legendinė Blokulos sala prie Švedijos krantų (Sinclair, 1814: 112), Brockeno kalnas Šiaurės Vokietijoje (Goethe, 1999 : 261), ar netgi Šatrijos kalva Lietuvoje. Tas pats galioja ir sąmokslų teoretikų naratyvams - sąmokslininkai yra aprašomi kaip susitinkantys tam tikrose vietose tam tikru laiku, kad spręstų jiems ypač svarbius dalykus. Ir lygiai taip pat kai kurios vietos sąmokslų teoretikų literatūroje - tokios kaip “Bohemian Grove” stovyklavietė Kalifornijoje, Area 51/ Groom Lake karinė oro bazė Nevadoje, Bilderbergo viešbutis

Nyderlanduose ar tarptautinis Denverio oro uostas Kolorade - tampa pusiau mitinėmis vietomis ir yra apvelkamos paslapties ir keistumo mantija (pvz., įvairios sąmokslų teorijos teigė, esą Area 51 karinėje oro bazėje yra slepiami sudužę ateivių laivai ir nežemiškų būtybių kūnai, po Denverio tarptautiniu oro uostu driekiasi milžiniški tunelių kompleksai, kuriuose įsikūrusi pasaulį pavergti norinčios organizacijos būstinė, o Bohemian Grove stovyklavietėje vyksta satanistiniai ritualai, kurių metu aukojami žmonės).

Vienas svarbus elementas, vienijantis tiek Fausto tipo raganių (pvz., Lenkijos legendų poną Twardovskį), tiek folklorines raganas (pvz., raganą iš brolių Grimų „Jonuko ir Grytutės“ pasakos) yra tam tikras slaptumo ir maskavimosi elementas. Nors tiek skaitytojas, tiek autorius kuo puikiau suvokia Johaną Faustą ar Grimų pasakų raganą esant kitokią, t. y., magišką ir palytėtą anapusinio pasaulio, kiti naratyvo veikėjai (Margarita, Vagneris, Valentinas, Jonukas ir Grytutė) iš pradžių to nepastebi, ir Johanas Faustas jiems atrodo kaip ekscentriškas mokslininkas, o ne asmuo, sudaręs sandorį su velniu, „Snieguolės“ ragana atrodo kaip graži karalienė, nors iš tiesų yra pasipūtusi žmogžudė, o „Jonuko ir Grytutės“ ragana - kaip keista senutė, gyvenanti meduoliniame namelyje, o ne vaikų mėsa mintanti žmogėdra. Kitais žodžiais tariant, vienas pirmųjų šių dviejų skirtingų veikėjų elementų yra paviršutiniško nekaltumo kaukė, slepianti kur kas nemalonesnę giluminę tikrovę. Vienas šių kūrinių įtampos šaltinių – ne tik pagrindiniams veikėjams tenkantys iššūkiai, bet ir tai, jog pagrindiniai veikėjai, pvz., Snieguolė, neatpažįsta ir negali atpažinti antagonistė slypinčios grėsmės, nes negali atpažinti antagonisto (pvz., piktosios karalienės) kaip antagonisto.

Žinoma, egzistuoja ir kai kurie svarbūs skirtumai. Ragana įvairiose pasakose kone visuomet funkcionuoja visų pirmiausia kaip tam tikra neigiama jėga – t. y., kaip pagrindinis antagonistas arba kaip vienas iš įveikiamų iššūkių. Tačiau daktaras Faustas ir ponas Twardowski yra dažniausiai įsivaizduojami kaip savo istorijų protagonistai, t. y., ne kaip blogio jėgos, bet kaip pagrindiniai veikėjai. Šis skirtumas yra svarbus, bet jo nereikėtų pernelyg sureikšminti. Herojiškas, ar bent jau pozityvus Johano Fausto įvaizdis atsiranda apšvietos epochoje, J. W. Goethes poemoje „Faustas“, o ankstesniuose kūriniuose, tokiuose kaip Christopherio Marlow „Tragiška daktaro Fausto istorija“ ar pirmą kartą Fausto legendą aprašančioje knygoje Historia von D. Johann Fausten, Johanas Faustas yra tragiška ir pasmerkta figūra, pamokymas, jog sutartis su velniu veda tik į žūtį ir į pragarą. Marlowe pjesėje maldaujantis gailesčio ir atleidimo Faustas yra Mefistofelio ir kitų velnių nutempiamas į pragarą, tuo tarpu vokiškose legendose vis dar trūkčiojantis Fausto kūnas randamas ant mėšlo krūvos. Maža to, kai kuriose legendose, pvz., Adalberto Kuhno rinkinyje Märkische

Sagen und Märchen rinkinyje esančioje legendoje „Daktaras Faustas Neuruppine“ teigiama, esą Johanas Faustas nebuvo žmogus ir turėjo arklio kojas (t. y., turima omenyje, kad Faustas buvo demonas arba mitinė būtybė) (Ashliman: 2021). Kituose vokiško folkloro kūriniuose Faustas, panašiai, kaip Grimų pasakų raganos, kuo puikiausiai atlieka antagonisto arba kliūties vaidmenį – pvz., legendoje „Daktaras Faustas Erfurte“ protagonisto vaidmenį atlieka Faustą atgal į tikėjimą sugrąžinti turintis vienuolis daktaras Klinge, o legendoje „Daktaras Faustas ir Melanchtonas Wittenberge“ Faustas yra blogio jėga, naktį siunčianti Faustą į krikščionių tikėjimą atversti mėginusiam doram krikščioniui kiaule pasivertusį velnią (šioje istorijoje Faustui šis bandymas kerštauti nepasiseka – anoniminis doras krikščionis įžeidžia velnią, ir šis pabėgęs kitą dieną skundžiasi Faustui (ibid)).

Dar įdomesnis yra Mefistofelio personažas ir radikali velnio personažo transformacija. Naujajame Testamente demonus išvarantis Jėzus ir jo mokiniai neturi ilgų diskusijų su velniais apie gėrio ir blogio prigimtį, daugiausia, kas įvyksta, pvz., demono, pasivadinusio „Legionu“ atveju, yra vardo išsiaiškinimas ir po to sekantis demono išvaymas. Jėzaus gundymo metu su Šėtonu irgi nėra diskutuojama – Jėzaus atsakymai yra paprasti, trumpi, lakoniški. Demonai šiuose tekstuose net neatrodo kaip būtybės, su kuriomis būtų verta diskutuoti, lygiai kaip nebūtų verta diskutuoti su plėšikais, lovoje užsiveisusiomis blakėmis ar į grūdų saugyklą prasmukusiomis žiurkėmis. Tačiau Naujaisiais laikais santykis su velniu pasikeičia – užuot buvęs sprendimo (pvz., egzorcisto įsikišimo) reikalaujanti problema ar doram gyvenimui trukdanti kliūtis, demonas yra pradedamas vaizduoti kaip savarankiškas personažas, maža to, kaip vienas įdomiausių savarankiškų personažų – pvz., Mefistofelis Marlowe „Tragiškoje daktaro Fausto istorijoje“. Žinoma, dar nėra pasiekama Naujaisių laikų stadija, kurioje demonas virsta tragiška figūra (pavyzdys galėtų būti Lordo Bairono „Kaine“ aprašytas Liuciferis) ar de facto kitu pagrindiniu personažu (kaip, pvz., Mefistofelis Goethe’s „Fauste“), tačiau jau galima stebėti aiškų asimetrijos tarp žmogaus ir demono nykimą – demonas nebėra vien tik liga, kliūtis, pagunda ar neganda – jis įgyja savo balsą. Jis tampa veikėju, turinčiu savo nuomonę. Kitais žodžiais, riba tarp žmogaus ir demono, arba žmogaus ir ne-žmogaus nublanksta ir tampa neryški. O nuo čia vienas žingsnis iki sąmokslininko įvaizdžio – pakanka demono ragus pakeisti ant rankos dėvimu žiedu su akimi trikampyje.

2.5. Žydas gėjus demonas: Šamokslininko kaip „kito“ įvaizdis šamokslo teorijose

Vienas elementų, jungiančių tiek demonologinius, tiek šamokslo teorijų naratyvus – tai šamokslininko (nesvarbu, ar tai būtų ragana, ar raganius, ar satanistų kulto narys, ar bankininkas, ar žydas, ar slaptosios draugijos narys, ar homoseksualas, ar dar kas nors) figūra – viena vertus šalia esančio ir priklausančio kasdienybės erdvei, kita vertus – tolimo, slapto, pasislėpusio, piktavaliu bei svetimo – figūra. Visuose šiuose skirtinguose naratyvuose – tiek M. Hopkinso „Raganų atradime“ ar H. Kramerio „Raganų kūjyje“, tiek „Siono išminčių protokoluose“ ar W. M. Cooperio „Štai palšas žirgas“, akcentuojama ypač svarbi blogio jėgų savybė ir galia maskuotis bei apsimesti niekuo nepavojingais visuomenės nariais, tuo pat metu slapta planuojant kenkti ir kenkiant tai pačiai visuomenei ar netgi organizuojant ir įgyvendinant tos visuomenės bei jos vertybių ir gyvenimo būdo sunaikinimą „iš vidaus“. Nors populiariojoje kultūroje šamokslininkai dažniausiai vaizduojami kaip tamsūs siluetai pritemdytame kambaryje (taip išryškinant jų atstumą bei slaptumą), galiausiai atomazgoje jų veidai atidengiami, slepiančios kaukės nuplėšiamos, ir žiūrovai juos atpažįsta. Šamokslininko ir išdaviko personažas – nesvarbu, ar tai būtų Šekspyro pjesių veikėjai Jagas, Brutas ir Kasijus, karaliaus Lyro dukros Goneril ir Rigal, krikščioniškųjų evangelijų Judas Iskariotas, ar Georgeo Orwello „1984“ pagrindinė veikėja Winstoną išduodantis O’Brienas, visus šiuos veikėjus vienija tai, kad jų išduotieji jais pasitikėjo ir laikė juos jeigu ne draugais ir bendražygiais, tai bent jau potencialiais sąjungininkais. Šamokslo teorijų šamokslininkai išduoda ne tik pavienius asmenis (nors kuo puikiausiai gali egzistuoti tokie šamokslo teorijų naratyvai, kurių aukomis laikomi tik vienas ar keli, dažniausiai labai galingi ir įtakingi asmenys, pvz., JAV prezidentas J. F. Kennedy), bet ir visą visuomenę bei visuomenės vertybes. Raganos išduoda ne tik jų tiesiogiai nuskriaustus žmones ar savo bendruomenę (miestą ar kaimą), bet visą krikščionių bendruomenę – bažnyčią ir jai vadovaujantį Dievą. Tačiau tiek šamokslininkai, tiek raganos gali įvykdyti šias išdavystes, kuriomis yra kaltinami, tik sėkmingai pasislėpdami bei funkcionuodami kaip savo išdavystės objekto – šiuo atveju, savo bendruomenės, visuomenės, ar šalies dalys. Jų keliamas pavojus kyla iš to, kad jie yra nematomi ir slepiasi tarp paprastų žmonių (tuo jie taip pat primena serijinius žudikus, pvz., Dahmerį, Bundy, ir kitus).

Šamokslo teorijų objektas – šamokslininkai, ar bent jau dalis šamokslininkų – šiuo atžvilgiu visada suvokiami kaip išdavikai. Tačiau tam, kad visa socialinė grupė – religija, tautybė, organizacija, seksualinė

orientacija ar institucija, o ne pavieniai individai būtų suvokiami ir identifikuojami kaip išdavikai, jie privalo a priori visuomenėje pasižymėti tam tikru svetimumo bei uždaramo elementu, suponuojančiu, esą šių asmenų „visuomeninis veidas“ radikalčiai skiriasi nuo tikrosios, „už uždarytų durų“ funkcionuojančios tapatybės. Būtent dėl šių priešasčių sąmokslų teorijų taikiniu yra pasirenkamos jau a priori stigmatizuotos asmenų grupės: stigmatizavimas verčia grupę užsidaryti siekiant ne tik išsaugoti savo tapatybę, bet ir išvengti prieš ją nukreiptos agresijos ir išpuolių, kurių jie susilauktų, viešai rodydami savo priklausymą grupei. Tačiau šis savisaugos išprovokuotas užsidarymas sąmokslų teorijose yra transformuojamas į šios grupės piktavališkumo patvirtinimą, teigiant, esą jeigu šios grupės priešininkų metami kaltinimai būtų netikri, šiai grupei toks slaptumas nebūtų būtinas. Tokiu atveju įvairios grupės – homoseksualai, žydai, masonai, jėzuitai ar kiti – patenka, ar tiksliau tariant yra įstumiamos, į neišsprendžiamą ir bjaurią dilemą, kurioje bet koks jų pasirinkimas – tiek viešas funkcionavimas, tiek viešumo neigimas ir savanoriškas slaptumas – yra netenkinančios alternatyvos. Maža to, uždaros grupės su laiku imamos suvokti kaip mažiau žmonės ir labiau šalia egzistuojančios į žmones panašios būtybės, ir todėl dažnai jos tampa keistų stereotipų ar net gandų apie jų magiškas galias objektais (ką puikiai iliustruoja Lietuvoje vis dar sutinkami įsitikinimai apie ypatingus romų sugebėjimus).

Sąmokslininkai sąmokslų teorijose taip pat gali būti skirstomi pagal jų motyvaciją. Nors sąmokslų teorijose sąmokslininkai visada vaizduojami kaip siekiantys *sąmokslų teoretiko* požiūriu blogų ar netinkamų tikslų (nors kokie nors kiti asmenys, pirmą kartą išgirdę šią sąmokslų teoriją, su sąmokslininkų tikslais galbūt netgi sutiktų), yra labai didelis skirtumas, kodėl, dėl kokių priešasčių sąmokslininkai vykdo šias veiklas. Sąmokslininkų motyvacijas sąmokslų teorijų naratyvuose galima suskirstyti į tris grupes: nihilistinę motyvaciją, egoistinę motyvaciją bei neteisingą altruistinę motyvaciją. Pirmuoju, nihilistinės motyvacijos atveju, teigiama, kad blogio sklaida ir įgyvendinimas pats savaime yra sąmokslininkų siekis. Šiuo atveju sąmokslininkas menkai skiriasi nuo kokios nors demoniškos būtybės, o kartais, kaip, pvz., D. Icke'o sąmokslų teorijose, yra per New Age ir sąmokslų teorijų prizmę peraiškinta demoniška būtybė. Bet kokia sąmokslininko gaunama nauda yra antrinė jo vykdomai žalai. Egoistinės motyvacijos atveju sąmokslų teorijoje aprašomi sąmokslininkai suvokia vykdančią žalingą ar netinkamą veiklą, tačiau jų gaunama asmeninė nauda nusveria šią žalą arba ši žala yra tiesiog jų ignoruojama. Šiuo atveju šios motyvacijos sąmokslininkai skiriasi nuo pirmojo tipo tuo, kad jų pirminė jų motyvacija yra asmeninė nauda – pavyzdžiui, galia ar turtai, ir kurios jie

siekia nepaisydami jų sukeltos žalos visuomenei ar žmonijai. Nors „nihilistai“ ir „egoistai“ iš šono sąmokslu teorijų naratyvuose atrodo gana panašiai, juos skiria jų pirminė motyvacija. Pirmieji siekia kenkti, ir bet kokia jų gaunama nauda yra malonus plusas. Antrieji visų pirmiausia siekia asmeninės naudos, o bet kokia sukelta žala yra suvokiama kaip kolateralinė žala. Trečiasis, neteisingos altruistinės motyvacijos tipas veikiausiai yra pats įdomiausias – šie sąmokslu teorijose aptinkami sąmokslininkų įvaizdžiai pasižymi tuo, kad sąmokslu teoretikas aprašantis šiuo sąmokslininkus sutinka, esą šie sąmokslininkai siekia, *sąmokslininkų* nuomone, gerų tikslų, tačiau kritikuoja šių sąmokslininkų „gerų tikslų“ sampratą, teigdamas, esą šie „geri tikslai“ nepateisina jų siekimui naudojamų blogų priemonių. Šis „altruistiško, tačiau neteisingai gerį ir blogį suvokiančio sąmokslininko“ personažas yra ypač įdomus, nes kitaip nei du pirmieji sąmokslininko personažo tipai, šis nėra a priori amoralus ar anti-moralus, t. y., jo atveju blogi veiksmai kyla iš klaidos, o ne iš tam tikro anti-moralus vidinio principo ar gėrio/blogio dichotomijos pakeitimo radikaliai egoistine „man naudinga“/“man nenaudinga“ dichotomija.

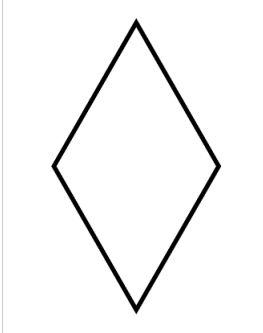
Tiek tikėjimas raganomis ir demonais, tiek tikėjimas piktavaliais sąmokslininkais (nesvarbu, ar šie sąmokslininkai būtų žydai, bankininkai, masonai, satanistai, ateiviai ar dar kas nors) pasižymi kone identiška struktūra. Pasaulyje aptinkamas vienoks ar kitoks blogis, kuris gali būti senų santvarkų sugriuvimo ir naujų santvarkų nebuvimo įgalintas chaosas, ekonominė krizė, pandemija, ar galios centrų persiskirstymas, kuris negali būti paaiškintas paprastai (jeigu iš viso gali būti paaiškintas). Siekiant šį blogį paaiškinti, yra teigiama, kad tam tikra grupė yra atsakinga arba buvo atsakinga už šio blogio realizaciją ir įgyvendinimą, kitais žodžiais, kad blogis neatsirado savaime, bet buvo sukeltas ir turėjo priežastį. Taip pat svarbu tai, kad abiem atvejais teigiama, esą tas blogis buvo sukeltas ne atsitiktinumų ar klaidų dėka, bet tyčia, t. y., blogio sukėlėjai to siekė, ir juos pašalinus, pasišalintų ir pats blogis. Nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tuo nieko nepasiekama, nes epistemologinė blogio kilmės problema taip nėra išsprendžiama, svarbu pastebėti, kad šiuo atveju sprendžiama ne epistemologinė, bet egzistencinė blogio problema (t. y., svarbiausias klausimas šiuo atveju yra ne „iš kur ateina blogis?“ ar „kaip šis blogis įmanomas?“, bet „ką būtų galima padaryti, kad jis būtų sustabdytas?“). Sukūrus blogiui priežastį, jis yra įrašomas į sudėtingesnę pasaulio sistemą, ir užuot buvęs neaiškiu, sistemą griaušančiu svetimkūniu, jis tampa normalia, paaiškinama sistemos dalimi, į kurią galima reaguoti.

Prieš neaiškų, išskydusį blogio ir netvarkos pojūtį neįmanoma veikti tiesiogiai – tačiau sukūrus jį įkūnijantį atpirkimo ožį, tokį kaip „raganos“ ar

„šamokslininkai“, tampa įmanomi prieš įsivaizduojamą blogio šaltinį nukreipti veiksmai. Žinoma, nei raganų medžioklės, nei susidorojimas su įsivaizduojamais šamokslininkais realios situacijos nepakeičia, tačiau žmogui, tikinčiam, kad jo ar jos problemų šaltinis yra visuotinis šamokslas, taip neatrodo. Pats blogio šaltinio įvardijimas ir lokalizavimas, atpirkimo ožio sukūrimas veikia kaip tam tikra „terapinė“ priemonė. Maža to, šis prieš įsivaizduojamą blogio šaltinį nukreiptas veiksmas patvirtina veikiančiojo svarbą bei galią bei suteikia viltį, kad jis ar ji gali pakeisti situaciją, užuot buvęs pasyviu veikėju. Ir ypač svarbu yra tai, kad kol šios egzistencinės, nesaugumo pojūčio ir blogio patirties sukeltos problemos nebus išspręstos, šamokslininkų ir raganų medžioklės nesibaigs – teisingos informacijos įgijimas gal ir gali paveikti elgtis kitaip asmenis, kurie nėra ypač suinteresuoti gaudyti „raganas“ ar demaskuoti „šamokslininkus“, tačiau tai veikiausiai nepakeis kitų elgesio.

Šamokslininkai (maksimalus žinojimas, maksimali politinė galia, minimali moralinė galia, minimali morale)(mažas kiekis)

Masės (minimalus žinojimas, vidutinė politinė galia, vidutinė moralinė galia, vidutinė morale)(didžiausias kiekis)

Šamokslų teoretikai (maksimalus žinojimas, minimali politinė galia, maksimali moralinė galia, maksimali morale) (mažas kiekis)

1 pav. Socialinių grupių (šamokslininkų, masių, šamokslų teoretikų) įvaizdžiai šamokslų teorijoje

Šamokslų teorijoje šamokslininkai (ir visa žmonija) vaizduojami tam tikroje „blogio hierarchijoje“, kurioje šamokslininko personažo galia yra tiesiogiai proporcinga šamokslininko ištikimybei anti-moralės dėsniui. Ši įvaizdį, kaip šamokslų teorijos traktuoja pasaulį ir visą žmoniją, puikiai iliustruoja aukščiau pateikta rombo iliustracija – žmonija yra padalinta į šamokslininkus, pilkas mases, kurios pačios to nežinodamos vykdo šamokslininkų įsakymus, ir šamokslų teoretikus, ypatingu žinojimui apie šamokslininkus, jų veiklas ir tikrąją pasaulio padėtį pasižyminčius asmenis. Nors vadinamosios „pilkosios masės“ ar „žmonės avys (sheeple)“ yra didžiausia populiacijos dalis, jie šiame didžiuliam naratyve yra gan

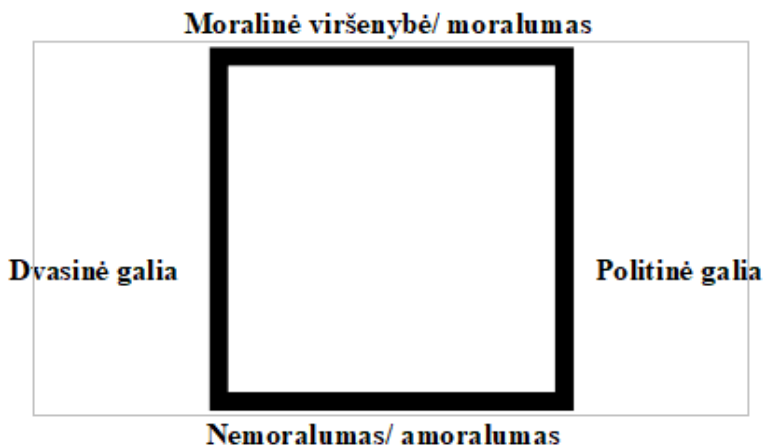
nesvarbūs – viso labo ištekliai, dėl kurių protų ir širdžių grumiasi sąmokslininkai ir sąmokslų teoretikai. Tą lemia tai, jog sąmokslų teorijose masės, kitaip nei sąmokslininkai ar sąmokslų teoretikai, nepasižymi jokių ypatingu žinojimu, jos yra vaizduojamos apgautos, užmigusios arba nemąstančios (taip pat galima paminėti, kad sąmokslų teoretikai dažnai jų įsivaizduojamai masių būklės iliustracijai pasirenka Platono „Valstybėje“ aprašytą urvo gyventojų – prie sienos prirakintų žmonių, manančių, kad šešėliai ant sienos yra tikrieji daiktai, įvaizdį). Kita vertus, save sąmokslų teorijose sąmokslų teoretikai pateikia kaip tam tikrus sąmokslininkų antipodus, kurie, kaip ir sąmokslininkai, pasižymi ypatingomis žiniomis apie šį pasaulį, tačiau yra moralūs ir siekia gėrio (t. y., status quo pakeitimo), kitaip nei sąmokslininkai, kurie yra nemoralūs ir siekia blogio (status quo išsaugojimo arba status quo pakeitimo blogesne situacija). Taip pat sąmokslų teoretikai save vaizduoja kaip neturinčius politinės galios, bet tai toli gražu nereiškia, kad sąmokslų teoretikai, tokie kaip W. M. Cooperis ar D. Icke'as, save laiko bejėgiais – veikiau jie pasaulinį savo konfliktą su „sąmokslu“ suvokia per Dovydo ir Galijoto kovos prizmę. Šiame simboliniame įvaizdyje sąmokslas ir jo sudėtinės dalys traktuojamos kaip Galijotas – fiziškai stiprus, tačiau stokojantis moralinės tvirtybės, o tuo pat metu sąmokslų teoretikai save tapatina su Dovydu – t. y., nors ir neturinčiais tokios akivaizdžios, pasaulinės galios kaip jų įsivaizduojamas priešas, tačiau turintis slaptos, akiai neregimos galios, kylančios iš jų moralinio teisumo. Tai taip pat reiškia, kad sąmokslų teorijose dažnai atsispindi Umberto Eco įvardyti urfašizmo bruožai. Priešas – piktavališkas sąmokslas tuo pat metu vaizduojamas kaip nepaprastai galingas (politinės galios ir slaptos įtakos dėka), bet ir nepaprastai silpnas (moralinio sugedimo ir nemoralumo dėka). Šio „sąmokslu“ priešas, su kuriuo tapatinasi sąmokslų teoretikai (pvz., QAnon sąmokslų teorijų „autorius“ Q) yra tuo pat metu įsivaizduojamas kaip politiškai silpnas, tačiau dvasiškai/moraliai ypatingai galingas.

Labai panašu, kad sąmokslų teorijose sąmokslininkų personažai yra suvokiami per tam tikrą dialektinės etikos prizmę – aukščiausiam galios ir žemiausiam moralės piramidės laiptelį šiose teorijose yra patalpinami nihilistiškai motyvuoti ir blogio vardan blogio siekiantys sąmokslininkai. Kiek aukštesnėje moralės piramidės pakopoje ir kiek žemesnėje galios piramidės pakopoje yra patalpinami altruistiškai motyvuoti ir egoistiškai motyvuoti sąmokslininkai, kurie dažnai įsivaizduojami kaip esantys tiesiogiai pavaldūs nihilistiškai motyvuotiems sąmokslininkams ir vykdančiams šių valią. Dar šiek tiek žemiau galios piramidėje ir šiek tiek aukščiau moralės piramidėje galima aptikti galios instancijas, tokias kaip edukacinės, sveikatos apsaugos institucijos, kariuomenė ar policija – t. y.,

grupės, kurios sąmokslų teorijoje yra aprašomos kaip tiesiogiai pavaldžios sąmokslininkams, tačiau tuo pat metu nežinančios nieko apie sąmokslininkus, jų hierarchiją ar sąmokslininkų tikslus – kitais žodžiais, taip vadinami „naudingi idiotai“. Žemiau galios piramidėje patalpinama galios institucijoms nepriklausantys visuomenės nariai – jie, savo ruožtu, yra suvokiami kaip sąmokslininkų bei šiems pavaldžių galios institucijų aukos – būtent dėl šių priežasčių, jeigu sąmokslų teorijų naratyvuose galios institucijų atstovai (policininkai, kariškiai, ar gydytojai) gali būti lyginami su sarginiais šunimis, „nepabudę“ visuomenės nariai šiuo atveju dažniausiai yra lyginami su avimis („sheep“, paž. „žmonės-avys“) arba mėsiniais galvijais (W. M. Cooperio „cattle“).

Kitai variant, sąmokslų teorijos yra galios ir paklusnumo santykius (tikrus ar išgalvotus) aprašančios teorijos, kurių naratyvuose aprašomi įvairių grupių saitai. Maža to, šiuose naratyvuose aprašomų vieno ar kitų veikėjų žinojimo ir galios kiekis yra tiesiogiai proporcingas šių veikėjų amoralumui ar nemoralumui (kitais žodžiais, patys galingiausi veikėjai šiose sąmokslų teorijose yra vaizduojami kaip labiausiai nemoralūs). Vienintelė išimtis – sąmokslų teorijų skleidėjai, kurie šiuose naratyvuose atsiduria paradoksaliaje, anapus sistemos egzistuojančioje vietoje – t. y., šiuose naratyvuose jie pasižymi ypatingu „meta-žinojimu“, žinojimu apie slaptą, visas kitas sistemas įgalinančią sistemą, patys nebūdami šios sistemos, šio sąmokslų dalimi, beigi užimdami (sąmokslininkų atžvilgiu) aukštesnę moralinę poziciją. Galima netgi teigti, kad sąmokslų teorijose sąmokslų teorijų skleidėjas ir tikintysis, angl. „real believer“ funkcionuoja tarsi sąmokslininko antrininkas (arba sąmokslininkas funkcionuoja kaip sąmokslų teorijų skleidėjo „veidrodinis atspindys“) – abu šie veikėjai pasižymi ypatingu žinojimu (t. y., naratyve jie abu yra aprašomi kaip turintys ypatingą žinias, leidžiančias įžvelgti tikrąją, giluminę pasaulio struktūrą bei išskiriančias juos iš pilkos masės), tačiau radikaliai skiriasi savo galios ir moralinėmis pozicijomis: sąmokslininkas yra vaizduojamas kaip ypač galingas bet nepaprastai nemoralus, o sąmokslų teoretikas – kaip stokojantis politinės galios, tačiau moralus. Tai taip pat reiškia, kad sąmokslininkai šiuose naratyvuose yra aprašomi kaip morališkai ir todėl dvasiškai paliegi ir silpni, tuo metu kai jiems besipriešinsiantys sąmokslų teorijų skleidėjai pasižymi dvasine galia. Tai lemia labai įdomią situaciją, kai sąmokslų teorijose sąmokslininkai, Umberto Eco žodžiais, yra vaizduojami kaip vienu metu nepaprastai galingi ir nepaprastai silpni, tačiau, kad ir kaip keistai tai atrodytų, šių sąmokslininkų priešai, tarp kurių yra ir potencialiu tikinčiuoju galintis tapti sąmokslų teorijų skaitytojas – irgi yra vaizduojami silpni, tačiau tuo pačiu metu galingi. Šiame kvadrato sąmokslų teoretikai užimtą poziciją viršutiniame kairiajame kampe – t. y., pasižymintys stipria vidine dvasine

galia ir moraline viršenybe. Šamokslininkų pozicija būtų visai kitur – apatiniame dešiniajame kampe, aukščiausios politinės galios ir amoralumo bei žemiausios dvasinės galios ir moralumo taške. Ši iliustracija parodo, kaip šamokslo teoretikai suvokia ir suformuoja savo įvaizdį per priešų (šamokslininkų) įvaizdį.

2 pav. kvadratas, iliustruojantis asmenų moralumo ir jų dvasinės galios bei asmenų nemoralumo ir jų politinės galios ryšius šamokslo teorijose

Kaip galima matyti iš pateiktos iliustracijos, šamokslo teorijų šalininkai ir skleidėjai bei šamokslininkai šiuose pasakojimuose yra radikaloje opozicijoje ir yra vienas kitam priešišškai simetriški. Jie taip pat savo „žinojimo dėka“ išsiskiria ar yra išskiriami nuo šio ypatingo žinojimo „kaip yra iš tikrųjų“ neturinčios visuomenės. Tačiau šių dviejų pusių santykis su plačiąja visuomene skiriasi – jeigu šamokslo teorijose šamokslininkai yra aprašomi kaip siekiantys kontroliuoti visuomenę ir laikyti ją nežinioje, šamokslo teorijų kūrėjai, skleidėjai ir tikintys šamokslo teorijomis savo turimas žinias (t. y., šamokslo teorijų naratyvus) suvokia kaip tam tikrą evangeliją, nepaprastai svarbią informaciją kuria jie, norėdami išlikti moraliais ir teisiais, privalo pasidalinti su likusia visuomene (taip šią „pažadindami“, „įtikindami“ ir „atversdami“ į šamokslo teoretikų pusę). Nėra nieko keisto, kad šamokslo teorijomis tikinčiųjų situacija šiuo atveju yra labai panaši į anksčiau minėtą pranašų situaciją – jeigu šamokslo teorijas gretintume su religijomis ar dvasiniais įsitikinimais, šamokslo teoretikai, jų kūrėjai ir skleidėjai užimtų apaštalų ar dvasinių mokytojų poziciją (kai kuriais atvejais, pvz., savo knygos šamokslo teorijų ir New Age („Naujojo amžiaus“) religinius motyvus jungiančio D. Icke'o atveju, būtent taip ir yra nutikę).

3. NUO COGITO IKI DAIKTO SAVAIME: DEMONOLOGIJOS IR SĄMOKSLO TEORIJŲ GENEZĖ IŠ NAUJOS METAFIZINĖS PARADIGMOS

3.1. Substancijos mąstymas ir subjekto mąstymas

Istorinė analizė parodo įdomų reiškinį – Viduramžių pabaiga ir Naujųjų laikų pradžia (o taip pat ir Naujųjų laikų filosofijos pradžia) sutampa su demonologinių įsitikinimų suvešėjimo ir raganų medžioklių pradžia. Jeano Jacqueso Rousseau ir Imanuelio Kanto veikalai, Prancūzijos revoliucija ir apšvietos idėjų apogėjus sutampa su pirmųjų „oficialių“ sąmokslo teorijų, tokių, kaip Augustino Baruelio „Memuarais iliustruojantys jakobinizmo istoriją“ ir Johno Robisono „Sąmokslo įrodymai“ pradžia. Žinoma, patys savaime sutapimai nieko nereiškia ir koreliacija nėra lygi kauzacijai, tačiau atidesnė idėjų kilmės ir kaitos analizė verčia manyti, jog tarp šių, iš pažiūros nepaprastai skirtingų reiškinų egzistuoja subtilesni ir sudėtingesni ryšiai, nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Arba, kitaip sakant, Viduramžių filosofijos, kurią galima būtų įvardyti substancijos mąstymu (t. y., mąstymo, pozicionuojančio substanciją kaip savaime egzistuojančią ir kaip aukščiausią tikrovę) arba metafiziniu mąstymu (nes šiam yra svarbiausi metafiziniai klausimai) pabaiga sutampa su Naujųjų laikų raganų medžioklių ir sąmokslo teorijų pradžia. Tai – taip pat ir subjekto mąstymo (t. y., mąstymo, kuris savaime egzistuojančia, pirmine tikrove laiko subjektą) ir epistemologinio mąstymo (t. y., mąstymo, kuriam svarbiausi epistemologiniai klausimai) pradžia.

Pagrindinis skirtumas tarp substancijos mąstymo ir subjekto mąstymo yra tai, kas laikoma savaime suprantama, nekvestionuojama, pirmine tikrove. Substancijos mąstymas pirmenybę teikia substancijai ir metafizikai, subjekto mąstymas pirmenybę teikia subjektui ir epistemologijai (tai nereiškia, kad substancijos mąstymo atstovai būtinai neigia subjekto egzistavimą, ar subjekto mąstymo atstovai, pvz., Descartesas, kažkaip turi neigti substancijos egzistavimą. Veikiau kam skiriama daugiau dėmesio). Vienas būdų suvokti pasaulį – substancijos mąstymas – tai suvokti tikrovę kaip savaime egzistuojančią, o joje egzistuojantį individą, subjektą, kaip sąlyginį. Galima būtų netgi teigti, kad substancijos mąstymas – tai metafizinis mąstymas, pozicionuojantis bei teigiantis, kad anapus matomos ir patiriamos gamtos egzistuoja *kažkas*. Subjekto mąstymas, yra radikali abejonės mąstymas, ir ši jo abejonė – tai visų pirmiausia abejonė, kad patyrimo ar proto dėka yra įmanoma išsiaiškinti, koks, ir ar išvis yra, tas

kažkas, egzistuojantis anapus patirčių. Šios abejonės dėka *kažkas*, esantis anapus patirčių tampa nepažinus ir todėl nepatikimas. Galima būtų sakyti, kad taip, kaip substancijos mąstymas yra metafizinis mąstymas, subjekto mąstymas yra epistemologinis mąstymas, ir jeigu pirmame svarbiausias klausimas „kas iš tiesų yra?“, antrame šį pakeičia klausimas „ką iš tiesų žinau?“. Ir nors atrodytų, kad tai – visų pirmiausia filosofiniai klausimai, menkai susiję su raganų teismais, sąmokslu teorijomis ar kokiais nors kitais kultūriniais, religiniais ar politiniais reiškiniiais, būtina suvokti, kad substancijos mąstymas bei subjekto mąstymas nėra viso labo intelektualinės mados, bet du skirtingi būdai matyti ir traktuoti pasaulį, taigi ir radikaliai skirtingi būdai gyventi pasaulyje (nes skirtingas pasaulio matymas ir traktavimas taip pat reiškia skirtingus pasaulio horizontus ir gyvenimą juose). Tai vienas pagrindinių argumentų, pagrindžiančių šios disertacijos tezę, jog perėjimas nuo substancijos mąstymo prie subjekto mąstymo transformavo demonologiją, kuri, kartu su transcendentaliniu, subjektą pirmąją ir vienintele tikrove laikančiu pasaulėvaizdžiu įgalino sąmokslu teorijoms nepaprastai palankią kultūrą.

Kaip jau buvo minėta, metafizinis arba substancijos mąstymas pasižymi įsitikinimu, kad pasaulis ar kažkuri pasaulio dalis egzistuoja, ir nepradings bei nepasikeis, jei nebus stebima. Subjektas nesuprantamas, kaip būtinas pasaulio egzistavimui. Epistemologinis/ subjekto mąstymas savo ruožtu pozicionuoja, jog nėra jokios priežasties, kodėl pasaulis ar jo dalys negali išnykti, pasikeisti ar radikaliai transformuotis, kai nebus stebimos. Vienintelė patikima tikrovė, kuria šiuo atveju nebūtina abejoti, yra pats subjektas. Visa kita, taip pat visos tradicijos, autoritetai ar patirtys yra vertos abejonės. Vienas iš epistemologinio/ subjekto mąstymo variantų – paprasčiausiai pripažįsta, kad anapusinis pasaulis, nekoreliuojantis su stebėtoju yra arba pakankamai nesvarbus ir todėl nevertas kontempliavimo, arba neegzistuoja išvis. Kitas variantas – teigti, kad kadangi neįmanoma pasakyti nieko apie tai, ko negalima patirti ir stebėti, šie ne-dalykai neturi kokio nors metafizinio tikrumo. Tai taip pat reiškia, kad subjekto mąstymas teigia, jog pasaulis be žmogaus yra iš principo nepažinus. Substancijos mąstymą būtų taip pat galima, pasiskolinus terminiją iš Quentino Meillassoux, vadinti iki-koreliacionistiniu mąstymu (2008: 13-14), arba kitaip tariant, mąstymu, kuriam įsitikinimas, jog egzistuoja žmonėms nepažinūs, su žmonių patirtimi nesusiję dalykai, tokie kaip daiktai savaime, nėra probleminis. Subjekto mąstymas šiuo atveju būtų tapatus koreliacionistiniam mąstymui, teigiančiam, esą neįmanoma nieko pasakyti apie tai, koks pasaulis yra atsietas nuo jį stebinčio subjekto, koks pasaulis yra, kai jis nestebimas (kas galiausiai įgalina teiginius, esą pasaulis yra tikrai

tai, kas yra stebima ar gali būti stebima šiuo metu, arba teiginius, kad viskas, kas nėra tiesiogiai stebima, nėra pažinu). Pirmajame, substancijos mąstyme, pirminių ir antrinių savybių skirtis vis dar yra prasminga – vis dar verta kalbėti ir diskutuoti apie tai, kokias savybes objektai turi tik tada, kai yra patiriami (pvz., skonį, spalvą, kvapą) ir kurias išsaugo net tada, kai nėra patiriami. Subjekto mąstyme ši skirtis yra beprasmė, nes savybės egzistuoja ne pačiuose daiktuose, bet juos patiriančiame subjekte. Ir tai įvyksta Descarteso ištarto „cogito, ergo sum“ dėka – nors Descartesui skirtis tarp pirminių ir antrinių savybių yra nepaprastai svarbi, ir jis teigia egzistuojant net dvi substancijas, būtent jo metodologinis suabejojimas viskuo leidžia vėlesniems filosofams suabejoti pačiu pirminių savybių ir metafizinės, nuo epistemologijos atsietos tikrovės egzistavimu.

Kaip tai susiję su sąmokslo teorijomis ar raganų šabatais? Perėjimas nuo substancijos prie subjekto, nuo iki-koreliacinistinio link koreliacionistinio, nuo metafizinio link epistemologinio mąstymo nereiškia pasaulio išnykimo, tikrovės uždarymo žmogaus patyrimo, ar nugrimzdimo į solipsizmą (nors galima taip įsivaizduoti). Pasaulis šiuo atveju niekur nedingsta – tačiau jis tampa nepažinus (t. y., visi objektai, visi reiškiniai yra tikri tik tiek, kiek gali būti stebimi ir tik tol, kol yra stebimi. Nebelieka jokios rimtos priežasties teigti ir tikėti, kad koks nors objektas A yra toks pats objektas A, kai nėra stebimas. Pasitikėjimo tikrove nebelieka). Neįmanoma rimtai tvirtinti, kad dalykai išlieka tokie patys nuo jų nususukus, tikėti, kad visi žmonės turi tokią pačią sąmonę ir savimonę (dar kitaip tai vadinama filosofinio zombio problema) ar tikėti, jog tikrai negyvename sapne, simuliacijoje ar pikto demono sutvortoje iliuzijoje. Nepažiniu tapęs pasaulis tampa nepatikimas, ir šį naują požiūrį į pasaulį kaip nepažinų, nepatikimą, ir todėl – blogą ir pavojingą galime aptikti Naujųjų ir Naujaisiųjų laikų kultūroje ir pop-kultūroje. Tą puikiai iliustruoja tokie meno kūriniai kaip filmai „Daktaro Kaligario kabinetas“, „The Dark City“, „They Live“, „Matricos“ tetralogija, ir „Inception“. Visuose šiuose filmuose galime aptikti tokiu motyvus kaip gyvenimas simuliacijoje (Descartesiškame „sapne“), nepatikimo pasakotojo, iškraipančio istoriją, figūra, ar net tam tikras pasimetimas, kurį patiria ryšį tarp sapno ir tikrovės, realybės ir iliuzijos patyrę veikėjai. Šių kūrinių ašis – Descarteso suabejojimas viskuo, netgi tais dalykais, kuriais atrodo neįmanoma abejoti. Toks subjekto mąstymo įgalintas pasaulio virtimas iškreiptų veidrodžių karalyste matomas, nors ir kiek silpnesne forma, ir kituose kūriniuose. Umberto Eco „Prahos kapinės“ ir „Fuko švytuoklė“ irgi puikiai iliustruoja šį subjekto mąstymą – pirmoje knygoje ne tik sukuriama klastotė - „Siono išminčių protokolai“, kurią daugybę žmonių traktuoja tarsi tikrą tekstą, bet ir pats veikėjas pabaigoje

suvokia kenčiantis dėl skilusios asmenybės ir esantis nepatikimas pasakotojas, o „Fuko švytuoklėje“ trijų pagrindinių veikėjų pradėtas projektas – ironiškas bandymas sukurti „visų sąmokslų teorijų teoriją“, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, baigiasi jų tekste aprašytos sąmokslininkų draugijos TRES gimimu. Šitoks tikrovės ir iliuzijos, tiesos ir melo, kitimas, galimybė žaisti šiomis sąvokomis siekiant priversti skaitytoją ar žiūrovą suabejoti pačia tikrovės struktūra yra įmanomas tik mąstyme, kuris vieninteliu tikrovės matu ir pagrindu laiko subjektą – nes subjektas, be savo asmeninių patirčių, neturi priegios prie jokios kitos tikrovės, tačiau tuo pat metu niekada negali būti visiškai įsitikinęs savo asmeninių patirčių tikrumu.

Tačiau subjekto mąstymas atsiduria rimtoje problemoje, kuri tiesiog nepasitaikydavo substancijos mąstyme – tai yra, neatitikimą tarp dviejų aksiomų, sudarančių šį pasaulėvaizdį. Pirmoji jų yra nuostata, kad subjektas negali tvirtai tikėti niekuo, išskyrus savo paties patirtis, nes jis ar ji neturi priegios prie nieko kito išskyrus savo paties patirtis. Tai taip pat reiškia, kad subjektas turėtų visų pirmiausia remtis savo protu ir drįsti viskuo abejoti. Galutinė tokio požiūrio forma – radikalus solipsizmas, neigiantis bet kokių kitų patirčių ir subjektų egzistavimą, teigiant, kad visi kiti „subjektai“ ir „patirtys“ tėra pagrindinio subjekto sąmonės dalys. Kita vertus, kasdienė patirtis puikiai parodo, kad skirtingi subjektai gali turėti radikaliai skirtingas patirtis. Tos skirtingos patirtys gali įvairuoti nuo palyginti nesudėtingų ir menkai besiskiriančių – pvz., trumparegystė, toliaregystė, negebėjimas skirti spalvas ar girdėti tam tikrus garsus, iki labai smarkiai besiskiriančių, pvz., haliucinacijų, kludiesių ir psichozės epizodų. Kaip „Ortodoksijoje“ pastebėjo Chestertonas, bepročio, tikinčio, esą jis yra viščiukas, patirtys yra absoliučiai tikros (1909: 4). Maža to, tai, kad jo patirtys, šiuo atveju buvimo virtu kiaušiniu patirtis, yra visiškai tikra, bet tuo pat metu absoliučiai nesuderinama su visų kitų žmonių – jo draugų, šeimos, ar jį gydančių gydytojų ir slaugytojų patirtimis – ir yra pagrindinė bėda. Substancijos mąstymo paradigmoje būtų galima teigti, ir tiesą sakant, būtent ir būdavo teigiama, esą toks pacientas yra klaidinamas ar kankinamas demonų, kurie jį apgauna, sukeldami netikrus pojūčius, manipuliuodami jo rega, klausia ir kitomis jušlėmis, arba jis apsigaua, interpretuodamas savo paties pojūčius, kuriuos jis patiria jausdamas ir patirdamas pasaulį. Tačiau subjekto mąstymo paradigmoje šis asmuo, šis pacientas neturi jokių kitų būdų ką nors sužinoti apie pasaulį, nei jo paties ar jos pačios patirtys, (kurios, šiuo atveju, galėtų būti įvardijamos kaip buvimo viščiuku ar jausmo, kad esi viščiukas, patirtimis). Labai sunku pasakyti, kodėl šeimos narių patirtys yra teisingesnės nei žmogaus-viščiuko patirtys, ir kodėl šis ligonis turėtų labiau pasitikėti savo šeimos narių ir gydytojų, o ne savo asmeninėmis patirtimis. Ši

problema galioja ne tik individo, bet ir visuomenės bei įvairių jos grupių lygmenyje – kadangi neegzistuoja koks nors visiems bendras horizontas, leidžiantis individams sutarti dėl tam tikrų bendrų gairių tapatumo, o vien tik paskirų individų horizontai, Jeano Francois Lyotardo aprašytas didžiojo pasakojimo subyrėjimas ir mažųjų pasakojimų suvežėjimas yra neišvengiamas. Tokioje situacijoje neįmanoma paaiškinti, kodėl, pvz., sąmokslų teoretikas turėtų atsisakyti savo įsitikinimų sąmokslų egzistavimu ir priimti visuomenėje populiariesnius ir įprastesnius įsitikinimus (sąmokslų teoretikas netgi turi kontrargumentų prieš tokį poelgį, pvz., jis ar ji gali teigti, kad „sąmokslininkai būtent to ir norėtų“). Tiesiog šio byrėjimo pradžia – ne Friedricho Nietzschės paskelbta Dievo mirtis, bet R. Descartesio cogito. Didysis pasakojimas Naujaisiais laikais subyra ne šiaip sau – jis subyra todėl, kad R. Descartesui konstatavus „cogito, ergo sum“, o Imanueliui Kantui deklaravus, kad tikrovė egzistuoja ne anapus subjekto, bet būtent tikrovę sintetinančiame transcendentaliniame subjekte, pats didįjį pasakojimą įgalinęs elementas (substancijos mąstymo paradigma) išnyksta, su savimi nusinešdamas ir didįjį pasakojimą. Jo vietoje suklesti mažieji pasakojimai, tarp jų raganų medžiotojų idėjos apie šabatus ir vėlesnes sąmokslų teorijos.

3.2. Sąmokslų teorijų ryšys su ontologine pasaulėžiūra: nuo substancijos link subjekto

Vienas iš reiškinių, kuriuos galime aptikti Naujaisiais laikais – ne tik raganų teismų (de facto „proto sąmokslų teorijų“) atsiradimas, bet ir jau minėta ontologinės paradigmos kaita, smarkus visą Vakarų kultūrą perkeitęs požiūris į tikrovę bei tikrovės suvokimo pokytis. Šiuo atveju turima omenyje procesas, kurį Friedrichas Nietzsche „Linksmajame moksle“ įvardijo „Dievo mirties“, o Jeanas Francois Lyotaras – „didžiojo naratyvo subyrėjimo“ vardais. Nors Dievo mirtį šis autorius konstatuoja XIX amžiaus antroje pusėje, tenka pripažinti, kad pats specifinio „didžiojo naratyvo“ nykimo procesas prasidėjo žymiai anksčiau (šį laikotarpį galima būtų poetiškai pavadinti „Dievo merdėjimo“ laikotarpiu, o jo pabaigą laikyti 1882 metais, „Linksmojo mokslo“ pirmojo leidimo data). Šiuo atveju turimas omenyje ontologinis posūkis nuo transcendencijos prie transcendentalumo, arba, kitais žodžiais tariant, judėjimas nuo minties sistemų, tikrovės pagrindu laikančių anapus individo esančią substanciją, link minties sistemų, tikrovės pagrindu laikančių subjektą – t. y., individą. Kaip jau buvo minėta anksčiau, šio ontologinio posūkio pradžia derėtų laikyti Renee Descartesio „Samprotavimas apie metodą gerai nukreipti savo protą ir rasti mokslų tiesą“

garsiaja ištarą „cogito, ergo sum“ bei „Apmąstymuose apie pirmąją filosofiją, kuriais įrodinėjamas Dievo buvimas ir sielos nemirtingumas“ jo pateiktus pasaulio iliuziją sukelti pajėgios epistemologinės apgaulės pavyzdžius (sapno pavyzdį ir piktavalių demono pavyzdį). Nors pats Descartesas šią abejonę pasaulio tikrumu naudoja viso labo kaip metodą ir neabejoja substancijos bei Dievo kaip tikrovę įgalinančio principo egzistavimu, šios jo pateiktos idėjos funkcionuoja tarsi sprogmens dagtį uždegantis skiltuvas (t. y., jo pasiūlyta metodinė abejonė atveria kelią abejojimui substancijos egzistavimu paremtoms filosofinėms sistemoms). Šių subjektu paremtų mąstymo sistemų kulminacija – XVIII amžiaus vokiečių idealizmo atstovai, tokie kaip Schellingas, Hegelis ar Kantas. Maža to, Vakarų filosofijos minties istorija nuo pat Descarteso „Samprotavimų apie metodą“ iki vokiečių idealizmo suklestėjimo pasižymi samprotavimais apie substancijos ir subjekto ryšį (šie samprotavimai sudaro ypač svarbią ir, galima netgi sakyti, kertinę Spinozės, Malebrancho, ar Berkeley'io filosofijos dalį). Ir nors iš pirmo žvilgsnio atrodo gana keista, kad paradigmatis poslinkis nuo transcendentizmo (minties sistemų, kuriose tikrovės metafiziniu pagrindu laikoma substancija) prie transcendentalumo (minties sistemų, kuriose metafiziniu tikrovės pagrindu laikomas subjektas) yra kaip nors susijęs ar netgi įgalino Naujųjų laikų raganų teismus bei Naujajusių laikų sąmokslo teorijas, šį ryšį paneigti atrodo gana sunku. Suabejojimas tikrovės patikimumu lemia nepatiklų, demonizuojantį požiūrį į tikrovę, nes tai, kas yra visada nepažinoma, visuomet geriau laikyti pavojumi, nei ne.

Šiuo atveju patys svarbiausi – egzistenciniai bei psichologiniai šio paradigmatis pokyčio padariniai. Tikrovės pagrindu liovusis laikyti anapus asmens esančią substanciją, ir veikia pagrindiniu, neabejotinu tikrovės elementu pradėjus laikyti asmenį-subjektą, tikrovė anapus subjekto tampa efemeriška ir abejotina. Taigi, ji tampa nepažini, ir todėl kupina pavojų. Remiantis Karlo Jasperso „trijų filosofijos šaltinių“ samprata, nuostaba liaujasi buvusi filosofinės minties šaltiniu (nes vargiai įmanoma stebėtis tuo, kuo a priori abejojama, o subjekto mąstymas abejoja viskuo, kas negali būti sutalpinta subjekte), ir pagrindiniais filosofinės minties šaltiniais lieka kiti du – t. y., abejonė bei ribinės situacijos (kitais žodžiais, kančia). Šis pokytis neapsiriboja vien filosofinėmis sistemomis, bet keičia ir visas kitas vakarietiškos kultūros sritis – iš esmės būty galima teigti, kad įvykus šiam pokyčiui, yra pereinama į nepasitikėjimo ir abejonės kultūrą, kurioje viskas, kas yra anapus subjekto tampa abejotina ir net potencialiai pavojinga. Šioje terpėje sąmokslo teorijos, anksčiau užėmusios visų pirmiausia praktinę ar politinę poziciją (tokių sąmokslo teorijų pavyzdžiu galima įvardyti

Prancūzijos karaliaus Pilypo Gražiojo Tamplierių ordinui mestus kaltinimus erezija siekiant pasigviešti Tamplierių turta), perima ontologinius ir etinius elementus. Atrodytų, tai neturėtų nieko pakeisti, tačiau pasaulyje, kuriame neegzistuoja joks ontologiškai ar epistemologiškai patikimas anapus subjekto esantis fenomenas, sunku pagrįsti, kodėl, jeigu anapus subjekto esantys epistemologiniai ar ontologiniai elementai yra a priori nepatikimi, anapus subjekto esantys kiti subjektai turėtų būti etiškai patikimi – netgi sunku tvirtai teigti, esą anapus subjekto esantys kiti žmonės yra subjektai, o ne nesąmoningi, subjektui būdingomis vidinėmis savybėmis nepasizymintys filosofiniai zombiai. Žinoma, negalima teigti, jog skeptiškos ar netgi solipsistinės filosofinės sistemos neegzistavo anksčiau. Tačiau skeptiškas požiūris į tikrovę atgimsta ir išsiplėtoja būtent XVI-XVIII amžiuje, Mišelio Montaigne, Renee Descarteso, Davido Hume'o ir Imanuelio Kanto idėjose. Galima teigti, kad jeigu laikotarpyje iki garsiosios „cogito“ frazės skepticizmas nors ir egzistuoja, jis funkcionuoja po susidūrimo su tikrove (t. y., yra naudojamas kaip įrankis atskirti tikras patirtis nuo netikrų, tiesą nuo nuomonės, ar substanciją nuo „olos šešėlių“), po „cogito“ skepticizmas eina pirmiau: t. y., visos patirtys gali būti suvokiamos kaip a priori netikros, o pats tiesos ir nuomonės skirtumo klausimas tampa labai slidus ir suveltas.

Kuo tai susiję su sąmokslu teorijomis? Sąmokslu teorijos neatsiranda vakuume, jų atsiradimą lemia meta-naratyvas, epistemologinė ir kultūrinė dirva, kurią Naujaisiais laikais radikaliai transformuoja pirmiausia Descarteso vėliau - Kanto ištaros. Tam tikrais atžvilgiais tikėjimas raganų šabatais, o vėliau ir sąmokslu teorijos yra Descarteso „piktavaliu demonu“ ir „sapnu“ mintinių eksperimentų tąsa. Jos patvirtina, kad jei pasaulis iš tiesų būtų pikto demono apžavai arba nuo tikrovės neatskiriamas sapnas, cogito subjektas vis tiek žinotų, kad jis mąsto, ir todėl yra. Tačiau jos, sąmokslu teorijos, taip pat patvirtina, kad nors cogito tikrumu ir egzistavimu neabejojama niekada, dauguma kitų dalykų niekada negali tapti neabejotiniais. Netgi galima teigti, kad tokia, Descarteso prielaidų suformuotame pasaulyje vienintelis neabejotinas dalykas – cogito, subjekto egzistavimas. Tai taip pat reiškia, kad tokia pasaulyje yra racionaliau abejoti ir nepasitikėti viskuo, nei bergždžiai bandyti atskirti tai, kuo derėtų abejoti nuo to, kuo nederėtų abejoti. Ir nors tai atrodo kaip visų pirmiausia menkai su politika ar kasdienybe susijusi epistemologinė problema, tačiau raganų teismai ir sąmokslu teorijų vėjus yra ne kas kita, kaip šių jau anksčiau egzistavusių, Renee Descarteso ir Imanuelio Kanto įvardytų ir kristalizuotų epistemologinių idėjų poveikio kultūrai ir politikai padariniai. Jeigu pasitikėti ir neabejoti galima tik cogito ir transcendentalinio subjekto egzistavimu, tai reiškia, kad yra visiškai racionalu ir logiška nepasitikėti ir

abejoti visais kitais reiškiniiais. Taip pat būtina prisiminti, kad nepasitikėti ir abejoti galima ne tik reiškinių ir objektų egzistavimu (ar tai iš tiesų yra), bet ir jų pavidalais (ar tai iš tiesų yra taip, kaip atrodo). Jeigu objektas ir reiškinys atrodo nepavojingas ir nekenksmingas, tai dar nereiškia, kad jis toks yra – maža to, subjekto mąstymu persmelktame pasaulėvaizdyje protingas sprendimas yra pirmiausia abejoti to objekto paviršiniu nepavojingumu ir nekenksmingumu, užuot priėmus tai kaip savaiminę tiesą. Čia ir susiduriame su praktinės demonologijos ir šamokslo teorijų šerdimi: „traktuoti kokį nors objektą kaip apsimetantį nepavojingu ir nekenksmingu visada yra protingiau nei jį laikyti išties nekenksmingu ir nepavojingu“.

3.3. Šamokslo teorijos ir demonologija: nuo transcendentiško link transcendentalumo

Ankstesniuose poskyriuose jau buvo rašoma apie demonologinius įsitikinimus Naujaisiais laikais ištikusių transformaciją, kurios metu Viduramžiais dominavusią raganavimo ir sandorių su demonais sampratą pakeitė naują, „raganų teismų“ sampratą (pvz., Popiežius Aleksandras IV paskelbė, jog inkvizicija netirs kaltinimų raganyste, jeigu tai nebus susiję su erezija (Pavlac, 2007), o Krameris „Raganų kūjyje“ sutapatino bet kokią raganystę su erezija (2009: 69, 521)). Jeigu Viduramžiais sandoris su velniu ar kaimynams pakenkti skirti burtai būdavo traktuojami kaip nusikalstama, tačiau kaip nors nuo kitų nusikaltimų, pvz., plėšikavimo ar pasikėsinimo į gyvybę, nesiskirianti veikla, Naujaisiais laikais susiduriama su smarkiai pasikeitusiu požiūriu į burtus ir raganavimą (t. y., užuot toliau traktuojamas kaip nuo kitų nusikaltimų savo esme nesiskiriantys nusikaltimai, raganavimas imamas traktuoti kaip ypač pavojingas, radikalai kitoks nusikaltimas, kurį būtina sunaikinti ir kurio sunaikinimui tinka bet kokios priemonės). Taip pat buvo pastebėta, kad tuo pačiu metu įvyksta filosofinės paradigmos pokytis, kuriuo metu pereinama nuo Viduramžiais dominavusio požiūrio, tikrovės pagrindu laikiusio substanciją, prie vokiečių idealizme apogėjų pasiekusio požiūrio, tikrovės pagrindu laikiusio subjektą (t. y., per Renee Descartesa, Baruchą Spinozą ir kitus renesanso mąstytojus pereinama nuo Aristotelio ir Tomo Akviniečio transcendentinio požiūrio į tikrovę prie Imanuelio Kanto transcendentalinio požiūrio į tikrovę, kitaip tariant, nuo mąstymo, traktuojančio tikrovę kaip egzistuojančią anapus ir nepriklausomai nuo subjekto, link mąstymo, traktuojančio tikrovę ar jos pažinimą kaip neatsiejamą nuo subjekto.).

Taip pat būtina paminėti, kad nepaisant tokių filosofų, kaip Meillasseoux, bandymų išėiti anapus subjekto, visuomenė tebeišlieka

subjekto visuomene, o kultūra ir toliau lieka subjekto kultūra. Tą patvirtina daugybė ypatingai garsių meno kūrinų – kino filme „Daktaro Kaligario kabinetas“ pabaigoje sužinome, kas istorija buvo pasakojama nepatikimo pasakotojo, „Matricos“ filmų kvartetas yra paremtas idėja, esą iš subjekto pozicijos neįmanoma tiksliai pasakyti, ar subjektas patiria „tikrovę“, ar tėra mulkinamos kokios nors technologinės simuliacijos, o negalimybės atskirti sapną ir tikrovę problema – viena pagrindinių Christopherio Nolano veiksmo filmo „Inception“ ašių. Filmai, knygos ir kiti meno kūriniai, kurie įmanomi ar kurie yra suprantami visų pirmiausia subjektą pagrindine tikrovės ašimi laikančio mąstymo dėka, galima vardyti ir toliau, tačiau tai neduotų daug naudos. Juo labiau, pagrindinė pastaba nėra atsakymas į metafizinį klausimą „ar subjektas, ar kas nors kita yra pagrindinė tikrovės ašis“, bet paprasčiausias konstatavimas, jog visuomenė gyvena taip, tarsi individualus subjektas būtų pagrindinė tikrovės ašis. Ir taip pat galima konstatuoti, kad visuomenės nariai pradeda gyventi taip, tarsi subjektas būtų pagrindinė tikrovės ašis Naujaisiais laikais.

Iš pirmo žvilgsnio žvelgiant atrodytų, kad filosofinės paradigmos pokytis ir modernių sąmokslų teorijų raida yra mažai kuo susijusios, tačiau pats koreliacijos faktas verčia atidžiau aptarti šią situaciją. Sąmokslų teorijos, ypač globalios ar visą tikrovę apimančios sąmokslų teorijos, vargiai įmanomos Aristotelio ar Tomo Akviničio paradigmoje, kurioje tikrovė yra pagrįsta ir įgalinta išorinio absoliutaus prado, kitais žodžiais, Dievo, logoso ar substancijos. Maža to, šioje paradigmoje aptinkame ir visiškai kitokią, grynai negatyvią, ne-substancinę blogio sampratą – t. y., blogis šiuo atveju yra suvokiamas ne kaip kokia nors savo būti turinti esatis, bet kaip trūkumas, pažeidimas ar nukrypimas nuo normos. Šie du elementai lemia tai, jog šitokiame pasaulio horizonte gyvenantis ir veikiantis asmuo neturi jokios priežasties nepasitikėti pasauliu – t. y., pasaulį tokiu atveju gali būti sunku suprasti, be to, nuolatos yra susiduriama su teodicėjos problema, tačiau ir pati teodicėjos problema yra įmanoma tik laikantis prielaidos, jog pasaulis yra a priori gera, ar bent jau patikima vieta. Ji reikalinga norint paaiškinti, kodėl geroje vietoje sutinkamas blogis. Sąmokslų teorijos ar raganų teismai yra įmanomi laikantis išankstinės prielaidos, kad pasaulis yra bloga, arba mažų mažiausiai nepatikima vieta – kitais žodžiais, arba laikantis pesimistinės, pasaulį blogio ir kančios vieta laikančių gnostinių tradicijų, arba laikantis skeptiškos, apie pasaulį anapus ar be subjekto nieko negalinčios pasakyti naujųjų laikų filosofinės tradicijos.

3.4. Sąmokslas kaip kantiškas daiktas savaime

Imanuelio Kanto „daiktas savaime“ (Ding an Sich) dažnai susilaukia kritikos, kaip perviršinis ar nebūtinasis elementas, per kurį transcendentinis idealizmas tampa netvarkinga ir pernelyg sudėtinga sistema. Daiktas savaime pozicionuoja, kad objektų neįmanoma redukuoti vien iki tam tikrų savybių, kurias kartu į vienumą sujungia transcendentalinis subjektas. Tai reiškia, kad subjekto matomi, jaučiami, girdimi ar kitaip patiriami arba žinomi objektai negali būti redukuoti vien tik iki savybių rinkinių. Visada išlieka tam tikras neapibrėžtumo ir svetimumo subjektui elementas, kitaip sakant, tai, kas dar nėra patiriama ir tai kas iš viso negali būti patiriama.

Žinoma, gali knietėti suredukuoti „daiktą savaime“ iki sąmonės reiškinio, taip panaikinant jo svetimumą transcendentaliniam subjektui, tačiau lieka paprastas faktas, kad žmonės kasdien susiduria su daiktais savaime. Vienas iš daikto savaime tipų – kiti žmonės, kiti transcendentaliniai subjektai. Kito asmens kaip tikslo, o ne kaip priemonės traktavimas yra ne kas nors kito, kaip kito asmens traktavimas kaip daikto savaime. Kantiškoje etikoje kitas asmuo visada bus tikslas ir niekada nebus priemonė, nes jie visada išliks iš dalies nepažinūs transcendentaliniam subjektui (kita priežastis – galimybė kitus transcendentalinius subjektus redukuoti iki patyrimo objektų, neleidžiant jiems būti niekuo daugiau, gali būti traktuojamas kaip pirmasis, o galbūt ir vienintelis būtinasis žingsnis, skiriantis transcendentalinį idealizmą nuo paprasčiausio solipsizmo). Kito asmens protas mums nepažinus – nei pojūčiai, nei proto vykdoma sintetinio veikla neleidžia visiškai pažinti kito asmens, atskleisti kiekvieną jo ar jos tapatybės kertę. Tai patys tikriausi daiktai savaime. Tačiau kiti žmonės egzistuoja, mes su jais bendraujame, jie veikia mūsų kasdienybę, tuo pat metu išlikdami dalinai ar netgi visiškai nepažinūs.

Kitas daikto savaime pavyzdys – sąmokslas. Žinoma, galima ginčytis, teigiant, esą sąmokslas yra ne daiktas, bet tam tikra asmenų grupė, tačiau toks žingsnis yra leistinas vien tikrai paskirų materialių objektų egzistavimą pripažįstantiems materialistams (t. y., tik tiems, kas teigia, kad egzistuoja tikrai atskiri materialūs objektai, ir nieko daugiau). Jeigu Kanto „Grynojo proto kritikos“ tekstą (o ne kiekvieną paskiro to teksto versiją, pvz., tokių ir tokių metų lietuviško vertimo specifinį egzempliorių ar tokių ar tokių metų specifinį egzempliorių originalo kalba) galime laikyti objektu, tokiu atveju kuo puikiausiai galime ir sąmokslus laikyti objektais. Maža to, ir „Grynojo proto kritikos“ tekstas kuo puikiausiai gali būti daiktas savaime, pvz., asmeniui, nemokančiam vokiškai ir todėl skaitančiam šią knygą ne originalo kalba, arba asmeniui, nemokančiam skaityti, ir todėl

nesuprantančiam, ką reiškia keisti simboliai, kuriais užkoduotos Kanto idėjos. Tačiau „Grynojo proto kritika“ iš daikto savaime gali virsti transcendentalinio subjekto objektu – tam viso labo reikia išmolti skaityti vokiškai. Visiškai kitokia situacija su, pvz., Kanto „Grynojo proto kritiką“ rankose laikančiu studentu, kuris negali būti redukuotas į transcendentalinio subjekto objektą, nesvarbu, kiek ir kokių kalbų šį stebintis transcendentalinis subjektas išmoltų (vargu, ar net minčių skaitymas leistų įvykdyti šį objektifikacijos veiksma).

Tačiau koks būtų sąmokslas, kaip objekto, santykis su transcendentaliniu subjektu? Sąmokslas atveju situacija netgi sudėtingesnė, negu su paskiru individu. Individas visada išlieka daiktu savaime, tačiau veiksmingas sąmokslas gali funkcionuoti kaip sąmokslas tik tol, kol jis veikia kaip daiktas savaime. Ką tai reiškia? Kaip buvo minėta ankstesniuose skyriuose, būtina sėkmingo sąmokslas savybė – slaptumas, t. y., net jeigu apie sąmokslą žinoma, apie jį negali būti žinoma tiek, kad šis žinojimas, ši informacija nors kažkiek pakenktų sąmokslas veikimui. Šiuo atžvilgiu sėkmingas sąmokslas veikia kaip sėkmingas nusikaltimas – tai nereiškia, kad būtina išsaugoti visišką slaptumą, veikia, tai reiškia, kad visuomenės žinoma informacija apie sąmokslą ar apie nusikaltimą nėra pakankama kaip nors paveikti sąmokslininkų ar nusikaltėlių veikimą, jį susilpninti ar sustabdyti platesniu masteliu (pvz., kaimynai gali manyti, kad nusikaltėlis užsiima nelegalia veikla, tačiau neturėti pakankamai įrodymų jo apkaltinimui, arba policijos pareigūnai gali sustabdyti didelės nusikalstamos grupės pavaldžią grupelę, tačiau tai gali visiškai nepaveikti didžiosios grupės). Tačiau kadangi sąmokslui yra būtinas slaptumas, o tobulam sąmokslui būtų būdingas tobulas slaptumas, tampa labai sunku atsakyti, koks, žiūrint iš šono (t. y., kaip transcendentaliniam subjektui) yra skirtumas tarp netobulo sąmokslas atskleidimo ir tobulo sąmokslas įvykdytos diversijos, kuria siekiama labiau užsimaskuoti?

Viena pagrindinių daikto savaime problemų – negalimybė įvardyti, ar daiktas savaime yra tikras dalykas, ar viso labo tam tikra proto iliuzija (nes apie daikto savaime egzistavimą žinoma tik negatyviai ir tik mąstymo, bet ne pojūčių dėka). Todėl neįmanoma teigti kad, pvz., tik žmonės yra daiktai savaime, o štai arbatinukai ir gėlių vazonai nėra daiktai savaime (tai taip pat viena priežasčių, kodėl vis dar populiarus filosofinio zombio mintinis eksperimentas). Žmogaus, nusikaltimo ir sąmokslas kaip daiktų savaime pavyzdys kaip reikiant užaštrina šią problemą, nes visi trys paminėti dalykai pasižymi tuo, kad apie juos iš principo nežinoma daugybė dalykų, tačiau jie vis tiek gali veikti ir veikia transcendentalinį subjektą. Žmogus, nusikaltimas ir sąmokslas, kai tik jie tampa sąmonės objektais, nuolat

balansuoja ties žinojimo ir nepažinumo riba: galima pažinoti žmogų, bet tai nereiškia pilnai žinoti visas jo mintis ir norus. Galima nujausti, kad įvyko nusikaltimas, tuo pat metu nežinant, kas buvo nusikaltimo vykdytojas ir kodėl tai buvo padaryta. Galima postuliuoti, kad šalį ar pasaulį kontroliuoja slaptas sąmokslas, neturint jokių rimtų įrodymų, jog šis sąmokslas egzistuoja. Tačiau informacijos trūkumas neįrodo neegzistavimo – maža to, nusikaltimo ar sąmokslu atveju kokybiškas nusikaltimas ar sąmokslas neturėtų palikti jokių akivaizdžių, jo egzistavimą įrodančių pėdsakų (lygiai taip pat, kaip tipinis individas nesidalintų su kiekvienu sutiktu visais savo vidiniais išgyvenimais). Slaptumas ar informacijos trūkumas yra suvokiamas kaip savaime suprantama šių objektų dalis, ir būtent šis slaptumas parodo, kad jie yra „daiktai savaime“. Būtent slaptumo dėka pasirodo negalimumas kai kurių objektų galutinai redukuoti į proto objektus – nes net tada, kai atrodo, jog visa įmanoma informacija apie objektą yra surinkta ir susintetinta, išlieka dvi galimybės: pirmoji, kad iš tiesų surinkta informacija yra tam tikra kaukė, apgaulė, kurios pagalba paslepia ar pasislepia tikrasis objektas; ir antroji, kad dalis taip vadinamos „surinktos informacijos“ yra sąmonės fikcija, iškreipianti objekto vaizdinį. Lygiai taip pat žmogui išpasakojus savo slapčiausias paslaptis negalima būti įsitikinusiam, jog jis ar ji nieko nenutylėjo, išaiškinus nusikaltimą negalima atmesti prielaidos, jog tikrasis nusikaltėlis visus apgavo ir sumėtė pėdas, o iširus sąmokslui įmanoma kvestionuoti patį sąmokslu „iširimą“, teigiant esą tai tebuvo gudri apgaulė, kurios pagalba sąmokslas tik dar giliau pasislėpė ir stipriau užmaskavo savo egzistavimą.

4. ŠAMOKSLO TEORIJŲ DEMONOLOGINIAI ELEMENTAI: „SIONO IŠMINČIŲ PROTOKOLŲ“ PAVYZDYS

Neįmanoma nagrinėti šamokslo teorijų netyrinėjant ir svarbiausio šamokslo teoretikų teksto, „Siono išminčių protokolų“. Tai – įvairių šamokslo teoretikų kertinis tekstas, puikus šamokslo teorijų struktūros pavyzdys, pats tikriausias šamokslo teorijų etalonas, pasiekęs tokį populiarumą, kad jį cituoja ne tik antisemitai ir/ ar neonaciai šamokslo teoretikai, tokie, kaip Texe Marrs ir anksčiau egzistavusio neonacių tinklalapio Stormfront nariai, bet ir šamokslo teoretikai, kurie kratosi ryšių su anksčiau paminėtomis grupėmis (pvz., Williamas Milton Cooperis teigė nesąs antisemitas ir manė, kad „Siono išminčių protokolai“ aprašo iliuminatų slaptosios draugijos tikslus (1990: 186), o Davidas Icke teigia, esą protokolai yra autentiškas dokumentas, tačiau jo autoriai – ne žydai, bet žmonės-driežai ir jiems tarnaujanti Gyvatės brolija (1994: 138)). „Protokolų“ įtaka niekur nedingo ir vis dar yra jaučiama visame pasaulyje, kas viso labo patvirtina propagandinę šio veikalo galią. Ši knyga vis dar yra spausdinama, ir ją galima įsigyti internetu.

Pats tekstas postuluoja slaptą ir galingą žydų ir masonų šamokslą, kurio tikslas – pasaulio valdžia. Šis kūrinys parašytas pirmu asmeniu, tarsi skaitytojas iš tiesų klausytųsi savo siaubingus planus atskleidžiančio šamokslininko kalbos. Įvairiuose klastotės įvaduose bandoma įvairiais būdais patvirtinti šio teksto tikrumą ir autentiškumą, paprastai teigiant, kad „Protokolai“ - ne kas kita, bet 1897 Šveicarijoje, Bazelyje vykusio Pirmojo sionistų kongreso kalbų nuorašai (Vėliau, kritikams pastebėjus, kad Pirmasis sionistų kongresas buvo atviras renginys, kuriame dalyvavo ne tik žydai, ir kuriame nieko panašaus nebuvo pasakojama, istorija apie jų „kilmę“ būdavo atitinkamai modifikuojama.). Tačiau „Protokolus“ tarsi tikrą tekstą cituojantiems antisemitams kilmė nebuvo ir nėra ypatingai svarbi, ir šis „Protokolų“ kilmės supainiojimas jiems yra veikiau naudingas nei žalingas, nes sustiprina mistinę, slaptą „Protokolų“ aurą, taip padarydamas tekstą įtaigesnį.

Kalbant apie „Protokolus“, jie paprastai traktuojami visų pirma kaip politinės antisemitinės propagandos veikalas, skirtas sukelti įniršį prieš žydus ir įtikinti neapsisprendusius, kad antisemitai yra teisūs, o žydai yra pavojinga grupė, kelianti egzistencinį pavojų visų nežydų – goyim egzistavimui. Tačiau, kaip pats antisemitizmas yra sunkiai suprantamas apsiribojant vien politine plotme ir atsiribojant nuo kultūrinės ir religinės sričių, taip ir „Protokolus“ sudėtinga suvokti juos traktuojant vien tik kaip

politinį veikalą, atsiribojant nuo kultūrinių, ir ypač – nuo religinių šiuo veikalo elementų.

4.1. „Protokolų“ kilmė

Nors „Siono išminčių protokolai“ pasirodė Rusijos imperijoje 1903 metais (pirmiausia periodiškai išspausdinti nacionalistiniame ir antisemitiniame Pavelo Kruševano laikraštyje „Znamya“ (rus. „Vėliava“), o knygos formatu pirmą sykį buvo išspausdinti kaip 1905 metų Sergėjaus Niluso knygos „Velikoje v malom, i antikrist kak blizkaja političeskaja vazmožnost“ („Dideli dalykai mažuose, ir Antikristas kaip artima politinė galimybė“)), jų sudedamųjų dalių kilmė šiek tiek senesnė. Jau 1905 m. Rusijos imperijos vidaus reikalų ministro Piotro Stolypino įsakymu įgyvendintas „Protokolų“ kilmės tyrimas parodė tekstą esant iš skirtingų gabalų (kurių svarbiausias buvo Mauriceo Joly satyrinis veikalas „Dialogas pragare tarp Makiavelio ir Monteskje“). Nors to pakako įtikinti užkietėjusi antisemitą Rusijos carą Nikolajų II teksto dirbtinumumu (pasak Vladimiro Burtsevo, caras netgi teigė, esą „Protokolus“ derėtų konfiskuoti, nes „negalima doro dalyko (t. y., antisemitizmo) ginti purvinomis priemonėmis“ (1938)). 1920 metais pirmoji nerusiška „Protokolų“ versija išleidžiama Vokietijoje, tais pačiais metais Prancūzijoje išleidžiama prancūziška, o JAV ir Jungtinėje Karalystėje – angliškos „Protokolų“ versijos („Protokolų“ lietuviška versija buvo išleistas 1924 metais, Panevėžyje, pavadinimu „Siono galvočių protokolai“ (Truska, 2005: 82)). Nors netrukus po jų sukūrimo ir išplatavimo „Protokolai“ kuri laiką dar buvo laikomi įmanomai autentišku dokumentu, 1920-1921 m. „Times“ laikraščio tyrimas atskleidė dirbtinę „Protokolų“ kilmę, tačiau tai menkai paveikė jų populiarumą. JAV pramonininko ir milijonieriaus Henry Fordo laikraštis „Dearborn Independant“ spausdino ne tik „Protokolų“ vertimus, bet ir papildomus komentarus, plėtojančius „Protokolų“ idėjas apie žydų dalyvavimą tarptautiniame sąmoksle, ypatingą ir piktavalią santykį su finansais, bei siekį ekonominėmis priemonėmis pavergti bei kontroliuoti ne-žydus. Galiausiai 1934 metais anoniminis autorius išleido dar vieną „Protokolų“ versiją, šįkart – su inkorporuotais „Dearborn independant“ tekstais, taip paradoksaliai paversdamas Fordo palaimintus komentarus apie „Protokolus“ dar vienos „Protokolų“ versijos dalimi.

Umberto Eco knyga „Prahos kapinės“ pasakoja kiek pagražintą „Protokolų“ kilmės istoriją (taip pat įdomu pastebėti, kad „Prahos kapinės“ nėra vienintelis meno kūrinys, aprašantis „Protokolų“ kilmę, prie kurio prisidėjo šis autorius – U. Eco taip pat parašė įvadą „Protokolų“ istoriją

aprašantį Willo Eisnerio 2006 metų grafinei novelei-komiksui „The Plot: The Secret Story of the Protocols of the Elders of Zion“). Nors pagrindinis „Prahos kapinių“ veikėjas, Simonas Simoninis niekada neegzistavo, dauguma kitų įvardytų asmenų ir, kas ypač svarbu, įvardytų „Protokolų“ įkvėpimo šaltinių, buvo tikri. Galima būtų šią knygą laikyti sumeninta Umberto Eco disertacijos ar jo knygos „Six walks in the woods“ skyriaus „Fictional Protocols“ versija. Net jei pati „Prahos kapinių“ knyga yra visų pirmiausia meninis kūrinys, joje aprašyti „Protokolus“ įkvėpę šaltiniai vis tiek išlieka „Protokolų“ įkvėpėjais. Šiuo atveju turima omenyje literatūrinius veikalus, nuo kurių buvo nuplagijuotos kai kurios ar netgi didžioji dauguma „Protokolų“ idėjų. Tai – ne tik Mauriceo Joli „Dialogas pragare tarp Makiavelio ir Monteskje“, bet ir Aleksandro Duma romanas „Giuseppe Balzamo“, Eugene Sue „Les Mystères du Peuple“ („Žmonių paslaptys“), ir antisemitinis Hermanno Goetsche's, pasirašinęsio sero Johno Redcliffe vardu, romaną „Biarritz“. Maža to, kaip pastebėjo U. Eco, literatūriniai ir plagijavimo ryšiai tarp „Protokolų“ įkvėpimo šaltinių nuo pat pradžių nebuvo ypatingai aiškūs, pvz., panašu, kad tam tikros Goetsche's „Biarritz“ dalys ar idėjos galėjo būti nuplagijuotos nuo Duma „Giuseppè Balzamo“ (patį naratyvą modifikuojant, ir pakeičiant grafo Cagliostro vadovaujamų masonų suokalbį piktavalių dvylikos žydų genčių atstovų sąmokslu), o Mauriceo Joly „Dialogas“ - iš dalies nuplagijuotas nuo Eugene Sue „Les Mystères du Peuple“. Nors U. Eco „Prahos kapinės“ yra visų pirmiausia grožinės literatūros kūrinys, jis gana neblogai atskleidžia XIX amžiaus situaciją ir nušviečia tam tikrus kūrinius bei idėjas, leidusius „Protokolams“ atsirasti, išpopuliarėti ir išplisti iš pradžių visoje Europoje, o po to ir visame pasaulyje.

Kitaip tariant, „Protokolai“ neatsirado tuščioje erdvėje, jie nebuvo kažkoks keistas naujas darinys, įtvirtinęs Europoje antisemitizmą ir tikėjamą sąmokslu teorijomis. Veikiau „Protokolai“ veikė visų pirmiau kaip distiliuota sąmokslu teorijų esencija. Tas taip pat paaiškina, kodėl „Protokolų“ idėjos taip lengvai peršoka nuo vieno konteksto prie kito.

4.2. Religinis „Protokolų“ lygmuo – „pasaulio karalius“

Nors „Protokolai“ atrodo visų pirmiausia kaip politinio antisemitizmo išraiška, menkai ką bendro turinti su demonais, pasaulio pabaiga, antikristo atėjimu ar netgi religine dimensija kaip tokia, situacija yra kur kas sudėtingesnė. Tą parodo trys pagrindiniai elementai: a) demonologiniai „Protokolų“ įkvėpimo šaltiniai, specifiskai Goetsches „Biarritz“; b) demonologinis knygos leidimų apipavidalinimas; ir c)

demonais tikinčių asmenų bei grupių reakcija į šią knygą ir „Protokolų“ populiarumas religinių fundamentalistų ir dvasinę tikrovės plotmę pabrėžiančių sąmokslų teoretikų bendruomenėse.

Pirmasis elementas – demonologinio piktavalių asmenų susirinkimo, kurio metu patvirtinamas priklausymas blogio viešpatijai, priešiškus gėriui ir dorovei, įvaizdis, kurį kuo puikniausiai galima atpažinti „Protokolų“ tekste. Tokiame susirinkime piktavalių grupė taip pat išdėsto savo planus ir vieni kitiems pakartoja jų bendrus siekius. Labai svarbu pastebėti, kad „Protokolai“ nėra vien tik politinio tarptautinės žydų sąjungos plano klastotė, skirta įtikinti įvairius asmenis žydų keliamu pavojumi valstybės saugumui. Jeigu tai būtų vienintelė „Protokolų“ sukūrimo priežastis, „Protokolai“ galėtų būti kur kas subtilesnis veikalas, geriau maskuojantis savo pačių antisemitinę kilmę. Užuoat vaizdavę „Siono išminčius“ kaip žiaurius, ciniškus, orientuotus vien į galią ir valdžią, „Protokolai“ taip pat galėjo vaizduoti žydus kaip naivius idealistus, siekiančius, jų nuomone, ne tik žydų tautai, bet ir visam pasauliui naudingų tikslų, arba kaip pragmatiškus veikėjus, šaltai, be patoso ar perteklinio cinizmo dėstančius savo politinę pasaulio pavergimo programą. Klastotės kūrėjai taip pat galėjo sumažinti „Protokoluose“ aprašomų sąmokslininkų siekius, pvz., teigdami, kad žydai bendradarbiauja su Rusijai priešiškomis Europos jėgomis arba visų pirmiausia siekia politinio režimo pakeitimo (nesvarbu, infiltracijos ar kruvino perversmo) pagalba visų pirmiausia Rusijos imperijoje. Tačiau tai nebuvo padaryta, ir viena priežasčių, kodėl yra ta, kad „Protokolų“ tikslas nėra ir niekada nebuvo vien politinė žydų izoliacija ar prieš žydus nukreiptų pogromų kurstymas ir pateisinimas Rusijos teritorijoje. „Protokolų“ tikslas – visų žydų ir pseudo-žydų, t. y., žydams draugiškų asmenų ar su žydais kaip nors susijusių ir nuolatos painiojamų asmenų, pvz., masonų, bankininkų, etc., demonizavimas. „Protokoluose“ viskas pasakojama iš sąmokslininkų pozicijos, ir skaitytojas atsiduria keistus ir siaubingus planus pro metaforinę rakto skylutę stebinčio vojeristo pozicijoje. Tačiau tuo pat metu skaitytojas yra priverstas veikti, nes jo regima paslaptis - „sąmokslas“ - yra aprašytas kaip keliantis egzistencinę grėsmę jam ir visiems jam svarbiems dalykams. Šiuo atžvilgiu „Protokolai“ yra puikus juodosios propagandos pavyzdys, visų pirmiausia todėl, kad „Protokoluose“, kitaip nei įvairiuose kituose propagandiniuose tekstuose, pvz., kunigų pamoksluose ar Henry Fordo antisemitiniuose straipsniuose, piktavalių jėgų demaskatorius yra ne koks nors socialiniu kapitalu pasižymintis asmuo (kuris ne tik gali klysti, bet pats jo socialinis kapitalas verčia rimtai kelti klausimą, kaip ir kodėl jis žino apie šias piktavalių, žmonijos pražūtį rengiančių jėgų paslaptis), bet patys „sąmokslininkai“. Maža to, šie sąmokslininkai yra slapsti – nėra įvardyti jų

vardai ir pavardės, darbovietės ar gyvenamosios vietos, vienintelis dalykas, žinomas apie juos – tai, kad jie žydai ir nieko daugiau. Kitaip nei „Biarritze“, kur tiesiai šviesiai pasakoma, kad piktavalių jėgų susirinkime dalyvauja žydų rabinai – dvylikos Izraelio genčių atstovai ir jų vadovas velnias, skaitant „Protokolus“ neįmanoma netgi pasakyti, kurie tai žydai. Ar tai žydų rabinai? Žydai bankininkai? Ar žydai-batsiuviai ir žydai-mėsinkininkai irgi susiję su šiuo planu? O kaip tada žydai-smuikininkai ir žydai-pianistai? Maža to, pseudo-žydo figūra paminėta ne be reikalo – kadangi „Protokolai“ ir kitos antisemitinės sąmokslų teorijos teigia, esą kai kurie žydai maskuojasi, apsimesdami goyim, tačiau slapta toliau dirba žydų tautos labui, „Siono išminčiai“ gali būti apšaukti ir žmonės, visiškai neturintys žydiško kraujo, pvz., Vytautas Landsbergis, Johnas D. Rockefelleris, Billas Gatesas, Elonas Muskas, ar Charlie Chaplinas. Šiuo atveju „žydiškumas“ atrodo paradoksaliai – viena vertus, žvelgiant iš pačių žydų perspektyvos, tai giliai viduje slypinti savybė, apie kurią žino ir tiksliai gali pasakyti tik pats žmogus; kita vertus, iš antisemitų ir sąmokslų teoretikų perspektyvos, tai yra kažkas atpažįstamo ir demaskuojamo. „Žydiškumas“ iš jų pozicijos čia panašus į Kanto „daiktą savaime“, tarsi kažkokia slapta savybė, kuri negali būti jokiais atžvilgiais pilnai patvirtinta, tačiau vis tiek gali būti teigiama. Lygiai kaip, nors nėra jokių įrodymų, kad daiktas savaime egzistuoja (nes transcendentalinis subjektas iš principo negali patirti daikto savaime), tačiau daikto savaime egzistavimas vis tiek teigiamas, lygiai taip pat, nors nėra įrodymų, pvz., vieną ar kitą multimilijonierių ar politiką esant žydų kilmės, galima teigti tą asmenį esant žyda, ir netgi tvirtinti, jog pats įrodymų trūkumas ne tik paneigia, bet dargi patvirtina jo ar jos žydiškumą. Lygiai tas pats galioja ir kitoms sąmokslininkų kategorijoms – net jei sąmokslu figūruojantis asmuo nėra homoseksualas, masonas, katalikas ar satanistas, jis ar ji vis tiek gali būti įvardyti esant šiais „slapta“, todėl ši priklausymo organizacijai savybė negali būti patvirtinta jokiais potyriais ar įrodymais, ir esančiu ar esančia tokiu slapta būtent todėl, kad tos grupės nariai priklauso sąmokslui. „Siono išminčiai“ gali būti bet kas, bet jie yra besimaskuojančios blogio jėgos. Šiuo atveju šis jų susirinkimas yra analogiškas raganų, kurios kasdieniame gyvenime apsimesa esančios niekuo dėtos moterys, sąskrydžiui.

Pirmasis įrodymas, leidžiantis pagrįsti antisemitinių sąmokslų teorijų ir demonologinių įsitikinimų ryšius – kultūrinis kontekstas, parodantis, kad į žydus dažnai buvo žiūrima (ir kartais vis dar yra žiūrima) ne tik kaip į „kitą“, bet ir kaip paženklintą demono ir blogio jėgų žymę. Tą įrodo keletas pavyzdžių, pvz. vien terminų vartoseną. Terminas „šabatas“ („sabbat“) anglų kalboje nebuvo vartojamas aprašyti raganų ar eretikų susirinkimams iki XIX amžiaus (tačiau svarbu paminėti, kad tai buvo ne tiek dėl antisemitizmo

trūkumo Anglijoje ir kitose angliškai kalbančiose teritorijose, o veikiau todėl, kad visi žydai buvo ištremti iš Anglijos 1290 m. ir pirmieji žydai į Angliją grįžo tik XVII amžiuje, leidus Oliveriui Cromwelliui. Kadangi žydai buvo trims šimtams penkiasdešimčiai metų pašalinti iš Anglijos kultūrinio, politinio ir religinio gyvenimo, nieko keista, kad su žydais ir žydiškumu asocijuojami terminai ten neišplito taip smarkiai, kaip kitur). Nepaisant to, Anglija buvo kitų su žydais susijusių mitų, vėliau virtusių folkloro apie raganas ir raganius dalimi, šaltinis. Iki žydų ištremimo Anglija buvo žinoma kaip ypač aršiu antisemitizmu pasižyminti teritorija, ir būtent Anglijoje pirmą kartą pasirodė kaltinimai, esą žydai ritualiai žudo krikščionių vaikus ir vartoja jų kraują – jį geria arba maišo į neraugintos duonos paplotėlių matų tešlą (Viljamo iš Norvičo, XIII amžiuje, žydų „nukankinto“ ir „paukoto“ berniuko istorija (Jacobs, 2021)). Šie kaltinimai kanibalizmu niekada taip ir neišnyko, tik keisdavosi jų taikiniai – kai kūdikių žudymu ir kraujo gėrimu nekaltindavo žydų, tuo kaltindavo eretikus arba raganas. O Prancūzijoje terminai „šabatas“ ir „sinagoga“ turėjo demoniškas konotacijas nuo kur kas ankstesnių laikų – XIII amžiuje šie žodžiai buvo pradėti asocijuotoji su valdensijiečiais ir kitais eretikų judėjimais, o dar vėliau – su velnio garbinimu ir raganavimu (nors raganavimas ir demonų garbinimas Viduramžiais vis dar buvo suvokiami kaip skirtingi nusikaltimai, Naujaisiais laikais ši perskyra jau buvo išnykusi, ir raganos ar raganiai buvo suvokiami ir traktuojami kaip eretikai ir velnio garbintojai). „Šėtono sinagoga“ ėmė reikšti visą velniui paklūstančią ir pragaro jėgas garbinančią asmenų bendruomenę, o „šabatas“ ar „juodosios mišios“ – šios bendruomenės svarbiausią ritualą. Viena galimų tokios terminijos atsiradimo priežasčių galėjo būti noras pozicionuoti ir aprašyti savo idėjinius priešininkus – eretikus – nevarojant termino „bažnyčia“, „ecclesia“, tačiau tuo pat metu išsaugant suvokimą, kad jie yra panašūs į iškreiptą, kreivame veidrodyje atspindėtą bažnyčią. Ši asociacija prasidėjo, nes žydai, kaip tokie, jau nuo pat krikščionybės pradžios buvo suvokiami ne kaip tiesiog neteisūs ar klaidatikiai (kaip, pvz., būdavo suvokiami ir traktuojami Romos imperijoje gyvenantys pagonys), bet kaip dėl tų pačių sielų kovojantys priešininkai, arba kaip kreivas krikščionių bažnyčios atspindys, kuriame dorybės ir ydos yra sukeistos vietomis, o blogis pakeitęs gėrį kaip aukščiausią siekiamybę. XIX amžiuje šis žydų tapatinamas su tamsos jėgomis ir šėtonu niekur nebuvo dingęs – ką parodo romane „Biarritz“, viename iš „Protokolų“ įkvėpimo šaltinių, aprašyta scena, kai Prahos kapinėse susirinkusių rabinų - dvylikos Izraelio genčių atstovų susirinkimą papildė Velnias – tryliktas slapto susirinkimo narys, tam tikra išvirkščia „paskutinė vakarienė“, kurioje

Jėzų ir dvylika jo mokinių pakeičia Šėtonas ir dvylika jo patarnautojų, kurie, tipinio XIX amžiaus antisemito akimis, turėjo būti žydai.

Tą taip pat parodo ir „Protokolų“ apipavidalinimas. Skirtingų šio teksto leidimų viršeliuose atsispindi įvairūs ne tik su sąmokslu, slaptu planavimu ir nusikaltimais susiję simboliai, tokie kaip vorai ar aštuonkojai, bet ir ženklai, asocijuojantys tekstą ir kartu – žydų bendruomenes su demoniškuumu ir tamsos galiomis. Kai „Protokolų“ viršeliuose nebuvo vaizduojamos antisemitinės klišės – t. y., turtingas žydų bankininkas kruvinomis rankomis, šlikę dėvintis voras, aštuonkojis „žydišku“ veidu, arba kruvina ar tiesiog raudona Dovydo žvaigždė, „Protokolų“ viršeliuose paprastai dominuodavo su demonologija susiję simboliai. Sergėjaus Niluso 1905 metų knygos, kurioje pirmą sykį viename leidinyje publikuojamas visas išspausdintas „Protokolų“ tekstas, vėlesnėje, papildytoje 1910 metų versijoje taip pat yra visas skyrius, kuriuo autorius teigia, kad Dovydo žvaigždė yra šėtono simbolis (Нілус 2023:78, 88). Apžvelgus kai kuriuos šio antisemitinio teksto viršelius, galima aptikti kelis specifinius simbolius – antikristą, demoną ir gyvatę. Galima pastebėti, kad pvz., 1912 metų „Siono išminčių protokolų“ rusiško leidimo viršelyje puikuoja „antikristo“ figūra (žr. priedas nr. 1), pentagrama ir Dovydo žvaigždė (pastarosios abi įvardytos „antikristo antspaudu“ vardais), o 1992 metų protokolų leidimo viršelyje Bafometo – demono ožio galva, juodais sparnais ir moters krūtimis atvaizdas (žr. priedas nr. 2). Gyvatės įvaizdis dažnai aptinkamas ne tik ant „Protokolų“ viršelio, bet ir kitokiose antisemitinėse karikatūrose. Gyvatės įvaizdis šiuo atveju yra kur kas įdomesnis nei pvz., aštuonkojo ar voro. Tiek gyvatė, tiek aštuonkojis, tiek voras gali simbolizuoti sąmokslą kaip tokį – visų pirmiausia todėl, kad šie trys gyvūnai asocijuojami su protu ir tamsa, be to, aštuonkojo kojos, voro tinklas ir į kilpas susiraizgęs gyvatės kūnas kuo puikiausiai veikia kaip žmoniją apraizgiusių sąmokslų gijų, piktos valios, užvaldžiusios ir pavergusios pasaulį, įvaizdis. „Protokoluose“ žydų tauta nuolat lyginama su gyvate, vad. „simboline gyvate“. Tačiau gyvatė, kitaip nei voras ar aštuonkojis, taip pat turi svarbią religinę reikšmę – kadangi istorijos eigoje Edeno sode Ievą sugundžiusi angis tapo asocijuojama su Šėtonu ir kitomis pragaro galiomis, žydų asocijavimas su gyvate taip pat tapo būdu asocijuoti žydus su tamsos ir pragaro jėgomis, atsakingomis už žmonijos nuopuolį ir pavergimą. Trečiajame Protokole netgi teigiama, esą gyvatė yra visos žydų tautos simbolis, ir žydų įtaka Europoje palyginama su susiraizgiusia gyvate (Нілус 2023: 34, Protocols 1934: 152). Taip pat labai svarbu, kad antisemitiniai „gyvatės sėklos“ įsitikinimai susieja žydus su Šėtonu ne tik per simbolius, bet ir genealogiškai, t. y., teigiant, esą tikroji Ievos nuodėmė buvo ne Pažinimo medžio vaisiaus suvalgymas, bet lytiniai santykiai su

gyvate, kurių pasekmė buvo Ievos pirmagimis Kainas. Nors šie įsitikinimai suklestėjo XIX amžiuje, jų kilmė kur kas senesnė, ir jos ištakas galima įžvelgti dar gnostinėje Pilypo evangelijoje, kur teigiama, esą Kainas buvo gyvatės sūnus (Mattison 2023: 6). XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje šie antisemitiniai, nežmonišką žydų kilmę postuluojantys įsitikinimai išplito tarp britiškųjų izraelitų (religinio judėjimo, teigusio, esą anglosaksai yra tikrieji izraelitų palikuonys, o žydai – jų vietą uzurpavę apsimetėliai), krikščionių-rasistų, Kukluksklano narių, Krikščioniškosios tapatybės (Christian Identity) judėjimo atstovų, bei kitų grupių. Ši dviejų kilmių teorija teigė, esą žydai, bet taip pat ir kitos „ne-baltos“ grupės yra kilusios iš Edeno sodo gyvatės (t. y. Šėtono), ir todėl nėra visiškai žmonės (Barkun 1997: 160-162). Šie įsitikinimai taip pat išpopuliarėjo tarp Qanon ir kitų internetinių sąmokslų teorijų fanų, be to, galbūt paveikė ir formavo Davido Icke'o įsitikinimą, esą pasaulį valdo pavidalą keičiantys žmonės-driežai. Šiaip ar taip, gyvatės sėklos doktrina yra svarbi tuo, kad ji a) turi aiškią religinę kilmę, b) leidžia krikščionims pateisinti ir patvirtinti savo antisemitizmą, nužmogindama žydus ir juos demonizuodama, vaizduojant kaip nežmogiškas būtybes, c) leidžia šios teorijos proponentams save įtikinti esant tikrąja Dievo tauta, taip paversdama antisemitizmą ne tik leistina, bet ir dorovinga bei būtina pozicija (nes jie kovoja ne prieš Dievo išrinktą tautą, bet prieš apsimetėlius, siekiančius įtikinti pasaulį, kad jie yra Dievo išrinkta tauta). Visi šie kultūriniai elementai, pradedant tokia terminija kaip „raganų šabatas“ ir „Šėtono sinagoga“, baigiant gyvatės sėklos doktrina ir pasakojimais apie ritualinius krikščionių vaikų aukojimus puikiai parodo, kad antisemitizmas visada turėjo ne tik kultūrinį ir politinį, bet ir religinį komponentą, kuriuo žydai būdavo pozicionuojami ne kaip svetima ar sunkiai besiintegruojanti kultūra, bet kaip tam tikri demoniški apsimetėliai, kurie būdavo traktuojami arba kaip veikiantys analogiškai demonams (t. y., panašiai kaip demonai siekiantys įsibrauti į tvarkingą, dorą ir šventumu pasižyminčią visuomenę ir ją pažeisti ir sugriauti iš vidaus), arba tikrąja to žodžio prasme veikiantys kaip demonų pagalbininkai ir sąjungininkai. Tą puikiai parodo ankstesniuose skyriuose pateikta demonologinių įsitikinimų ir jų įtakos vėliau atsiradusioms sąmokslų teorijoms analizė.

Antras religinio, eschatologinio ir demonologinio „Siono Išminčių Protokolų“ turinio įrodymas – pats tekstas. „Protokolai“ pateikiami kalbose išsakyto kaip visuotinio žydų plano pavergti pasaulį nuorašai, tačiau tekstas taip pat teigia, jog šis planas turi ir galutinį tikslą bei kulminaciją – t. y., žydų kilmės pasaulio karaliaus iš Judo namų karūnavimą. Trečiame protokole teigiama, esą įsivaizduojamas sąmokslas laukia ypatingos valandos, kai visų žydų viešpats bus tų pačių Siono išminčių karūnuotas (FTB tinklalapyje

patalpintame angliškame „Protokolų“ vertime – vienoje iš daugelio spausdintų versijų netgi yra komentarai, kuriuose žydų „Ziono kraujo karalius despotas“ yra tapatinamas su Antikristu ir Danieliaus knygoje ir Evangelijoje pagal Morkų ir Matą minima „sunaikinimo pabaisa“ (Mk 13:14, Mt: 24: 15-16), o 23 protokole anoniminis komentatorius netgi teigia, kad kai žydai mini „Dievą“, jie turi omenyje Šetoną (FBI, 2023)). Žydų Karalius-despotas yra minimas trečiajame, dešimtame, penkioliktame, septynioliktame ir dvidešimt ketvirtame protokoluose. Kitais žodžiais, jis yra nepaprastai svarbi šio įsivaizduojamo žydų sąmokslas dalis, svarbesnė nei spaudos valdymas, aukso standartas, ar religijos sunaikinimas. Dovydo kilmės karaliui-despotui Protokoluose tenka daugiau dėmesio negu kai kurioms įdomesnėms „Išminčių“ plano dalims, pvz., visų didžiųjų pasaulio miestų metro ir tunelių sistemų susprogdinimui, kuris būtų įvykdytas tuo atveju, jeigu „išminčiams“ priešiška visuomenė nuspręstų prieš juos sukilti (devintas protokolas). Maža to, „karalius despotas“ yra suvokiamas ne vien kaip politinis, bet ir kaip religinis autoritetas – septintajame protokole teigiama, esą „žydų karalius“ bus ne tik politinis pasaulio valdovas, bet ir tikrasis Visatos popiežius ir tarptautinės bažnyčios patriarchas. Pats „Protokolų“ tekstas, nuolat pažymintis žydų religijos, kaip vienintelės religijos, kuriai bus leista egzistuoti, svarbą, bet tuo pat metu ironiškai aukštinantis materializmą ir pragmatškumą, skamba gana keistai, nebent žvelgiant iš tokių pozicijų, kurios viską, kas yra priešiška krikščionybei – t. y., kapitalizmą, komunizmą, anarchizmą, judaizmą, materializmą, ir t. t., suvokia kaip tam tikros blogio jėgos, siekiančio kovoti ir sunaikinti krikščionybę bei dorovę, satanizmo apraiškas. Panašu, kad Joly ir kitus autorius plagijavęs „Protokolų“ gamintojas būtent taip ir suvokė pasaulį – jam ar jiems kitos, krikščionybei priešiškos idėjos, ideologijos ar religijos yra ne savaime egzistuojantys reiškiniai, kurie galėtų egzistuoti nepriklausomai nuo krikščionybės arba egzistuočių net jeigu krikščionybė ar monarchiją ir aristokratiją garbinantis kultūrinis pasaulėvaizdis visiškai išnyktų, bet tam tikri šešėliai, pikti atspindžiai, kurie, lygiai kaip blogis egzistuoja tik tam, kad kovotų prieš gėrį, o Šetonas tik tam, kad prieštarautų ir bergždžiai kovotų prieš Dievą, taip ir šios įvairios ideologijos egzistuoja tik tam, kad būtų priešas ir kliūtis autoriaus mylimiausiai asmeninei ideologijai.

Kaip knygoje „Conspiracy: How the Paranoid Styles Flourishes and Where It Comes From“ pastebi Danielis Pipesas, „Protokolų“ aptakumas, konkretumo trūkumas ir prieštarų priėmimas („Siono išminčiai“ aprašomi kaip tuo pat metu besinaudojantys kapitalizmu ir komunizmu, demokratija bei tironija, meile žydams ir antisemitizmu, jie aršiai religingi ir Mozės

religiją laiko vieninteliu tikru ir vertingu tikėjimu, bet tuo pat metu yra pragmatikai ir materialistai, etc.) yra viena iš šio teksto sėkmės priežasčių (1999: 84-89). „Protokolai“ puikiai iliustruoja anksčiau minėtą Sartre'o aprašyto antisemito žaidimą su žodžiais ir prasmėmis, siekiant laimėti. Tačiau „Protokolai“ gali būti toks tekstas tik subjekto mąstymo dėka, epistemologinio nepasitikėjimo pasauliu dėka. Kaip jau buvo minėta, subjekto mąstymas pozicionuoja tam tikrą koreliacinę mąstyseną, kurioje visas kitas pasaulis, visi kiti pasaulio objektai egzistuoja tik per transcendentalinį ar kokį nors kitokį subjektą ir jo dėka. „Protokoluose“ aprašyti sąmokslininkai, „Siono išminčiai“ būtent taip mąsto apie pasaulį – kaip jų žaidimo aikštelę, jiems priklausančią nuosavybę, su kuria jie gali elgtis kaip norintys. Tačiau „Protokolų“ autorius ar autoriai ir juos cituojantys antisemitai ir sąmokslų teoretikai irgi žvelgia į pasaulį iš subjekto mąstymo pozicijų (ir, kas paradoksalu, būtent dėl šios priežasties „Protokolai“ jų skaitytojams iššaukia pyktį ir baimę, nes „Protokoluose“ aprašytas planas grasina juos sunaikinti kaip subjektus, paversti vergais, daiktais, „Išminčių“ objektais). Kai sakoma, kad „Protokolų“ autoriai ir šalininkai traktuoja tiek šį tekstą, tiek patį pasaulį iš subjekto mąstymo pozicijų, turima omenyje, kad jie visa pasaulį traktuoja kaip egzistuojantį koreliacijos su subjektu, su jais ir jų įsivaizdavimu apie tai, kaip dalykai „turėtų būti“ būdu. Tai jau buvo minėta ankstesnėje pastraipoje – įvairios ideologijos ar idėjos, su kuriomis nesutinka „Protokolų“ skleidėjai, yra suvokiamos (ne tik „Protokoluose“, bet ir kituose antisemitiniuose, antimasoniškuose, ar kituose sąmokslų teoretikų tekstuose) ne kaip egzistuojančios savaime atskiros idėjinės sistemos, konkuruojančios ir konfliktuojančios su jų idėjine sistema intelektualiniame, kultūriniame ir politiniame mūsų lauke (kaip tai atrodytų iš substancijos mąstymo pozicijų), bet kaip tam tikros priešiškos jėgos, egzistuojančios tik tam, kad prieštarautų ir konfliktuotų su jų „tikrąja“ ideologija (nes kadangi tik subjektas gali būti šimtu procentu tikras, taigi ir subjekto turima ideologija vienintelė gali būti šimtu procentų tikra). „Siono išminčiai“ ar „Illuminatai“ nėra tiesiog slapta nusikalstama ir nedora veikla užsiimančių galingų asmenų grupė, kurios siekiai šiuo metu kardinaliai nesutampa su sąmokslų teoretikų siekais (nors kitokiomis aplinkybėmis būtų galima įsivaizduoti, kad ir vienu, ir kitų siekiai sutaptų, ar bent jau nebūtų radikaloje priešpriešoje). Iš sąmokslų teoretikų perspektyvos jie, sąmokslininkai, kad ir kas tokie bebūtų, yra blogio jėgos, egzistuojančios radikaliame konflikte su apie šias blogio jėgas ir jų planus žinančiomis „gėrio jėgomis“ (t. y., sąmokslų teorijų autoriais), ir vienu pergale taip pat reiškia visišką ir absoliutų kitų pralaimėjimą bei pralaimėtojo sunaikinimą. Nors sąmokslų teoretikai nuolatos kaltina

sąmokslininkus makiaveliškumu, amoralumu ir manipuliatyvumu, iš subjekto mąstymo kilusiame sąmokslu teoretikų pasaulėvaizdyje nėra vietos pragmatiškumui (ir kaltinimai makiaveliškumu ir amoralumu šiuo atveju kyla būtent iš pragmatiškumo negalimybės sąmokslu teorijų persunktame subjekto mąstyme). Kolaboravimas su sąmokslininkais – su priešais yra tapatus savo subjektiškumo, savo individualumo išsižadėjimui ir tapimui objektu. Lygiai taip pat kolaboravimas su velniu ar demonais, iš inkvizitoriaus ar raganų medžiotojo perspektyvos, yra tapatus savęs kaip krikščioniškojo subjekto išsižadėjimui, ir tapimu velnių ir demonų įrankiu, objektu, kuris vien savo egzistavimu yra priešiškas bažnyčiai ir Dievui. Taigi, kaip matome, šiame „Protokoluose“ aptinkamame pasaulėvaizdyje galima matyti aiškias paraleles tiek su subjekto mąstymu, tiek su raganų ir eretikų medžiotojų demonologiniais įsitikinimais. Galima netgi teigti, kad „Protokolai“, kaip ir H. Kramerio „Raganų kūjis“ yra dvi skirtingas radikalaus subjekto mąstymo formas įkūnijantys, ar bent jau iliustruojantys, idealieji tipai - „Malleus Maleficarum“ iliustruoja demonologinio, raganų medžiotojų radikalaus subjekto mąstymo idealųjį tipą, o „Siono išminčių protokolai“ iliustruoja antisemitinį (vėliau įvairius kitus anti-įsitikinimus infekavusį ar inkorporavusį) sąmokslu teoretikų radikalaus subjekto mąstymo pasaulėvaizdį.

IŠVADOS

Šamokslo teorijos dažnai suvokiamos kaip keisti, marginalūs ir primityvūs įsitikinimai, nesuderinami su racionalumu ir modernybe. Atrodytų, kad šamokslo teorijos yra senovinių tikėjimų raganomis ir demonais reliktas. Tačiau atidesnė analizė parodo, kad situacija yra visiškai kitokia – Naujųjų laikų raganų medžioklės, tiek vėlesnės šamokslo teorijos atsiranda būtent modernybės dėka. Pirmajame skyriuje įgyvendinta šamokslo teorijų apibrėžimų apžvalga parodo, kad šamokslo teorijos -tai įsitikinimai, esą piktavalės jėgos slapta vykdo blogą ir netinkamą veiklą. Antrame skyriuje šios šamokslo teorijos lyginamos su raganų medžiotoju, tokių kaip Heinrichas Krameris ar Mattheusas Hopkinsas įsitikinimais, ir pastebima, kad nors šamokslo teorijos visai neprimena viduramžių laikų demonologijos, jos yra panašios į šiuos tikėjimus raganomis ir piktavale jų veikla.

Tai lemia trečiajame skyriuje aptariama Naujaisiais laikais įvykusi pasaulėvaizdžio transformacija: pereinant nuo substancijos, arba metafizinio mąstymo (pasaulėžiūros, kuri svarbesne ir savaime egzistuojančia laiko substanciją, tikrovę anapus subjekto) prie subjekto, arba epistemologinio, mąstymo (pasaulėžiūros, kuri laiko subjektą svarbesniu ir savaime egzistuojančiu, bei abejoja viskuo kitu) pasitikėjimas pasauliu tampa neįmanomas. Suabejojus viskuo, išskyrus mąstančio subjekto egzistavimu, tampa nebeįmanoma nieko pasakyti apie nestebimą tikrovę – tai taip pat reiškia, kad tampa racionaliau šia nestebima tikrove nepasitikėti, ją įtarti, tikėtis iš jos blogio ir pavojaus. Tokia nepatikinama tikrovė yra puiki erdvė funkcionuoti demonams, raganoms, piktiems šamokslams, nusikaltimams ir kitokiems nematomiems, nepatikinamiems, ir taip pat nepaneigiamiems „daiktams savaime“. Toks požiūris taip pat suteikia prioritetą ne tradicijoms ar kitų žmonių teiginiams, bet paties subjekto (nebūtinai teisingiems) įsitikinimams. Šie du elementai – nepasitikėjimas pasauliu, jame slypinčio pavojaus ir pasislėpusios piktos valios laukimas bei abejonė tradicijomis, autoritetais, viskuo, išskyrus savo paties protą ir įsitikinimus, paruošia puikią dirvą raganų medžioklėms ir šamokslo teorijoms. Ketvirtame skyriuje parodoma, kaip „Siono išminčių protokolų“ tekste šis nepasitikėjimas tikrove persipina su religiniu, politiniu ir kultūriniu antisemitizmu, ir yra transformuojami.

Šie įsitikinimai – ne Viduramžių ar primityvesnių laikų reliktas. Jie atsiranda modernaus, subjektą privilegijuojančio mąstymo dėka. Nors „Dievo mirties“ paprastai asocijuojama su Friedrichu Nietzsche ar Francois

Lyotaru, jos ir didžiojo pasakojimo sunykimo šaknys yra gilesnės: pvz., Renee Descarteso įvykdytas metodinis suabejojimas visa tikrove ar Imanuelio Kanto įgyvendintas tikrovės patalpinimas transcendentaliniame subjekte. Palikus tik subjektą ir smarkiai suabejojus tikrove, nelieka jokios priežasties, kodėl nepažini, svetima tikrovė neturėtų užsipildyti sąmokslais ir pabaisomis. Tačiau dar kartą būtina pastebėti - šias pabaisas kuria ne proto miegas, bet nepasitikėjimas viskuo, kas nėra subjektas ir todėl niekada negali būti iš tiesų pažinta.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Akviniētis, Tomas, 2017, Summa Theologiae, prieiga internete: <https://www.newadvent.org/summa/> [žiūrėta 2023 05 28]
2. Ashliman, D. L., 2021, Faust Legends, prieiga internete: <https://sites.pitt.edu/~dash/faust.html> [žiūrėta 2023 06 09]
3. Bamberger, B.J., 1952. Fallen Angels : Soldiers of Satan's Realm. Jewish Publication Society, Dulles, VA, USA
4. Barkun, M., 1997. Religion and Racist Right: the Origin of Christian Identity Movement, rev. ed., University of North Carolina Press, USA
5. Barkun, M., 2013. Comparative Studies in Religion and Society, Volume 15 : Culture of Conspiracy :Apocalyptic Visions in Contemporary America (2nd Edition). University of California Press, Berkeley, CA, USA.
6. Baudrillard, J., 1994, Simulacra and Simulation, iš vert. Glaser, S. F., University of Michigan Press, prieiga internete: <file:///C:/Users/Irkhal/Downloads/9780472065219.pdf>
7. Biblija 1998, vert. Rupšys, A., Kavaliauskas, Č., prieiga internete: <https://biblija.lt/>
8. Bjerg, O., Presskorn-Thygesen, 2017, Conspiracy Theory: Truth Claim or Language Game, Theory, Culture and Society 34 (1):137-159, prieiga internete: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0263276416657880> [žiūrėta 2023 05 10]
9. Briggs, J., 2002, 96) - Witches and Neighbours. The Social and Cultural Context of European Witchcraft. Maiden - Oxford - Carlton: Blackwell Publishing.
10. Brotherton, R., 2016, We're All Conspiracy Theorists, in UTNE reader, <https://www.utne.com/science-and-technology/were-all-conspiracy-theorists-ze0z1606zfis> [žiūrėta 2021 04 11]
11. Brotherton, R., 2015, Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories, Bloomsbury Sigma, New York, USA
12. Butter, M., 2014. Linguae and Litterae, Volume 33 : Plots, Designs, and Schemes : American Conspiracy Theories from the Puritans to the Present. De Gruyter, Hawthorne, NY, USA
13. Бурцев, В., 1938, «Протоколы сионских мудрецов». Доказанный подлог, red. Zeluk, O, prieiga internete: <https://coollib.com/b/147688-vladimir-lvovich-burtsev-protokolyi-sionskih-mudretsov-dokazannyiy->

podlog/read [žiūrėta 2023 03 18]

14. Cambridge Dictionary, 2023, Conspiracy, Cambridge University Press and Assessment, prieiga internete: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/conspiracy> [žiūrėta 2023 06 08]
15. Chesterton, G. K., 1909, John Lane, The Bodley Head, London,
16. Coady, D. , 2018, In defence of conspiracy theories (and why the term is a misnomer), in the Conversation, <https://theconversation.com/in-defence-of-conspiracy-theories-and-why-the-term-is-a-misnomer-101678>, [žiūrėta 2021 04 11]
17. Cooper, W. M., 1990, Behold a Pale Horse, prieiga internete: <https://highlanderjuan.com/wp-content/uploads/2019/05/William-Cooper-Behold-a-Pale-Horse.pdf> [žiūrėta 2023 05 14]
18. Даль, В., 1888, О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа, prieiga internete: <http://www.bibliotekar.ru/dal/> [žiūrėta 2023 06 10]
19. deHaven-Smith, L., 2013. Discovering America, Volume 6 : Conspiracy Theory in America. University of Texas Press, Austin, TX, USA
20. Descartesas, R., 1978, Rinkiniai raštai, Mintis, Vilnius
21. Dentith, M., 2014, The Philosophy of Conspiracy Theories, Palgrave-Macmillan, USA
22. Eco, U., 2004, Fuko Švytuoklė, vert. Tuliševskaitė, I., Tyto Alba, Vilnius.
23. Eco, U., 2013, Prahos Kapinės, vert. Tuliševskaitė, I., Tyto Alba, Vilnius.
24. Eco, U., 1995, Ur-fascism, The New York Review of Books, prieiga internete https://www.pegc.us/archive/Articles/eco_ur-fascism.pdf [žiūrėta 2023 05 20]
25. FBI, 2023, Protocols of the Learned Elders of Zion, prieiga internete: <https://vault.fbi.gov/protocols-of-learned-elders-of-zion/protocols-of-learned-elders-of-zion-part-01-of-01> [žiūrėta 2023 04 02]
26. Frankfurt, H., 1986, On Bullshit, Princeton University press, USA, prieiga internete: https://www2.csudh.edu/ccauthen/576f12/frankfurt_harry_-_on_bullshit.pdf [žiūrėta 2023 06 12]
27. Frankfurter, D., 2006, Evil Incarnate: Rumors of Demonic Conspiracy and Satanic Abuse in History, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
28. Franks, B., Bangerter, A., Bauer, M. A., 2013: Conspiracy theories as a quasi-religious mentality: an integrated account from cognitive

- science, social representation theory, and frame theory. *Frontiers in Psychology*, Priega internete: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3712257/> [žiūrėta 2023 06 02]
29. Furnham, A. 2021, Just world beliefs, personal success and beliefs in conspiracy theories, *Current Psychology* (2021). <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01576-z> [žiūrėta 2023 05 28]
 30. Goethe, J. W., 1999, *Faustas*, vert Jonynas, A., Tyto Alba, Vilnius.
 31. Goldberg, R.A., 2001. *Enemies Within : The Culture of Conspiracy in Modern America*. Yale University Press, New Haven, CT, USA.
 32. Greenspan, R., 2020, The Area 51 Festival Alienstock Is Coming Back for More Because the Storm Rages On, *Time*, priega internete: <https://time.com/5785735/area-51-festival-alienstock-2020/> [žiūrėta 2023 06 4]
 33. Groh, D., 1987, The temptation of conspiracy theory; or, why bad things happen to good people? Part I: Preliminary Draft on the Theory of Conspiracy Theories, in *Springer Series of Social, Psychology, Changing concepts of Conspiracy*, Springer-Verlag.
 34. Groh, D., 1987, The temptation of conspiracy theory; or, why bad things happen to good people? Part II: Case studies, in *Springer Series of Social, Psychology, Changing Concepts of Conspiracy*, Springer-Verlag
 35. Haslam, J., 1810, *Illustrations of Madness*, G. Hayden, London, skaitmenizuota Internet Archive 2016, priega internete: <https://ia601203.us.archive.org/6/items/b22042271/b22042271.pdf>
 36. Hofstadter, R., 1964, The Paranoid Style in American Politics, in *Harpers Magazine*, priega internete <http://users.clas.ufl.edu/burt/spaceshotsairheads/HofstaderparanoidstyleHarpers.pdf> [žiūrėta 2021 04 28]
 37. Hopkins, M., 1928, *Discovery of Witches*, Cayme Press, London, priega internete: https://ia801006.us.archive.org/cors_get.php?path=/22/items/b31350586/b31350586.pdf [žiūrėta 2023 06 01]
 38. Huneman, P., Vorms, M., 2018, Is a Unified Account of Conspiracy Theories Possible?, in *Argumenta*, issue 06, 247-270, priega internete: <https://www.argumenta.org/wp-content/uploads/2018/05/4-Argumenta-Philippe-Huneman-and-Marion-Vorms-Is-a-Unified-Account-of-Conspiracy-Theories-Possible-BIS.pdf> [žiūrėta 2023 06 08]

39. Icke, D., 1990, *The Robot's Rebellion: The Story of a Spiritual Renaissance*, Gateway Books, UK
40. IMDb 2022, X-files, prieiga internete: <https://www.imdb.com/title/tt0106179/?ref=tt> [žiūrėta 2023 06 01]
41. Jacobs, J., 2021, William of Norwich, Jewish Encyclopedia, prieiga internete: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14930-william-of-norwich> [žiūrėta 2023 05 18]
42. Jenkins, 2022, Oklahoma City bombing, Encyclopedia Britannica, prieiga internete: <https://www.britannica.com/event/Oklahoma-City-bombing> [žiūrėta 2023 06 09]
43. Kahn, R., Lewis, T., 2010, *Education Out of Bounds: Reimagining Cultural Studies for a Posthuman Age*, Palgrave-Macmillan, USA, prieiga internete: <https://www.academia.edu/178318> [žiūrėta 2023 06 28]
44. Kallestrupp, L. N., 2018, Lay and Inquisitorial Witchcraft Prosecution in Early Modern Italy and Denmark, *Scandinavian Journal of History* Vol. 36, No. 3. July 2011, pp. 265–278 , prieiga internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03468755.2011.580130?scroll=top&needAccess=true&role=tab&aria-labelledby=full-article> [žiūrėta 2023 06 08]
45. Kantas, I., 1982, *Grynojo proto kritika*, Mintis, Vilnius.
46. Kelsey, H., 1998, *Sir Francis Drake: the Queen's Pirate*. New Haven, Yale University Press
47. Konda, T. M., 2019, *Conspiracies of conspiracies: How delusions have overrun America*, University of Chicago Press, USA.
48. Kramer, H., Sprenger, J., 2005: *The Hammer of Witches*, vert. Mackay, S., Cambridge University Press.
49. Kranzler, D., 1976, *Japanese, Nazis and Jews: The Jewish refugee community of Shanghai, 1937-1945*, Yeshiva University Press, New York, USA.
50. Lee, M., 2011, *Conspiracy rising: conspiracy thinking and american public life*, Praeger, Santa Barbara, USA.
51. Levack, B., 2013, *Devil within: possession and exorcism in the Christian West*. Yale University press.
52. Lorenz, T., 2021, Birds Aren't Real, or Are They? Inside a Gen Z Conspiracy Theory, *New York Times*, nuoroda internete: <https://www.nytimes.com/2021/12/09/technology/birds-arent-real-gen-z-misinformation.html> [žiūrėta 2023 06 05]
53. Maksel, D. 2015, *Johannes Kepler Defended His Mother in a*

- Witchcraft Trial, Smithsonian Magazine, prieiga internete: <https://www.smithsonianmag.com/air-space-magazine/johannes-kepler-mother-witch-180957616/> [žiūrėta 2023 06 04]
54. Mathers, M., S. L., 1903, The Lesser Key of Solomon Goethia, file:///C:/Users/Irkhal/Downloads/Lesser Key of Solomon Goetia.pdf [žiūrėta 2021 04 28]
 55. Mattison, M. M., 2023, The Gospel of Phillip: a Public Domain Translation, prieiga internete: [https://www.academia.edu/31602489/The Gospel of Philip A Public Domain Translation](https://www.academia.edu/31602489/The_Gospel_of_Philip_A_Public_Domain_Translation) [žiūrėta 2022 04 28]
 56. Meillaussoux, Q., 2008, After Finitude, An Essay on the Necessity of Contingency, vert. Brassier, R., Continuum, Bloomsbury Publishing, New York.
 57. Merriam-Webster, 2023, Conspiracy, Merriam-Webster Incorporated, prieiga internete: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/conspiracy> [žiūrėta 2021 04 28]
 58. Merriam-Webster, 2023, Demonology, Merriam-Webster Incorporated, prieiga internete:
 59. Mitologijos enciklopedija 1, 1997, vert. Ermanyte, T. et al, Vaga, Vilnius.
 60. Mitologijos Enciklopedija 2, 1999, vert. Ermanyte, I. T. et al., Vaga, Vilnius.
 61. Morris, J., 2021, Simulacra in the Age of Social Media: Baudrillard as the Prophet of Fake News, Journal of Communication Inquiry, vol. 45, issue 4, prieiga internete: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0196859920977154> [žiūrėta 2021 04 28]
 62. Protocols of Learned Elders of Sion 1934, vert. Mardsen, V. E., prieiga internete: <http://www.daemuk.ch/protocols.pdf> [žiūrėta 2021 04 20]
 63. Нилус С. 2023, Великое в малом, Художественная литература, prieiga internete: <https://azbyka.ru/fiction/velikoe-v-malom/> [žiūrėta 2021 04 12]
 64. Pavlac, B. A., 2007, List of Important Events for the Witch Hunt, prieiga internete: https://departments.kings.edu/womens_history/witch/witchlist.html [žiūrėta 2023 04 01]
 65. Pipes, D., 1999, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From, Simon and Shuster, New York, USA.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886911003849?via%3Dihub> [žiūrēta 2021 04 05]

66. Platts, T., 2019, *Satanic Cults and the Satanic Panic, Conspiracies and Conspiracy Theories in American History vol II*, red. Fee, C. R., Webb, J. B., ABC-Clío, Santa Barbara, California.
67. Purkiss, Diane, 1998, *The Witch in History: Early Modern and Twentieth-century Representations*, Routledge, New York
68. Rääkkä, J., 2009, *Political Conspiracy Theories*, *The Journal of Political Philosophy: Volume 17, Number 2, 2009*, pp. 185–201, prieiga internete: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9760.2007.00300.x> [žiūrēta 2021 04 21]
69. rationalwiki.com 2023, *Poe's Law*, prieiga internete: https://rationalwiki.org/wiki/Poe's_Law [žiūrēta 2023 03 25]
70. Reiman, A.-K., Farias, M., & Tausch, N. (2011). *The functional nature of conspiracy beliefs. Personality and Individual Differences: Examining of Underpinning of Beliefs in Da Vinci Conspiracy Theory, Personality and Individual Differences 51, 1007–1011.* Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/232388066_The_functional_nature_of_conspiracy_beliefs_Examining_the_underpinnings_of_belief_in_the_Da_Vinci_Code_conspiracy [žiūrēta 2021 04 28]
71. Ridgway, C., 2018, *Janet Douglas, Lady Glamis (c.1504 – 1537)*, The Tudor Society, prieiga internete: <https://www.tudorsociety.com/janet-douglas-lady-glamis-c-1504-1537/> [žiūrēta 2021 04 28]
72. Sartre, J. P. 1944, *The Anti-semitic and the Jew: An Exploration of Etiology of Hate*, vert. Becker, G. J., Schocken Books, New York, prieiga internete: https://abahlali.org/files/Jean-Paul_Sartre_Anti-Semite_and_Jew_An_Exploration_of_the_Etiology_of_Hate_1995.pdf [žiūrēta 2021 04 28]
73. Scot, R., 1886, *The Discoverie of Witchcraft*, Elliot Stock, London, prieiga internete: <https://www.deceptionary.com/ftp/RScot.pdf> [žiūrēta 2021 04 28]
74. Scottish Rite Research Society, 1997, *The Confessions of Leo Taxil, 1897*, vert. Berheim, A. A., Samii W., A., Serejski E. Prieiga internete: https://web.archive.org/web/20070303091224/http://altreligion.about.com/library/texts/bl_confessiontaxil.htm [žiūrēta 2021 04 28]
75. Sinclair, G., 1814, *Satan' invisible world*, London. Prieiga internete: <https://wellcomecollection.org/works/gd83vbuk/items?canvas=120>

[žiūrėta 2023 06 10]

76. Shaver, R. R., 1948, I Remember Lemuria!, red. Palmer, R., Global Grey, prieiga internete: <https://www.globalgreybooks.com/i-remember-lemuria-ebook.html> [žiūrėta 2021 04 28]
77. Spee, F., 2003, Cautio Criminalis, or a Book on Witch Trials, vert. Hellyer, M., University of Virginia Press, Charlottesville and London.
78. Stewart, D., 2023, Does the New Testament Equate Disease with Demon Possession?, Blue Letter Bible, https://www.blueletterbible.org/faq/don_stewart/don_stewart_62.cfm [žiūrėta 2021 04 28]
79. Sunstein C. R., Vermeule, A., 2009, Conspiracy Theories: Causes and Cures. Journal of Political Philosophy , 17(2), 202–227, prieiga internete: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x> [žiūrėta 2021 04 19]
80. Teh, 2022, Russian lawmakers baselessly claim that their army is up against biologically modified Ukrainian super soldiers, in Insider, prieiga internete <https://www.businessinsider.com/russian-lawmakers-tout-baseless-claims-ukrainian-super-soldiers-2022-7> [žiūrėta 2021 04 16]
81. Tremp, E., Tremp, K. U., 2021, Anna Göldi, Das Historische Lexikon der Schweiz HLS, prieiga internete: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/043539/2021-11-30/> [žiūrėta 2021 04 25]
82. Truska, L., 2005, Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, Vilnius
83. Vacker, B., 2021, Anti-vaxxers, Conspiracy Theorists and Jean Baudrillard’s “Perfect Crime”, medium.com, prieiga internete: <https://medium.com/theory-on-conspiracy/anti-vaxxers-conspiracy-theorists-and-jean-baudrillards-perfect-crime-1cbb8b69849b> [žiūrėta 2021 04 28]
84. Weyer, J., 2000, Pseudomonarchia Daemonum, vert. Peterson, J. H., prieiga internete: <http://www.esotericarchives.com/solomon/weyer.htm> [žiūrėta 2021 04 28]
85. Widdas, H., 2018, Icke: Reports of My Madness Have Been Greatly Exaggerated, Lancashire Post, prieiga internete: <https://www.lep.co.uk/whats-on/icke-reports-of-my-madness-have-been-greatly-exaggerated-270142> [žiūrėta 2021 04 20]
86. Winter, C., 2019, German city offers €1 million prize to dispel conspiracy, Deutsche Welle, nuoroda internete:

<https://www.dw.com/en/top-stories/s-9097> [žiūrēta 2021 03 19]

87. Wood, M. J., 2015, Some Dare Call It Conspiracy: Labeling Something a Conspiracy Theory Does Not Reduce Belief in It, in *Political Psychology*, vol. 37, iss. 5. Prieiga internete <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/pops.12285> [žiūrēta 2021 04 15]
88. Uscinky, J., Parent, J., 2014, *American Conspiracy Theories*, Oxford University Press, USA.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

1912 metų leidimo viršelis, pentagrama ir Dovydo žvaigždė įvardijamos kaip „Antikristo atspaudai“. Šaltinis – wikimedia commons, prieiga internete:

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Protocols_of_the_Elders_of_Zion#/media/File:1912ed_TheProtocols_by_Nilus.jpg

1992 metų rusiškas „Siono išminčių protokolų“ viršelis. Ant viršelio pavaizduota ant žemės rutulio sėdinti demono figūra. Šaltinis wikimedia commons, [prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Siono_i%C5%A1min%C4%8Di%C5%B3_protokolai#/media/Vaizdas:Protocols_of_the_Elders_of_Zion_1992_Russia.jpg](https://lt.wikipedia.org/wiki/Siono_i%C5%A1min%C4%8Di%C5%B3_protokolai#/media/Vaizdas:Protocols_of_the_Elders_of_Zion_1992_Russia.jpg)

SANTRAUKA

Tyrimo tezė ir reikšmė: Šamokslo teorijos tapo neatskiriama mūsų kasdienio gyvenimo dalimi. Nors anksčiau atrodė, kad šamokslo teorijos tėra keisti įsitikinimai, skirti visuomenės nariams su aliuminio folijos kepurėmis, šiais laikais atrodo, kad jų yra visur ir, Robertho Brothertono žodžiais, dabar mes visi esame šamokslo teoretikai. Iš šių įsitikinimų dažnai tyčiojamasi, jie parodijuojami ir su jais ginčijamasi, tačiau vis dėlto šiuolaikinės politinės ir kultūrinės aplinkos neįmanoma suprasti be elementaraus kai kurių populiariausių šamokslo teorijų supratimo. Jos taip pat gali būti lyginamos su, ir dažnai savyje turi senesnių, atviriau religinių demonologinių pasakojimų elementus (pavyzdžiui, juodosios mišios, raganų šabas).

Nepaisant to, atrodo svarbu paklausti, kodėl šamokslo teorijos tapo tokios populiarios, kokie jų struktūros ir istorijos elementai lemia dabartinių jų populiarumą? Gali atrodyti logiška teigti, kad taip yra todėl, kad šamokslo teorijos yra senesnių įsitikinimų palikuonys. Tačiau šios disertacijos tezė yra ta, kad šamokslo teorijos nėra nei paribinė aberacija, nei „primityvesnių“ laikų reliktas, o kyla dėl viskuo abejojančios, į subjektą orientuotos šiuolaikinės pasaulėžiūros. Tiesą sakant, šioje disertacijoje teigiama, kad tiek ankstyvieji modernieji demonologiniai ir raganų medžiotojų įsitikinimai, tiek vėlesnės šamokslo teorijos atsirado dėl perėjimo nuo antikos ir viduramžių į substanciją ir metafiziką orientuotos pasaulėžiūros prie į subjektą ir epistemologiją orientuotos modernybės pasaulėžiūros. Be to, šis tyrimas taip pat parodo tam tikrus struktūrinius panašumus ir genealoginius ryšius tarp ankstyvųjų modernųjų laikų demonologinių pasakojimų ir įvairių šamokslo teorijų, todėl leidžia lengviau išvelgti šių dviejų reiškinių panašumus ir iliustruoja Europos ir Šiaurės Amerikos stigmatizuotų žinių sistemų kaitą ir raidą.

Tyrimo objektas ir naujumas: filosofiniai šamokslo teorijų tyrinėjimai, pavyzdžiui, Lee Bashamo, Michaelio Dentitho darbai dažniausiai yra susirūpinę šamokslo teorijų apibrėžimais, galimybe jas falsifikuoti ir jų tiesos verte (tai yra, kaip galima dėmesio vertas nuo visiškai beverčių šamokslo teorijų, arba kas lemia, kad vienas įsitikinimas yra, o kitas nėra šamokslo teorija). Nepaisant to, yra galimybė į šamokslo teorijas žiūrėti ne tik kaip į tam tikro tipo teiginius, aprašančius (tikriausiai įsivaizduojamą) tikrovės būseną, bet kaip į socialinį, kultūrinį ir politinį reiškinį, kurį galima suprasti tik tam tikrame kontekste. Nors gali kilti pagunda ginčytis, ar šamokslo teorijos turėtų apimti tikėjimą slaptais

gimtadienio vakarėliais, tai mažai padeda suprasti greito senų (antisemitinių, antimasonų, antikatalikiškų, homofobinių) ir naujų (COVID-19, Qanon naratyvų) sąmokslų teorijų principus ir priežastis. Be to, šis apibrėžimas ir į tokių įsitikinimų epistemologinę vertę orientuotas tyrimo būdas taip pat yra linkęs ignoruoti gilesnius religinius ir filosofinius kontekstus, kurie gali būti atsakingi arba bent jau susiję su šiuolaikinių sąmokslų teorijų ir senesnių, panašių įsitikinimų egzistavimu.

Viena iš tikėjimo rūšių, kuri atrodo keistai panaši į sąmokslų teorijas, yra tikėjimas demonų (antgamtinių būtybių, atsakingų už blogį ir nelaimes) ir raganų (bet kurios lyties žmonių, kurie turi ypatingų galių ir naudoja jas blogiui) egzistavimu. Taip pat galima pastebėti tam tikrus struktūrinius panašumus tarp dviejų tipų įsitikinimų (pvz., blogis nėra atsitiktinis, o sukeltas slaptai veikiančių galingų veikėjų grupės ir kad tie veikėjai stengiasi arba sumažinti žinias apie save, arba maskuojasi, apsimesdami nekaltais). Be to, atrodo, kad abi tikėjimo sistemos yra susirūpinusios ne tik blogio architektūra ir topologija, bet ir įvairiais hierarchiniais ryšiais tarp šių veikėjų (pavyzdžiui, demoniškų subjektų pavadinimai ir santykiai demonologiniuose bestiarijose, slaptųjų ordinų ir draugijų hierarchija ir genealogija sąmokslų teorijose ir kt.). Tačiau įprastas požiūris į demonologinių įsitikinimų ir sąmokslų teorijų santykį dažnai laiko sąmokslų teorijas nebent modernizuota, kartais sekuliarizuota universaliosios demonologijos (t. y., bendro žmonijos polinkio tikėti už blogį atsakingų galingų jėgų egzistavimu) versija. Šis tyrimas atmeta idėją, kad galima bet kokia „bendroji demonologija“ arba bendras, be konteksto egzistuojantis tikėjimas galingų subjektų, atsakingų už blogį, egzistavimu, ir teigia, kad ankstyvųjų modernųjų raganų medžiotojų ir demonologų įsitikinimai (kurių pavyzdžiais galėtų būti Heinricho Kramerio „Malleus Maleficarum“ arba Matthewso Hopkinso „The Discovery of Witches“) yra de facto proto-sąmokslų teorijos ir juos, kaip ir vėlesnes sąmokslų teorijas, bent iš dalies sukelia gilesnis, labiau filosofinis pasaulėžiūros poslinkis nuo į metafiziką ir substanciją orientuotos paradigmos prie epistemologija ir subjektu susirūpinusios paradigmos. Kitaip tariant, šioje disertacijoje teigiama, kad ankstyvoji modernioji Vakarų demonologija ir sąmokslų teorijos yra ne fosilizuoti senesni įsitikinimai, o šalutiniai modernybės produktai.

Tyrimo tikslai ir uždaviniai:

- peržvelgti įvairius sąmokslų teorijų apibrėžimus ir sąvokas;
- apibūdinti dvi demonologijos rūšis – teorinę (arba teologinę) demonologiją ir praktinę (arba egzistencinę) demonologiją, nubrėžti

jų skirtumus, pateikti jų analizę ir parodyti, kaip praktinės/egzistencinės demonologijos pasakojimuose (raganų medžiotojų žinynuose ir kt.) veikėjai, atsakingi už blogį ir nelaimes (demonai, raganos, kariai) struktūriškai funkcionuoja analogiškai sąmokslininkams sąmokslų teorijose. Parodyti kitus struktūrinius panašumus ir genealoginius ryšius tarp šių dviejų tikėjimų grupių.

- Apibūdinti dvi skirtingas Vakarų filosofines paradigmas – į metafiziką orientuotą substancijos mąstymo pasaulėžiūrą ir į epistemologiją orientuotą subjekto mąstymo pasaulėžiūrą.
- Parodyti, kaip egzistencinis nerimas, kylantis iš abejonės tikrove ir viskuo, išskyrus patį subjektą, gimdo ne tik sąmokslų teorijas, bet ir ankstesnius, ankstyvųjų naujųjų laikų demonologinius pasakojimus.

Literatūros apžvalga: šioje disertacijoje naudotą ir analizuojamą literatūrą galima suskirstyti į penkias atskiras grupes: pirminiai sąmokslų teorijų šaltiniai, pirminiai demonologinių įsitikinimų šaltiniai, veikalai, tiriantys sąmokslų teorijas, veikalai, tiriantys demonologijos tikėjimo sistemas, ir platesnė filosofinių kūrinių kategorija, kuri yra aptariama kaip teorinio pasaulėvaizdžio, įgalinančio sąmokslų teorijas ir radikalias abejones, pagrindas. Pirmoji grupė (pirminiai sąmokslų teorijų šaltiniai) apima tokius kūrinius kaip „Siono Išminčių Protokoliai“, M. W. Cooperio „Behold a Pale Horse“ ir D. Icke'o „Robot's rebellion“. Antroji grupė (pirminiai demonologinių įsitikinimų šaltiniai) apima krikščioniškus ir vakarietiškus veikalus, kurie aprašo demonų ir šioms būtybėms padedančių žmonių veiklas. Tarp tokių kūrinių yra Tomo Akviniečio „Summa Theologiae“, Heinricho Kramerio ir Jakobo Sprenerio „Malleus Maleficarum“, Mathewso Hopkinso „The Discovery of Witches“ ir Škotijos karaliaus Džeimso VI „Daemonologie“. Ši grupė taip pat apima ankstyvųjų naujųjų laikų autorių, kritikuojančių raganų ir sąmojų egzistavimą, pavyzdžiui, Reginaldo Scotto ar Johannesio Weyerio, kūrinius. Trečiajai grupei priklauso filosofijos, istorijos, politikos mokslų, kultūros ir religijos studijų bei kitų disciplinų darbai, tyrinėjantys sąmokslų teorijas ir jų atsiradimo, plitimo, kitimo ir veikimo visuomenėje būdus. Iš svarbesnių šiai grupei priklausančių kūrinių galima paminėti M. Barkuno „The Culture of Conspiracy“, D. Groho „The Temptation of Conspiracy Theory, or why Bad Things happen to Good People“, J. Rääkkä „Political Conspiracy Theories“ ir net prozos literatūrą, t. y., Umberto Eco sąmokslų romanus apie sąmokslų teorijas „Fuko Švytuoklė“ ir „Prahos Kapinės“. Ketvirtoji grupė, apimanti įvairių disciplinų (pirmiausia religijos studijų ir istorijos) kūrinius, nagrinėjusius raganavimą ir Vakarų

demonologiją – tokius kaip J. B. Bamberger „Fallen Angels – Soldiers of Satan's Realm“, D. Frankfurterio “Evil Incarnate” Rumours of Satanic Conspiracy and Demonic Abuse in History” ir D. Purkiss “The Witch in History: Early Modern and Twentieth-century Representation”. Penktoji grupė – platesnė filosofinių veikalų kolekcija, kurią sudaro filosofiniai kūriniai, iliustruojantys į epistemologiją orientuotą, subjektinio mąstymo paradigmą (R. Descarteso ir I. Kanto darbai, kurie šioje disertacijoje laikomi bene geriausiomis į subjektą orientuoto mąstymo iliustracijomis). Bei darbai, kritikuojantys Vakarietiškos filosofijos negebėjimą atskirti subjektyvumą ir tikrovę (tarp jų – J. Baudrillards „Simulakrai ir simuliacija“, Q. Meilasseaux „After Finitude“, H. Frankfurto „On Bullshit“).

Teorinis požiūris ir metodika: šioje disertacijoje įvairios sąmokslų teorijos ir demonologiniai naratyvai nagrinėjami tiek struktūriniu, tiek genealoginiu požiūriu. To priežastis yra dvejopa: parodyti, koks platus mastas to, kas gali būti laikoma sąmokslų teorijomis ir demonologiniais įsitikinimais, ir parodyti, kokia plona ir savavališka yra riba, skirianti šiuos du reiškinius. Be to, šiame tyrime į jo problemas žiūrima pirmiausia filosofiniu požiūriu, o tai kiek kitokia prieiga, nei tos, kurias naudoja kiti darbai, analizuojantys sąmokslų teorijų ir demonologinių įsitikinimų ryšį. Tai reiškia, kad šis darbas, užuot analizavęs sąmokslų teorijas kaip „šiuolaikinį“ demonologinių ir raganiškų įsitikinimų pogrupį, arba nagrinėjęs raganavimus ir demonologinius pasakojimus kaip senovinę sąmokslų teorijų formą, nagrinėja ankstyvųjų modernųjų Vakarų demonologinius pasakojimus ir sąmokslų teorijas kaip tą patį reiškinį, įvykusį pasikeitusios Vakarų metafizikos paradigmos dėka. .

Disertacijos struktūra: Šią disertaciją sudaro įvadas, keturi skyriai ir išvados. Įvade pateikiama tezė, tyrimo svarba, pagrindiniai tikslai ir metodai. Kiti keturi skyriai yra skirti konkrečiam temai ir toliau analizuoja sąmokslų teorijų, demonologijos ir ontologinės pasaulėžiūros ryšį. Pirmasis skyrius „Sąmokslų teorijų apibrėžimai“ skirtas įvairiems sąmokslų teorijų supratimo būdams aprašyti. Šiame skyriuje taip pat pateikiamas (remiantis M. Barkuno ir D. Groho darbais) sąmokslų teorijos apibrėžimas, kaip įsitikinimas, kad tam tikrus blogus ar bent jau nepageidaujamus įvykius (jau įvykusius, tebevykstančius, ar abu tuo pat metu) sukelia grupė veikėjų (bent du), dirbantys slapta. Šiame skyriuje taip pat teigiama, kad sąmokslų teorija nėra paprasta etiketė, kurią galima klijuoti panašią struktūrą turinčių įsitikinimų grupei, o kad sąmokslų teorijos gali veikti tik tam tikrame kultūriniame kontekste: t. y. tam, kad tam tikras tikėjimas apie sąmokslą

veiktų kaip sąmokslų teorija, jis turi turėti ir šalininkų, ir priešininkų, taigi egzistuoti riboje tarp populiaros informacijos ir stigmatizuoto žinojimo, tai yra, būtų pakankamai populiaros, kad apie jas nors kažkas kažka būtų buvę girdėta, bet tuo pat metu pakankamai stigmatizuotos, kad viešas jų platinimas atrodytų netinkamas arba bent jau „prastas skonis“. Antrame skyriuje „Sąmokslų teorijos ir demonologija“ toliau analizuojamas sąmokslų teorijų ir demonologinių įsitikinimų santykis, parodant, kad nors senovės tikėjimai demonais nebūtinai turi tą pačią struktūrą kaip sąmokslų teorijos, ankstyvieji šiuolaikiniai demonologiniai įsitikinimai (tai yra, demonologiniai įsitikinimai, kurių pavyzdžiais galima įvardyti H. Kramerio ir J. Sprengerio „Malleus Maleficarum“ de facto aprašo raganų ir demoniškų būtybių sąmokslą, kuris veikia prieš visą krikščionybę. Be to, šiame skyriuje parodyta, kaip abu šie ankstyvieji šiuolaikiniai demonologiniai įsitikinimai egzistuoja panašioje įtampos, konflikto tarp įsitikinimo šalininkų ir priešininkų (tokių kaip Johannesas Weyeris arba Reginaldas Scottas) būsenoje. Piktieji veikėjai apibūdinami ne kaip žmonės, besielgiantys niekšiška, siekdami naudos, o kaip „kiti“, „beveik“ žmonės arba dažnai visiškai nežmoniškos būtybės, egzistuojančios vardan blogio (skyriuje taip pat parodoma, kaip tam tikros sąmokslų teorijos iš tikrųjų nužmogina savo taikinius, pavyzdžiui, žydus, teigdamos, kad jie iš tikrųjų nėra Abraomo palikuonys, bet gyvatės, Edeno sode sugundžiusios Ievą, ainiai). Kitaip tariant, parodoma, kaip abi tikėjimų grupės apibūdina pasaulį kaip pavojingą vietą, kurioje blogį ir nelaimės sąmoningai sukelia slapta ir galinga grupė, kuri išoriškai pristato nekaltą profilį (pvz., moterys, žydai, masonai, jėzuitai, homoseksualai ir kt.). Trečiame skyriuje „Nuo Cogito iki daikto savyje: demonologijos ir sąmokslų teorijų genezė iš naujos metafizinės paradigmos“ teigiama, kad tiek ankstyvieji šiuolaikiniai demonologiniai įsitikinimai, aprašyti ankstesniame skyriuje, tiek sąmokslų teorijos atsirado dėl metafizinės pasaulėžiūros poslinkio. Šis ontologinės perspektyvos pokytis reiškė, kad staiga pasaulis ir tikrovė (kurie buvo savaime aiškūs ankstesniame, substancija pagrįsto mąstymo pasaulėžiūroje) tapo problemiški, todėl tapo racionalu ir logiška abejoti pasauliu bei tikrove kaip tokia. Dekarto „blogio demono“ minties eksperimentas apibūdinamas kaip tobula subjekto mąstymo iliustracija, be to, parodoma, kad kantiški daiktai savyje gali būti ne tik kiti asmenys (kiti subjektai), bet ir nusikaltimai bei sąmokslai. Taip pat teigiama, kad epistemologijoje orientuota pasaulėžiūroje, kurioje tik subjekto egzistavimas laikomas savaime suprantamu dalyku, visiškai normalu ne tik abejoti viskuo kitu (įskaitant, pavyzdžiui, tradicijas, autoritetus ir pačią tikrovę), bet ir visiškai suprantama tikėtis blogio ir pavojaus iš šios savaime nežinomos tikrovės ir taip postuluoti tų paslėptų

pavojaus formų egzistavimą (šie blogio ir pavojaus agentai gali būti įvairūs – raganos, demonai, ateiviai ar žemiški sąmokslininkai). Kitaip tariant, teigiama, kad tiek ankstyvieji modernieji demonologiniai įsitikinimai, tiek vėlesnės sąmokslų teorijos atsirado ne nepaisant šiuolaikinės pasaulėžiūros, o dėl viskuo abejojančios, viskuo nepasitikinčios modernios paradigmos. Ketvirtas skyrius „Sąmokslų teorijų demonologiniai elementai: „Siono išminčių protokolų“ pavyzdys“ yra labiau iliustruojantis – šiame skyriuje, analizuojant „Siono išminčių protokolus“ aptariama, kaip ankstesni demonologinių naratyvų simboliai ir motyvai, pavyzdžiui, Antikristo ir gyvatės figūros, transmigravo į atrodytų sekuliarų naratyvą apie visuotinį pasaulio pavergimo siekiantį žydų sąmokslą.

Išvados: Panašu, kad sąmokslų teorijų, demonologinių įsitikinimų ir metafizinės pasaulėžiūros santykis yra sudėtingas ir daugialypis. Šioje disertacijoje atliktas tyrimas rodo, kad tiek sąmokslų teorijos įsitikinimai, tiek ankstyvieji šiuolaikiniai demonologiniai įsitikinimai turi panašią struktūrą, yra sujungti genealoginiais ryšiais ir, atrodo, kyla iš į epistemologiją ir subjektyvumo orientuotos šiuolaikinės Vakarų ontologinės paradigmos arba bent jau yra jos stipriai paveiktos.. Sąmokslų teorijos dažnai suvokiamos kaip keisti, marginalūs ir primityvūs įsitikinimai, nesuderinami su racionalumu ir modernybe. Atrodytų, kad sąmokslų teorijos yra senovinių tikėjimų raganomis ir demonais reliktas. Tačiau atidesnė analizė parodo, kad situacija yra visiškai kitokia – Naujųjų laikų raganų medžioklės, tiek vėlesnės sąmokslų teorijos atsiranda būtent modernybės dėka. Pirmajame skyriuje įgyvendinta sąmokslų teorijų apibrėžimų apžvalga parodo, kad sąmokslų teorijos – tai įsitikinimai, esą piktavalių jėgos slapta vykdo blogą ir netinkamą veiklą. Antrame skyriuje šios sąmokslų teorijos lyginamos su raganų medžiotojų, tokių kaip Heinrichas Krameris ar Mattheusas Hopkinsas įsitikinimais, ir pastebima, kad nors sąmokslų teorijos visai neprimena viduramžių laikų demonologijos, jos yra panašios į šiuos tikėjimus raganomis ir piktavalių veikla.

Tai lemia trečiajame skyriuje aptariama Naujaisiais laikais įvykusi pasaulėvaizdžio transformacija: pereinant nuo substancijos, arba metafizinio mąstymo (pasaulėžiūros, kuri svarbesnė ir savaime egzistuojančia laiko substancija, tikrovę anapus subjekto) prie subjekto, arba epistemologinio, mąstymo (pasaulėžiūros, kuri laiko subjektą svarbesniu ir savaime egzistuojančiu, bei abejoja viskuo kitu) pasitikėjimas pasauliu tampa neįmanomas. Suabejojus viskuo, išskyrus mąstančio subjekto egzistavimą, tampa nebeįmanoma nieko pasakyti apie nestebimą tikrovę – tai taip pat reiškia, kad tampa racionaliau šia nestebima tikrove nepasitikėti, ją įtarti,

tikėtis iš jos blogio ir pavojaus. Tokia nepatikinama tikrovė yra puiki erdvė funkcionuoti demonams, raganoms, piktiems sąmokslams, nusikaltimams ir kitokiems nematomiems, nepatikinamiems, ir taip pat nepaneigiamiems „daiktams savaime“. Toks požiūris taip pat suteikia prioritetą ne tradicijoms ar kitų žmonių teiginiams, bet paties subjekto (nebūtinai teisingiems) įsitikinimams. Šie du elementai – nepasitikėjimas pasauliu, jame slypinčio pavojaus ir pasislėpusios piktos valios laukimas bei abejonė tradicijomis, autoritetais, viskuo, išskyrus savo paties protą ir įsitikinimus paruošia puikią dirvą raganų medžioklėms ir sąmokslų teorijoms. Ketvirtame skyriuje parodoma, kaip „Siono išminčių protokolų“ tekste šis nepasitikėjimas tikrove, persipina su religiniu, politiniu ir kultūriniu antisemitizmu, ir yra transformuojami.

Sąmokslų teorijos ir raganų teismai – ne Viduramžių ar primityvesnių laikų reliktas. Jie atsiranda modernaus, subjektą privilegijuojančio mąstymo dėka. Nors „Dievo mirties“ paprastai asocijuojama su Friedrichu Nietzsche ar Francois Lyotaru, jos ir didžiojo pasakojimo sunykimo šaknys yra gilesnės: pvz., Renee Descarteso įvykdytas metodinis suabejojimas visa tikrove ar Imanuelio Kanto įgyvendintas tikrovės patalpinimas transcendentaliniame subjekte. Palikus tik subjektą ir smarkiai suabejojus tikrove, nelieka jokios priežasties, kodėl nepažinti, svetima tikrovė neturėtų užsipildyti sąmokslais ir pabaisomis. Tačiau dar kartą būtina pastebėti - šias pabaisas kuria ne proto miegas, bet nepasitikėjimas viskuo, kas nėra subjektas ir todėl niekada negali būti iš tiesų pažinta.

Mokslinių darbų sąrašas:

- Buiko, A., 2018 Why some people just won't believe it? Socio-cultural origins of Moon landing conspiracy theories. *Proceedings of the International Astronautical Congress, IAC: 69th International Astronautical Congress, IAC 2018: #InvolvingEveryone, Bremen, Germany, 1-5 October 2018*, 71–80.
- Buiko, A., 2019, "We (do not) come in peace": The images of extraterrestrial life in contemporary conspiracy theories, *IAC 2019 Congress Proceedings, 70th International Astronautical Congress (IAC)*, 21–25 October 2019, Washington D.C., United States
- Buiko, A., Slipkauskaitė, J. 2022 It spreads like a disease – pandemics and conspiracy theories. *Filosofija. Sociologija*, 33(3), 318–324. <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.478>

SUMMARY

Thesis and significance of the research: Conspiracy theories have become a ubiquitous part of our everyday life. While it used to seem that conspiracy theories were merely strange beliefs delegated to the *tinfoil hat*-wearing members of the society, these days they seem to be everywhere, and, in the words of Robert Brotherton, now we all are conspiracy theorists. These beliefs are frequently mocked, derided, parodied and argued (either for or against), yet, nevertheless, the modern political and cultural milieu is impossible to understand without the basic understanding of some of the more popular ones. They can be compared, and they frequently encompass elements of older, more overtly religious demonological narratives (for example, the Black Mass, or the Witches' Sabbath).

Nevertheless, it seems important to ask why conspiracy theories have become so popular, and what elements of their structure and history are responsible for their current popularity. It might seem logical to argue that it stems from the fact that conspiracy theories are descendants of older beliefs. However, the thesis of this dissertation is that conspiracy theories are neither a marginal aberration nor a relic of some 'more primitive' times, but rather that they are caused by the all-doubting, subject-focused modern worldview. In fact, in this dissertation, it is argued that not only the early modern demonological, but also the witch-hunter beliefs and the later conspiracy theories (were) developed because of the transition from the *substance* and *metaphysics*-oriented worldview of the Antiquity and the Middle Ages to the *subject* and *epistemology*-oriented worldview of the modernity. Furthermore, this research also shows certain structural similarities and genealogical links between the early modern demonological narratives and various conspiracy theories, thus making it easier to determine and pinpoint the similarities between these two phenomena so that to illustrate more precisely the change and evolution of the European and North American stigmatized knowledge systems.

Object and novelty of the research: The philosophical research of conspiracy theories, for example, the works of Lee Basham, Michael Dentith, usually are preoccupied with the definitions, falsification and truth value of conspiracy theories (that is, how one can discern valuable conspiracy theories from utterly worthless ones, or how one can discern what kind of belief a conspiracy theory is and what kind of belief a conspiracy theory is *not*). Nevertheless, there is also a possibility of viewing

conspiracy theories not only as a certain type of statement describing a (probably imaginary) state of reality, but, as a social, cultural and political phenomenon, that can be understood only in a certain context. While it might be tempting to argue whether conspiracy theories should include the belief in secret birthday parties, this does little to help *actually* understand the principles and causes behind the rapid emergence and spread of both old (anti-Semitic, anti-Masonic, anti-Catholic, homophobic) and new (COVID-19, QAnon) conspiracy narratives. Furthermore, this definition- and epistemological value-oriented way of researching conspiracy theories is also prone to ignoring the more profound religious and philosophical contexts that might be responsible, or at least connected to, the existence of both modern conspiracy theories and similar older beliefs.

One type of belief which seems strangely similar to conspiracy theories is the belief in the existence of demons (supernatural creatures responsible for evil and calamities) and witches (people of either sex who are denoted by special powers and who are using them for evil purposes). One can also notice certain structural similarities between the two types of beliefs (e.g., that evil is *not* accidental, but rather caused by a group of powerful actors working in secrecy, and that those actors are trying to either minimize the knowledge about themselves, or are masquerading as ‘innocent’). Furthermore, both belief systems seem preoccupied not only by this architecture and topology of evil, but also by various hierarchical relationships between these actors (for example, the titles and relationships of demonic entities in demonological bestiaries, the hierarchy and genealogy of secret orders and societies in conspiracy theories, etc.). However, the usual outlook on the relationship between demonological beliefs and conspiracy theories seems to consider conspiracy theories as nothing else but modernized, and sometimes secularized, versions of the universal demonology, that is, the general propensity of humanity to believe in the existence of evil forces. This research rejects the idea that any kind of ‘general demonology’ or a general, context-free, kind of belief in the existence of powerful entities responsible for evil is possible, and the positions that the early modern witch-hunter and demonologist beliefs (examples of which could be Heinrich Kramer’s *Malleus Maleficarum* – *Hammer of Witches* or Matthew Hopkins’ *The Discovery of Witches*) are proto-conspiracy theories, just as the later conspiracy theories are at least partially caused by a deeper, more philosophical worldview shift from a metaphysics- and substance-oriented paradigm to an epistemology- and subject-oriented paradigm. In other words, this dissertation argues that the

early modern Western demonology and conspiracy theories are not fossilized older beliefs, but rather side-products of the modernity.

Research goals and objectives:

- To review various definitions and concepts of conspiracy theories;
- to describe two types of demonology – theoretical (or theological) demonology and practical (or existential) demonology; to delineate their differences, to analyze and show how, in the narratives of practical/existential demonology (witch hunter manuals, etc.), the actors responsible for evil and disasters (demons, witches, warlocks) act similarly to the way in which conspirators are described in conspiracy theories; to show other structural similarities and genealogical links between these two types of belief groups;
- to describe two different Western philosophical paradigms – the metaphysics-oriented substance-thinking worldview, and the epistemology oriented subject-thinking worldview;
- to show how the existential anxiety stemming from doubting the reality and everything besides the subject gives birth not only to conspiracy theories, but also to the earlier, Early Modern demonological narratives.

Literature review: The literature used and analyzed in this dissertation can be grouped into five distinct groups: the primary sources of conspiracy theories, the primary sources of demonological beliefs, works researching conspiracy theories, works researching demonology belief systems, and a broader category of philosophical works which serve as the theoretical basis enabling us to view conspiracy theories (and certain other beliefs) not as alien and strange to modernity, but rather as something that is produced and strengthened by the modern worldview instead. The first group (the primary sources of conspiracy theories) includes such works as *The Protocols of the Learned Elders of Zion*, Milton William Cooper's *Behold the Pale Horse*, and David Icke's *The Robots' Rebellion*. The second group (which involves the primary sources of demonological beliefs) includes Christian and Western works which, partially or in full, describe actions of demons and human entities serving these demonic beings. Among such works, we can highlight Thomas Aquinas' *Summa Theologiae*, Heinrich Kramer's and Jacob Sprenger's *Malleus Maleficarum*, Matthew Hopkins' *The Discovery of Witches*, and James VI, King of Scotland's *Daemonologie*. This group also includes the works of the early modern authors critical of the existence of witches and witchcraft, for example, Sir Reginald Scot or Johann Weyer. The third group includes works of philosophy, history,

political science, cultural and religious studies, as well as some other disciplines researching conspiracy theories and the ways they originate, spread, mutate and function in the society. Among the more important works belonging to this group, one can mention M. Barkun's *The Culture of Conspiracy*, D. Groh's *The Temptation of Conspiracy Theory: or Why Bad Things Happen to Good People?*, J. Räikkä's *Political Conspiracy Theories*, and even the prose literature of the late Umberto Eco (specifically, his two main novels concerning conspiracy theories, *Foucault's Pendulum*, and *The Prague Cemetery*). The fourth group, which encompasses works of various disciplines (primarily, religious studies and history), is focused on witchcraft and the Western demonology – such as J.B. Bamberger's *Fallen Angels – Soldiers of Satan's Realm*, D. Frankfurter's *Evil Incarnate: Rumors of Satanic Conspiracy and Demonic Abuse in History*, and D. Purkiss' *The Witch in History: Early Modern and Twentieth-century Representation*. The fifth group – which is a broader collection of philosophical works – is comprised of philosophical works exemplifying the epistemology-focused, subject-thinking paradigm (especially the works of R. Descartes and I. Kant, which, in this dissertation, are considered to be probably some of the best representations of the subject-thinking worldview), and also works criticizing the inability of the Western philosophy to discern between the real and the subjective (among them – J. Baudrillard's *Simulacra and Simulation*, Q. Meillassoux's *After Finitude*, and H.G. Frankfurt's *On Bullshit*).

Theoretical approach and methodology: this dissertation analyzes various conspiracy theories and demonological narratives both from the structural and the genealogical points of view. The purpose of this choice is twofold: first, to show the scope of what can be considered as conspiracy theories and demonological beliefs, and, secondly, to demonstrate how thin and arbitrary the line is which distinguishes between these two phenomena. Furthermore, this research takes primarily the philosophical approach to its problems, which is a somewhat different approach than the one undertaken by other works analyzing the relationship between conspiracy theories and demonological beliefs. As a result, the present work, instead of either analyzing conspiracy theories as a 'modern' subset of demonological and witchcraft beliefs, or analyzing witchcraft and demonological narratives as an ancient form of conspiracism and conspiracy theories, views both early modern Western demonological narratives and the later conspiracy theories as parts of the same phenomena which took roots from the change of the Western society's metaphysical paradigm.

Structure of the dissertation: This dissertation consists of Introduction, Four Chapters, and Conclusion. The introduction contains the thesis, outlines the importance of research, and presents the main objectives and methods. The further four chapters constituting the main body of the thesis are each dedicated to a specific theme, and they continue to analyze the relationship between conspiracy theories, demonology, and the ontological worldview. The first chapter *Definitions of Conspiracy Theories* is dedicated to describing various ways in which conspiracy theories can be understood. This chapter also provides (based on the works of M. Barkun and D. Groh) a working definition of a conspiracy theory as a belief that certain bad or at least unwanted events (either current, historical, or both) are caused by a group of actors (at least two) working in secrecy. This chapter also argues that a conspiracy theory is not a mere label that can be applied to a group of beliefs sharing a similar structure, but that conspiracy theories can function only in a certain cultural context: that is, for a certain belief about a conspiracy to function as a conspiracy theory, it must have not only supporters, but also opponents, and thus it exists on the margin between the accepted discourse and some stigmatized beliefs, and, at the same time, it is popular enough that most people have happened to hear at least something about the theory, but also, at the same time, it is stigmatized enough that the open support of the theory would seem preposterous, or at least somewhat bad taste. In the second chapter *Conspiracy Theories and Demonology*, the relationship between the conspiracy theory narratives and the demonological belief narratives is further analyzed by showing that, while ancient beliefs in demons do not necessarily share the same structure as conspiracy theories, early modern demonological beliefs (that is, beliefs in witches, warlocks and demonic entities) do: for example, H. Kramer and J. Sprenger's *Malleus Maleficarum* de facto describes a conspiracy of witches and demonic entities which works against all of Christianity. Furthermore, in this chapter, it is shown how these early modern demonological beliefs exist in a similar state of conflict between their supporters and opponents (such as Johannes Weyers or Reginald Scot), and that in conspiracy theories, as well as in the demonological/witch-hunter narratives, the evil actors are described not as people acting in vile ways for their own gain, but as 'the others', barely human, or frequently completely inhuman entities which exist for the sake of evil (in this chapter, it is also shown how certain conspiracy theories actually dehumanize their targets, for example, the Jews, by claiming that they are not actually the descendants of Abraham, but the spawn of the serpent instead). In other words, this chapter demonstrates how both groups of beliefs describe the world as a dangerous place in which evil and calamities

are deliberately caused by a secret and powerful group which outwardly presents itself with an innocent profile (e.g., women, Jews, Freemasons, Jesuits, homosexuals, etc.).

In the third chapter *From Cogito to Thing-in-Itself: the Genesis of Demonology and Conspiracy Theories from a New Metaphysical Paradigm*, it is argued that the early modern demonological beliefs described in the previous chapter as well as the conspiracy theories have appeared thanks to a shift in the metaphysical worldview: the end of metaphysics-oriented substance-thinking and the beginning of epistemology oriented subject-thinking. This shift in the ontological perspective meant that, suddenly, the world and the reality (which were self-evident in the previous, substance-based thinking worldview) became problematic, and it became rational and logical to doubt not only appearances, but the world and reality as such. Descartes' *evil demon* thought experiment is perceived as a perfect illustration of subject-thinking; furthermore, it is shown that Kantian things-in-themselves can be not only other subjects, but also crimes and conspiracies. Further, it is argued that, in the epistemology focused worldview, in which only the existence of the subject is taken for granted, it is completely normal not only to doubt everything else (including, for example, traditions, authorities, and the reality itself), but also it is completely understandable to expect evil and danger from this inherently unknown reality and thus postulate the existence of hidden agents of evil responsible for the existence of those dangers (these agents of evil can take forms of demons, witches, and either alien or terrestrial conspirators). In other words, it is argued that both the early modern demonological beliefs and the later conspiracy theories came into existence not in spite of the modern worldview, but rather because of the all-doubting, all-distrusting modern worldview. In the fourth chapter *Demonological Elements of Conspiracy Theories: the Example of the 'Protocols of the Learned Elders of Zion'* serves a more illustrative purpose. This chapter discusses, by using *The Protocols of the Learned Elders of Zion* as an illustration, how elements and motives of older demonological narratives, for example, the figure of Antichrist or the symbol of the serpent have transmigrated into a seemingly secular conspiracy theory narrative of the global Jewish conspiracy dedicated to the subversion and control of the world.

Conclusion: The relationship between conspiracy theories, demonological beliefs and the metaphysical worldview seems to be both complex and multi-faceted. The research carried out in this dissertation shows that both the conspiracy theory beliefs and the early modern demonological beliefs share a similar structure, are connected by

genealogical bonds, and seem to rise from, or at least are strongly influenced by, the epistemology- and subjectivity-oriented modern Western ontological paradigm.

Conspiracy theories are often perceived as strange, marginal and primitive beliefs which are incompatible with rationality and modernity. It would seem that conspiracy theories are a relic of ancient beliefs in witches and demons. However, a closer analysis shows that the situation is completely different – i.e., that both modern witch hunts and the more recent conspiracy theories appear due to modernity. The overview of the definitions of conspiracy theories implemented in the first chapter shows that conspiracy theories are beliefs that malicious forces are secretly carrying out evil and inappropriate activities. The second chapter compares these conspiracy theories with the beliefs of witch hunters, such as Heinrich Kramer or Matthew Hopkins, thereby noting that although conspiracy theories are not at all reminiscent of the medieval demonology, they are still similar to these beliefs in witches and their evil activities.

This is determined by the transformation of the worldview which took place in the modern times, which is discussed in the third chapter: when moving from substance-, or metaphysics-oriented thinking (a worldview which considers substance as self-existing and more important than the subject) to subject-oriented, or epistemology-oriented, thinking (which is a worldview considering that the subject is more important and obviously self-existing, and which doubts everything else), trust in the world becomes irrational and impossible. By doubting everything except the existence of the thinking subject, it becomes impossible to say anything about the unobserved reality – and this also means that it becomes more rational to distrust this unobservable reality, to suspect it, to expect evil and danger from it (in other words, to prescribe some dangerous qualities to it). Such an unverifiable reality is the perfect space for demons, witches, evil conspiracies, crimes, and other invisible, unverifiable, and also irrefutable ‘things in themselves’ to function. Such an approach also gives priority not to traditions or other people’s statements, but rather to the subject’s own (not necessarily correct) beliefs. These two elements – the mistrust of the world, the expectation of a hidden danger and a hidden evil will in it, and doubting traditions, authorities, everything except one’s own mind and beliefs prepare the perfect soil for witch-hunts and conspiracy theories. The fourth chapter shows how this distrust of reality is interwoven with and transformed by religious, political and cultural anti-Semitism in the text of *The Protocols of the Elders of Zion*.

Conspiracy theories and witch trials are not a relic of the Middle Ages or even more 'primitive' times. They arise as a result of the modern, subject-privileging thinking. Although the 'death of God' is usually associated with Friedrich Nietzsche or Jean-François Lyotard, it, as well as the decay of the grand narrative have deeper roots: for example, René Descartes' methodical questioning of all reality or Immanuel Kant's placement of reality in the transcendental subject. Leaving only the subject and seriously questioning the reality leaves no reason why an unknowable, alien reality should not be filled with conspiracies and monsters (in fact, it becomes more prudent to see it filled with hidden actors of evil than to expect anything good of it). However, it is necessary to note once again that these monsters are not created by the sleep of reason, but rather by some rational distrust of everything that is not the subject themselves, and therefore can never be truly known.

List of academic works:

- Buiko, A., 2018 Why some people just won't believe it? Socio-cultural origins of Moon landing conspiracy theories. *Proceedings of the International Astronautical Congress, IAC: 69th International Astronautical Congress, IAC 2018: #InvolvingEveryone, Bremen, Germany, 1-5 October 2018*, 71–80.
- Buiko, A., 2019, "We (do not) come in peace": The images of extraterrestrial life in contemporary conspiracy theories, *IAC 2019 Congress Proceedings, 70th International Astronautical Congress (IAC), 21–25 October 2019*, Washington D.C., United States
- Buiko, A., Slipkauskaitė, J., 2022 It spreads like a disease – pandemics and conspiracy theories. *Filosofija. Sociologija*, 33(3), 318–324. <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4781>

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.